

80-20000

આ પુસ્તક ૧૦ દિવસ રાખી શકાશે.
ફરેક ખાનામાં ઇસ્યુ નંબર તથા તારીખ નાખવી.

[illegible]

શ્રેષ્ઠ હસ્તિલખદાસ લાલગોવિંદદાસ ગ્રન્થમાળા. નં. ૪.

—(૦)—

લાલલગ્નથી થતી હાનિ

વિષે

સરસ્વતી ગુણવંતની કથા.

૨૪ ના ૨

કવિ ગણુપતરામ રાજરામ ભટ્ટ

||વર્તીકુવર ચરિત્ર, || "પ્રતાપનાટક," "લઘુભારત" ||

આદિના કર્તા.

"પરજીવવા બાળ, ખાલી ગાળ, ને વહોરવું બાળ."

ખીજી આવૃત્તિ. — ૫૦૦ પ્રત.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી

જાણી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

પ્રસિદ્ધ સેક્રેટરી હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ.

સંવત ૧૯૬૬.

સન ૧૯૧૦.

કોમલ જ્ઞાના.

861.06

(1952)

(જાળ)

૮૫૫૩

(સન ૧૯૬૭ ના રૂપ મા ચાલે મુજબ આ પુસ્તક
સંબંધી સર્વ હક અનુભવેલા વર્તમાનકર
સોસાયટીએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

9563

અ મ દા વી દ,

જોડાસાને નકલેલા "નટવર" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોગીલાલ નારણદાસ
મોડીવાળાએ છાપ્યું.

શ્રી હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસ અન્યમાળાનો ઉપોદ્ધાત.

સુરતના વતની અને ધંધાર્થે મુંબઈ નિવાસી સ્વર્ગવાસી શ્રી હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસે તા. ૧૬ સપ્ટેમ્બર સન ૧૯૭૭ના રોજ વીલ કર્યું છે, તે અન્યથે પ્રથમ સન ૧૮૮૦ માં રૂ. ૨૦૦૦) સોસાઈટીને મળ્યા તે એવી શરતથી કે તેના વ્યાજમાંથી સામાજિક સુધારે માપ એવાં પુસ્તકો તૈયાર કરી છપાવવાં. સદરહુ બોલથી શ્રી હરિવલ્લભદાસે અમુક પ્રસંગ બન્યા પછી બાકી-રહેલી પોતાની તમામ મીલકત પુસ્તકપ્રસારને માટે સોસાઈટીને અર્પણ કરેલી છે, તે અન્યથે સન ૧૮૬૪માં રૂ. ૧૮૦૦૦) ની સરકારી પ્રામીસરી નોટા પુસ્તકો તૈયાર કરાવવા તથા તે પ્રસિદ્ધ કરાવવા માટે સદરહુ વિદ્યાવિલાસી અને પરોપકારી ઉદાર ગૃહસ્થ તરફથી મળેલી છે. તેમાંથી વ્યાજ પર્યન્ત નીચેનાં પુસ્તકો ‘શ્રી હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસ અન્યમાળા’ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયાં છે:—

૧. કઈ કઈ ન્યાતો કન્યાની અછતથી નાની થતી જાય છે, તેનાં કારણો તથા તેમાં સુધારો કરવાના ઉપાય.
૨. માને શિખામણ.
૩. નીતિમંદીર.
૪. બાળલક્ષ્મી થતી હાનિ.
૫. પુનર્વિવાહ પક્ષની પૂરેપૂરી સોળેસોળ આના ફળેલી.

૬. ભોજનવ્યવહાર ત્યાં કન્યાવ્યવહાર.
૭. ધાર્મિક પુરુષો.
૮. ઉદ્યોગી પુરુષો.
૯. ભેંજામીન કાંકડીન.
૧૦. બોધકચરિત.
૧૧. સદ્ગતિ.
૧૨. રઘુવંશ કાવ્ય.
૧૩. જર્જર દાદાજી ચોધરીનું જીવનચરિત.
૧૪. ગુજરાતનો ઇતિહાસ ભાગ ૧ સો (પ્રાચીન)
૧૫. ગુજરાતનો ઇતિહાસ ભાગ ૨ જો (અર્વાચીન)
૧૬. નીતિસિદ્ધાંત.
૧૭. ફ્રાન્સિસ બેકનનું જીવનચરિત.
૧૮. રોક હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસનું જીવનચરિત.
૧૯. પરોપકાર.
૨૦. ઢોરનું ખાતર.
૨૧. જગત્સુ અર્વાચીન ઇતિહાસ.
૨૨. કિશ્કિન્તાશુનીય કાવ્યનું મૂળ સાથે ગુજરાતી ભાષાનું
૨૩. વિવિધ પ્રકારના હુજરોપયોગી તેજબો.
૨૪. વાર્નિક,
૨૫. જીવનનો અર્થ.

૨૬. કીર્તિકામુદી.

૨૭. શિશુપાળવધ મહાકાવ્યનું મૂળ સાથે ગદ્ય ભાષાન્તર-પૂર્વાર્ધ
સર્ગ ૧-૧૦

૨૮. હિન્દુસ્તાનમાં ઇંગ્રેજ રાજ્યનો ઉદય.

૨૯. રસાયનશાસ્ત્ર.

૩૦. બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનનો આર્થિક ઇતિહાસ ભાગ ૧ ભાગ

૩૧. જાપાનની કેમ્બલ્સીપદ્ધતિ.

૩૨. શિશુપાળવધ મહાકાવ્યનું મૂળ સાથે અવભાષાન્તર-ઉત્તરાર્ધ
સર્ગ-૧૧-૨૦

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની પ્રેસ,

અમદાવાદ—તા. ૨૪, અગ્રેજી, ૧૯૧૦.

પ્રસ્તાવના.

✓ મન ૧૮૮૭ના ફેબ્રુઆરી માસના “બુદ્ધિપ્રકાશ”માં “બાળલક્ષ્મી થતી હાનિ” વિષે શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસના ધનામી નિબંધ માટે કવિતા ૩૫ વાર્તા લખવાની જે બાહેધરખબર પ્રકટ થયે હતી, તે ઉપરથી આ સરસ્વતી ગુણવંતની કથાની યોજના મેં યથામતિ કીધેલી છે. એ યોજનામાં અસંભવિતવિષય ન લખવા બાળલક્ષ્મી જે જે હાનિઓ કિંદુ સંસારમાં નીપજે છે, તેનું શુદ્ધ ચિત્ર આપવાનો મેં યતન કીધો છે. એ વિષે આ પ્રસ્તાવનામાં મારા તરફથી વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ ન કરતાં, આપણા ગુર્જર કવીશ્વર દક્ષપતરામે એ ઉપર પોતાનું જે અનુમત આપ્યું છે, તેજ આ કથાની પ્રસ્તાવના રૂપ છે; માટે તે આ સાથે પ્રકટ કર્યું છે, અને એથી આ ગ્રંથનો ખરો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ થશે એવી આશા છે.

નડિયાદ, તા. ૧-૯-૯૦

. ગાંધી શાંતિ હાઉ, અંથકર્તા.

આ ગ્રંથ વિષે કવીશ્વર દલપતરામનું અનુમત.

બાળલક્ષ્મી થતી હાનિ વિષે “સરસ્વતી મુખ્યવંતની કથા” નું કવિનારપુસ્તક રાં ૦ અણુપતરામ રાજરામ બદ્ધનું રચેલું મેં આદિ-થી અંત સુધી વંચાવી સાંભળ્યું, તેથી મને પરમ સંતોષ પ્રાપ્ત થયો છે. બાળલક્ષ્મી આપણા દેશમાં અનેક પ્રકારનાં જે જે દુઃખ કલ્પન થાય છે, તેનું યથાયોગ્ય વર્ણન ધણી અસરકારક રીતે આ કથામાં કરવામાં આવ્યું છે; જે વાંચતાં પત્થર જેવું હૃદય પણ પીગળ્યા વિના રહે નહિ, એવું તે છે. બાળલક્ષ્મી કેવાં કન્નેડાં થાય છે, ના-મનાં કુસવાન ઘર નેવાથી બાળકીઓનો ભવ બાળે એવા વર નીવડી તેનો આખો જન્મારો કેવો દુઃખ કરી નાખે છે; તેમજ એવા ધૈર્યનાં સામુ નહુંદ તેને કેવાં કંટકરૂપ યત્ર પડે છે; બાળલક્ષ્મીનો લહાવો સેવાની લાહે અતિ ઉમંગે આણેલી વહુ ઘરમાં સૈને કેવી પાંદડે પાણી પાય અન્ને પતિને પરમ વેદનાનું પાત્ર યત્ર પડે એવી નીવડે છે; વળી બાળવિવાહની ગાંઠે જોડાયલાં જોડાં ધાતપાતાદિકે, અને કાચી વયમાં વળગતા વ્યાધિ આદિકે વીંટાયલાં હોવાથી, તેમનું થયલું પરણેતર પાણીના પરપોટા પેટે કેવું ક્ષણિક નીવડે છે; ઇલાદિનું ચિત્ર એવું તો વિવિધ રીતે આ કથામાં ચીતર્યું છે. કે, તેની ખંડી ડાપ અંતઃકરણમાં પડ્યા વિના રહેજ નહિ.

બાળલક્ષ્મીમાં અનેક દુષણો રહેલાં છે, મળતા વિશેષ નહિ અપ-વવાનું એટલે દંપતીના આત્મા ભવના ક્લેશનું કારણ પણ તેજ છે; જેથી કંઈક કમેતે મરે છે, કંઈક કુંગને દુષણ દષ્ટિ થઈ જાય છે; ઇલાદિ દોષોનું દર્શન સારી અનુરાધથી આ કથામાં દૂષકામાં કરાવ્યું છે.

બાળલક્ષ્મી બાળવિધવાપણું થાય છે; અને તેથી 'અતીતિનો
માંગ' મોકળો પાછ, બાળલક્ષ્મી, સ્ત્રીલક્ષ્મી, આદિ અનેક પાપનો સંચાર
ધાય છે. માટે જ બાળલક્ષ્મીનો અટકાવ થશે, તો પુનર્વિવાહના
ધારાની વિશેષ આવશ્યકતા રહેશે નહિ,

આ ગ્રંથ શુદ્ધ સરળ ગુજરાતી ભાષામાં, સૌ કોઈ સમજી તેનો
રસ અનુભવી શકે એવી કવિતામાં રચેલો છે, જે કવિતા તેના માપ
પ્રમાણે બરાબર દોષ રહિત છે. કવિતામાં મુખ્ય કરુણરસ છે, જેના
પેટામાં સ્ત્રીના રસો યથોચિત સમાયેલા છે.

સુર ગુણગ્રાહી વિદ્વાન પુરુષો આ ગ્રંથમાંથી ગુણનું જ અહણુ
કરશે એવી મારી ખાતરી છે; બાકી દોષ દૃષ્ટિએ જોતાર દુર્જનો
ધ્રુવરના કૃત્યમાં દોષ દેખેછે, તો એવા વિષે હું કશું કહી શકતો નથી.
જરતખંડનું બહુ ત્યાહનારાઓએ આ ગ્રંથને ઉત્તેજન આપી તેનો
પ્રસાર વિશેષ થાય એમ કરવું જોઈએ; કારણ તેથી લોકોમાં નિઃસંશય
સારી અસર થશે એમ હું ધારું છું. હું આશા રાખું છું કે, આ ગ્રંથ-
કર્તા પોતાનો ઉદ્દેશ જારી રાખશે, અને બાળલક્ષ્મી જેવા બીજા હા-
નિકારક ચાક્ષ્ણે નાથ થવા પોતાની સાચી શક્તિનો ઉપયોગ કરશે,
તો લોકોનાં મનને ઉત્તમ બોધ આપે એવા, ગ્રંથો પ્રકટ કરી શકશે;
જેથી દેશને મોટો લાભ થશે. ધ્રુવર તેમને એ વાતમાં સહાય
કરી. તથાસ્તુ !

અમદાવાદ,

તા. ૨૪-૩ ૮૬.

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

- ૧ અધ્યાય ૧ લો. સરસ્વતી અને ગુણવંતનો નામ.....૧
- ૨ અધ્યાય ૨ જો. ગુણવંતનું ઉપનીત.....૧૧
- ૩ અધ્યાય ૩ જો. સરસ્વતી અને ગુણવંતનાં લગ્ન.....૨૨
- ૪ અધ્યાય ૪ થો. નગરશેઠને ઘેર લગ્નમાં વિધન.....૩૪
- ૫ અધ્યાય ૫ મો. સરસ્વતી ને ભદ્રાની ગોઠડી.....૪૭
- ૬ અધ્યાય ૬ ઠો. સરસ્વતીને સાસરામાં વીતેલાં વીતક.....૫૮
- ૭ અધ્યાય ૭ મો. ગૌતમનું સંન્યસ્ત અને પાર્વતીનું મરણ...૭૧
- ૮ અધ્યાય ૮ મો. સરસ્વતીનું પારાવાર દુઃખ.....૮૧
- ૯ અધ્યાય ૯ મો. લક્ષ્મીવહુની લીલા અને ગુણવંતનું મૃત્યુ.૭૨
૧૦. અધ્યાય ૧૦ મો. સરસ્વતીના દુઃખની પરિસીમા.....૧૦૩
- ૧૧ અધ્યાય ૧૧ મો. સરસ્વતીનો ખોધ અને કથાનું રહસ્ય. ૧૧૬

‘બાલ્લલગ્નથી થતી હાનિ. સરસ્વતી ગુણવંતની કથા.

અધ્યાય ૧ લો.

સરસ્વતી અને ગુણવંતનો જન્મ.

દાહરા.

પંદી વિશ્વપતિ હો, વર માગું ધરિ વહાલ;
બળવા બાળલગ્નતણો, બહુ દુખદાયક ચાલ.
આરાધી અવિનાશીને, વિનવી વારંવાર, ૧
મંદિષું શિશુવય ૧ લગ્નનો, સમગ્ર અહિં સંહાર.
વિદ્વંતવિનાશક દેવને, પ્રણમી લાગું પાય;
રહે ન સ્થિર મુજ દેશીમાં, લધુવય લગ્ન કંદાય.
ભારતીને ધરિ ભાવ હું, મનિ માગું મુખદાય;
કથવા બાળલગ્ન થયી, હાનિ તણી કથાય.
કપરે અંસર કંસર ન રહે, તંજે તરત દુખગ્રાસ;
સમગ્ર સુરસ વાણી વિમળ, માગું જેમાં માલ.
હચ્છી હિત દેશીતણું, બાણું કથા ધરી ભાવ;
છો તિમિર શિશુલગ્નનું, જેનો પ્રીત પ્રભાવ.

ચોપાઈ.

- ધરા વિષે ધારા નામની, નગરી સુંદર હતી દામની;
વિવિધ રીતે વલસે નોકમાં, વિનય વિવેક દિસે લોકમાં. ૭
- બોજ સરીખો બ્યાં ભૂપતિ, લ્યાં જિણુમ શાની પા રતી;
લક્ષ્મી ને વિદ્યા બે વઢે, મમત કરે બેમાં કુણુ ચઢે. ૮
- લોક શોક વિણુ ભાસે ભવા, નડે ન કોને ખુરી બલા;
પંડિતથી પંકાતી પુરી, દશા ન કોની જેમાં ખુરી. ૯
- વીરૂ શૂગ્રી જે મધ્યે વસે, જોઆણુની વહારે ધસે;
વિશ્વવિદિત વ્યાપારી ધણુ, માનવ બ્યાંનામાં નવ મણુ.
- સતી પતિવ્રતધારી સહી, જતી જોગમાં બાકી નહીં;
એવી, પુરી ધારાધરણીમાં, જન્મે જન બ્યાં શુભ કરણીમાં. ૧૧
- તેમાં વાડવ વસતો એક, કુલીન ગૃહસ્થ ભરેલ વિવેક,
સદાચારી શિવકરે લક્ત, પંડિત પૂરો બાણે જક્ત. ૧૨
- જોતમ નામે તે ગુણુવાન, મહોપતિ આગળ જેનું માન;
દાનાધ્યક્ષતણા અધિકાર, મજેલ ભૂપતણે દરબાર. ૧૩
- ખાન પાન સુખ લીલા લહેર, લક્ષ્મીને વિદ્યા જે ઘેર;
નાતપટલ પંકાતો આપ, શુદ્ધ હિભય કુળકેરી છાપ. ૧૪
- મમ્મની પાર્વતી મામે નાર, શોભતી શીળ-તણે શણુગાર;
જોતમપાર્વતી યુદ્ધ પવિત્ર, દંપતી કરાં આર ચરિત્ર. ૧૫
- સુખવેલર્ક બાણે બે જણાં, ધર્મ વાતમાં ધીંગાં ધણાં;
સ્નેહ પરસ્પર જળ દૂધ જશો,* દંપતીમાં દુખ હરવા વસ્યો. ૧૬

- રતિમુખ માણે મતી પતિ સાથ, પાવતી પ્રભુ લેખે નિજ નાથ;
એક પત્નીવતવાળો સિદ્ધ, ગૌતમ પણ પોતે ગુણનિદ્ધ. ૧૭
- અહનિષ્ઠ ભાવિદ્ બૃદ્ધેવ, સંતસાધુની કરતો રોવ;
અતિથિ આંગણુ આવે જોહ, તમઆશ થાયે સૌ તેહ. ૧૮
- ન્યુન ન સુખમાં દીડી કંઈ, અર્ધી વય એ રીતે ગઈ;
દુખ પાખ્યાં સુખમાં દંપતી, સંતતિ વિણ અકળાઈ અસ્તિ. ૧૯
- પાંચ સંતતિ પાછી થઈ, થવાતણી આશા પણ ગઈ;
એથી ખૂરી નર ને નાર, સુખ સઘળાં લેખે અંગાર. ૨૦
- દયામણી દારા દેખતાં, દુખ પામે ગૌતમ ગુણી છતાં;
આપે ધીરજ ને ઉપદેશ, તોપણ તારુણી ન તજે કસેશ. ૨૧
- સ્વામી-કહે, “ સ્થામા સાધવી, નથી વાત કહુંધું તે, નવી;
બાળગરની બાળ જશો, આ સંસાર અખિલજ છે વસ્યો. ૨૨
- સલ નથી એમાતું કશું, નાશવાન જેમાં સૌ કસ્યું;
કોનાં પુત્ર અને પરિવાર? કોનાં ધન પશુને ધરઆર? ૨૩
- જનવુ મેલી સઘ જર, સુખદુખ ખોદું સમજે ઉર;
સ્વપ્નખેલ સરખો સંસાર, જળપૂર સરખો છે નિર્ધાર. ૨૪
- માટે મન વાળી* માનની, જુઓ દૃષ્ટિ ધારી શાનની;
ધર્મ સલ સહાયક અંતનો, છે એ બોધ સદા સંતનો. ૨૫

ઓપાયાની દેશી.

- પાર્વતી પ્રભુમીને પતિ પ્રત્યે, વળતી બોલી વેણુ;
“વહાલા ! છે અજ્ઞાન નિવારક, આપ બોધ સુખ દેણુ. ૨૬

- પણ જડમતિ મારીપર એની, અસર અરે ! નવ લાગે; •
 ભૂખ્યાને ઉપદેશ કર્યે જ્યમ, ભૂખ ન તેની ભાગે. • ૨૭
- તણ પાંખાજે તીરે હૈયું, ભેટું ભાસે જેતું;
 ઉપદેશે આંશમ થઇ ઝટ, દુખ જાશે શું એતું ? ૨૮
- ‘રોમરોમ વીંછીનિ-વેદના, કારોજે રહી લાગી;
 આંખે આંસુ’ શું નહિ આણે, અરે ! કહી હતભાગીx ? ૨૯
- મહાજ્ઞાનીને માર ‘પડે તંવ, જ્ઞાન ધ્યાનથી ત્રાસે;
 વિક્ષેપને કળા કાંઈ પડે નહિ, જુમ પાડિને નાસે ! ૩૦
- શરીર તણે સંબંધે દુખથી, દીન જીવ દેખાય;
 ત્યમ મનદુખથી આ આત્મા; પતિ કહેલ ક્યમ નવ કળયાય ? ૩૧
- દેહદુઃખ ઐવધને મોગે, વૈદ્યા સઘ હણે છે;
 મનદુખ મહાજ્ઞાની ઉપદેશે, હણતા સર્વ ગણે છે. ૩૨
- પણ અસાધ્યદુઃખ દેહતાણું, નથિ મટતું વૈદ્ય વડાથી;
 ત્યમ અસાધ્ય મનદુખ નથિ શમતું, જ્ઞાનીતણા ધડાથી*. ૩૩
- ‘શ્વાસ લગી છે શોષજ’ સ્વામી ! એ કહેવત છે નહિ જૂઠી;
 હસતું ક્યમ આર્થે પતિ હોંશે, ઉરમાં અગતી ઉડી ? ૩૪
- જ્ઞાન સુણું પણ ગમ નથિ પડતી, અખળા હું અજ્ઞાની;
 સંતતિવિરહ અસાધ્યઆધિપર, અસર ન થાય કશાની. ૩૫
- અખળગાં આંખ થકી થયલાં લાડકડાં ખોળ રૂપાળા,
 સદનું તૂટી શોભાનાં રત્નો, વદતાં વચનો કાલાં, ૩૬

x અભાગી મનુષ્ય. (તે અભાગિયું માણસ ‘અરે !’ કહી આંખે આંસુ શું નહિ આણે ?) * શિક્ષા અથવા બોધથી.
 † ઘર (કોઈને ધરની શોભાનાં રત્નો છે. “યદે રત્નાનિ બાલકા.”

મસ્તી ગુણવંતની કથા.

વિસારતાં કદિ નથી વિસરતાં, રમ્ય રમકડાં મારાં,
 હસતાં, હલવાળાં, કલાં, ચંચળ, ને સ્મગ્ન સારાં.
 ‘મા’ ‘મા’ કહીને મોદી આપતાં, આવી વળગતાં જતી;
 મીઠાંને પોઢાડી પારણે, શુભ હાલરડાં ગાતી !
 એ મો લીલા લેશ માત્ર પણ, હરથી ન ખસે અળગી;
 બાળુ નવ અવર હાય ! એ આધિ મનને વળગી !!
 સંતતિ વિણ સમશાન સરીખું, ધર આ ખાવા ધાય;
 વૈભવ વાટ ઉઠેલા મુજને, આ મુગળા સમજાય.
 જીવિત ઝેર સમુ હાગે, આગે નવ દેખું આશા;
 અભાગણી હું માટે પ્રભુએ, નિજ દરવાજા વાસ્થા !
 આમ કહી આંસુ ડગડગી, ડગાવી દે નિજ કંથ;
 ક્યાનાકેરી સોડવરાગે, પતિ ભૂલે નિજ પંથ.

છપ્યા.

ભૂલવણીનો ખેલ, ખડકનો જોતાં ભાસે;
 ભટ્ટા ભટ્ટો ભડવીર, જાતી ભૂલીને વધાસે;
 કાચે મૂત્રે મજડ, ખાંધિયા બુધને બસાદર;
 મૂગળજનપણા માંહિ, મુઆ ચાણા ને મહાશૂર;
 મંસાર અમાર સમુદ્રમાં, ચક્રવિ નાવ નર શે સદા,
 દે ! જ્ઞાનપંથ ભૂલ્યો ન કદિ, કર્ણ સુણ્યો ન કદિ કદા.
 જોગી જંગલ વસી, યોગ પાળે વૈતરાગી;
 તે પલ્લુ પલ્લુ ચૂરીને, માય પૂરા અતુરાગી;
 પ્રદુખ દેખી દ્રવી, વૈભવાશે બંધાયે;

આનંદ. ૨ હવે-૬મણા. ૩ ધસાઇ જાય, ક્ષય પામે. ૪ નિયમ-પ્રતિજ્ઞા

પશુથી ખાંધી પ્રીત, વિયોગે વ્યાકુળ થાયે;
જડભરત છવ તજતાં અડો, મૃગમાંન મન વળગી રથું;
જપ તપ દડ કીધાં જ્ઞાનથી, પણ તે માયાજળ વહું ॥ ૪૪

દોહરા.

નિર્ગનવન વસનાર હરિ-ધ્યાન સદા ધરનાર,
પરદુષ દેખી પરજળા, ખેદિત ખચિત થનાર. ૪૫

તો નિજ સ્ત્રી સંતાપથી, પુરુષ ધરે ક્યમ ધીર;
સ્વામા છે સ્વામીતણું, નિશ્ચય અર્ધ શરીર. ૪૬

આંખતણી કીકી સમાં, હસતાં રમતાં બાળ,
મરણુમરણુ સંભળાવતાં, તાતતણા શાં હાલ ? ૪૭

તોપણ જોતમ ગુણનિધિ, ધરિ ગંભીરતા ગાત્ર,
સમજાવે દિજ સુંદરી, જે છે સદ્ગુણપાત્ર. ૪૮

ઘટ ધાયલ નિજ છે ઘણું, સહી ઉપર હુસિયાર,
સ્વામાનું સાંત્વન કરે, નબવા નિજ સંસાર. ૪૯

* હરણુમૃગ-ભરત રાજા સહજ રાજ્યરિક્ષિ અને સંસારનો ત્યાગ કરી કેવળ વીતરાગી થઈ નિર્ગનવનમાં દિવ્યરમકિત અને તપમાં ફાળ નિર્ગમન કરી મોક્ષ મેળવવા ગયા હતા. ત્યાં સિંહની ગર્જનાથી ત્રાસેલી 'હરણીનું' ગર્ભથી ગંગામાં પડેલું 'અચ્યુ' તેમને હાથ આવ્યું હતું, તે સાથે તેમને માયા લાગી હતી, જેથી મરતી વખતે છવ તેમાં રહ્યો અને મોક્ષ મળ્યા સંકેતો નહિ માટે ફરી તે જડભરત થયા. જેમણે સુખ દુઃખ સંમાન ગણી કથામાં ધ્યાન આપ્યું નહિ, આ કથા ભાગવતમાં છે.

દષ્ટ દષ્ટાંતો અવનવાં, પત્નીને પરિતોષ,

ઉપજાવે આદર દષ્ટ, શામતી તજવા શોષ.

૫૦

‘વ્રત નીમ આચરવા રૂડાં,’ દે સુંદર ઉપદેશ;

‘અભિલાષા એથી રૂઝે,’ એવો ધરી ઉદેશ.

૫૧

આપાર્થ.

હૃદયરપર દહ શ્રદ્ધા ધરી, સદા આર પાળે સુંદરી;

દાન પુણ્ય દંપતી અતિ કરે, યજ્ઞ યાગ ગૌતમ આદરે.

૫૨

એમ કરતાં દિન બહુ ગયા, પ્રસન્ન પ્રભુ તેઓપર થયા;

રાખી કેરી પહોંચી રણી*, વામા વેળા પાછી વળી.

૫૩

રહ્યો ગર્ભ ગુણવંતીને તદા, માનની થઈ આપે મનમુદા;

સ્વામીને સુખ ઉરમાં હવું, પ્રભુ સુખ દેશે કંઈ પલુ નવું. † ૫૪

આશા એને પ્રગટી ઊર, હરખ હયો એથી ભરપૂર;

દંપતી સુખપર આવ્યું તૂર, જાણી દુખ જાણે સૌ દૂર.

૫૫

ગૌતમ ધરુણીની† સંભાળ, રાખે રીત રૂડી એ કાળ;

ખાનપાન સુખ માગે જોહ, હાજર તરત કરે નર તેહ.

૫૬

રાજિ રાખવા રામા તદા, તત્પર રહે સ્વામી સર્વદા;

ગર્ભ આજ વિષુ જનમે જેમ, તજવિજ નાથ કરેછે તેમ. † ૫૭

જતન જતનું જીવતી કરે, ઉદર ગર્ભ જેથી ઉધરે;

મનમાં મગ્ન થતી માનની, વધી કાંતિ જોતાં વાનની. † ૫૮

પૂર્ણ મામ નવ વીલા યદા, પ્રસવ હયો તનયાનો તદા;

આનંદ ગૌતમને આગારx, પ્રગટયો પાર વનો તે વાર.

૫૯

* * પુત્રી (તે સ્ત્રીની, આશા રૂળી, એ અર્થ.) † ધરની રીતી. x ધેર

- હરખ હવે જૌતમને ઊર; પાર્વતી પુલકિત* થઇ ભરપૂર;
 દાન પુણ્ય કીધાં દિલ્લવડે, વિધિ કાંઈ જેથી નવ નડે. ૬૦
- તરિયા તોરણુ બાંધ્યાં દાર, દૂધે ચોક કર્યા ચીકાર;
 રીઝ આપી મનમાની સાર, સેવક જનને બની ઉદાર. ૬૧
- સગલ સહોદર સંતોખિયાં, જન જાજાં જેથી હરખિયાં;
 બાણુ જોષી તેડી કરી, જન્માક્ષર વિધિ હરખે કરી. ૬૨
- પુત્રજન્મ જેવો આનંદ, પુત્રીમાં માંચો સુખકંદ;
 સરસ્વતીનું ધરિ અભિધાન. મનમાં સુખ પામ્યો મતિમાન. ૬૩
- અઘોરિક ભાંસી અર્ભકી, x રૂપ દેવકન્યા શું નકી ।
 દિન દિનવપુ ને રૂપે વધે, ચંદ્ર જેમ શુદ્ધમાં નભાં મધે. ૬૪
- માતા પ્રેમ વધે ભરપૂર, વર્ષામાં નદીનું જ્યમ પૂર;
 તાત સ્નેહસાગર સર્વદા, સંભર ભયો ઉણો નવ કદા. ૬૫
- લાલનપાલન પુત્રીતણું, દંપતી રાજ કરંતા ધણું;
 ષટ આભૂષણુ વિવિધ પ્રકાર, પહેરાવે ઉરને ઉદ્દગાર. ૬૬
- શુભ હાલરડાં મા ગાવતી, હરમાં લગ્નને ઊગાવતી;
 રીઝાવી રડતી રાખતી, સુખ મીઠા શબ્દો ભાખતી. ૬૭
- ખમા ખમા કરતી હરધડી, જરા કાંઈ માતાં માવડી;
 ભાયા ભાવ થકી શીખવે, સમજણ પાડીને થઈ સવે. ૬૮
- દૃશ્ય પદાર્થતણું લણુ નામ, શીખવતી માતા સુખધામ;
 સરળ શબ્દમાં કહિને વાત, ખુશિ કરતી મોદેથી માત. ૬૯

અઢી વર્ષની થઈ બાળકી, તાત માત મનદુખ ટાળકી;
એવે માતાને મન ગમ્યાં, વપુમાં ગિરિદ વિલંસતાં રમ્યાં ! ૭૦

દોહરા.

અકળ કળા અવિનાશીની, બેતાં જગત જણાય;
લીલાનું સૂકું બને, સૂકું લીલું થાય. ૭૧

ભયું તેહ દલવાય છે, દાલું ઠીક ભરાય;
ગાંગો ગાંગાશા બને, ધનજી ધનો ભણાય. ૭૨

રોગી રાતો થાય ને, માતો માંદો હોય;
પુત્રવતી વંઝા થતી, વંઝા સુતસુખ જોય. ૭૩

હવતાંને સુખ દુખ મળે, દુખે આશ દિન જોય;
વળે ન વિપ પીધે કંદા, મુવે નવીન નવ જોય. ૭૪

પાર્વતી દળ ફાકટ થયાં, ઉઘી અમળા વેલ,
કુલિ કાલિ સંતાનદળ, અનુભવવા આ વેળ. ૭૫

ગર્ભ ભીજે ધરિ ગેહિની, ગૌતમ કરતી જોય;
ધરજે સુતદળ પામવા, મહાનંદે સોય. ૭૬

અળખા પણ ધરજે અશુ, આતુરતા ધરિ હર;
સુતનો સંભવ સો વસા, જાણી ગિરિ જર. ૭૭

બાકી શ્રી હોય બાળકો, ખરૂં બાપનું ધન;
મા દુખનો મેલાણ વળિ, બેલ બેનની અન્ય. ૭૮

૧ શરીરમાં (તે સ્ત્રીના શરીરમાં સારી નિશાનીનાં ચિહ્ન
જોઈને ગમે એવાં જણાવી લાગ્યાં-મતલબ તે ગર્ભવતી થઈ.)
૨ ધરની સ્ત્રી. ૩ તે.

આળસમથી થતી હાનિ.

- આવે ઉર અબળા તણે, આવા બહુ ઉદ્દગાર;
પુત્ર પૂત્ર પરિચા પડ્યા, ઉદ્ધારે નિર્ધાર. ૭૯
- જતન કરે બહુ જાતનું, પાળે પર્ય પ્રમાણ;
જેથી નિજ શુભ ગર્ભને, હોય ન કશિએ હાણ. ૮૦
- સ્વામી પણ સંભાળ બહુ, રાખે રૂડી રીત;
પત્નીથી ફળ પામવા, પ્રાઢી ધરિને પ્રીત. ૮૧
- ગૌવિંદની ગતિ ન્યારીથી, ગમતું થયું આ વાર;
પાર્વતી પુત્રપ્રસવ હવે, વર્ષો જય જયકાર. ૮૨
- ભૂખ્યાંને ભોજન મળે, નિર્ધન પામે ધન;
દેવતા દસ ગણિ તેચિ ખુશિ, બ્યાપી હરખ્યા મન. ૮૩
- પણે પગ આવતાં, અધાને શુભ આંખ,
તે સુખ તે બે પામિયાં, અપખ પામે પાંખ. ૮૪
- ખુશિના ખજાના ના ખંભ્યા, ઉછળ્યો દધિર આનંદ;
હર્ષભરતિ આગળ વધી, ઘસડ્યો ઉરઆકંદ. ૮૫
- ઉત્સવવિધિ આ વારની, સુખ વર્ણી નવ જય;
પુત્રીવેળથી પાંચ ગણિ, વાત બધે વખણાવ. ૮૬
- જન્મજોગને અનુસરી, પુત્ર નામ ગુણવંત,
ધાયુ જીતમ ગુણનિધિ, ચતુર વિચારી ચંત. ૮૭
- જયમ જયમ દિવસ જતા ગયા, અર્ચક ઉછર્યો એમ;
માતાપતાનો પિતાનો પીયૂષશો, પામી સુખકર પ્રેમ. ૮૮
- લાડકોડવર્ણનકથા, કથતાં લાંબુ થાય;
સર્ગય જતાં પાછું શું થયું, કહિશ બીજે અધ્યાય. ૮૯

અધ્યાય ૨ જો.

ગુણવંતનું ઉપવીત.

ચોપાઘ.

એક દિવસ જાતમ ગેહિની, નાથ પાસ બેસી નેહિની; ,
 વાત કરે મન વશકારિણી, ચતુરા ચિત્તેરી હારિણી.
 "સ્વામીનાથ, સુખ દાતા અહો ! કહો કશું ચિત્ત મધ્યે ચડે ?
 કર્તાદે કરુણા શુભ કરી, જેથી ગત પાછુ સુધરી.
 અવસર આ આળ્યો ઉજળો, ગતમાં લાભ કશે નવ મળ્યો;
 પૂર્વ સંતતિ દહ દિલ દાહ, ઉછરી જરી વહિ મરણપ્રતાહ !
 લહાવો જેમાં કંઈ નવ મળ્યો, પણ પ્રભુ ઉત્તર વયમાં ફળ્યો;
 તો આ અવસર ક્યમ ચૂકિયે ? મળી મોજ તે ક્યમ મૂકિયે ?
 નથી ધડીનો અહિં નિર્ધાર, પળમાં શું કરશે કર્તાર ?
 તો પળ સોના સરખી મળી, જાવા ક્યમ દેરી જે ફળી ?
 ખુબી કીધી ખાઘ પી ખરી, આભૂપણુપટ વિધ વિધ ધરી;
 ન્યારિ વાત આ તો છે નરી, જેમાં ખુશિ ખવડે છે ખરી !
 લખેશરી સુખ હોયે લાખ, સંસારે સાચી શુભ શાખ,
 પણ જે વિણ સુખ લેખે રાખ, રાખીને અદેશે અભિલાખ,
 તે સુખ સંતતિતણું નિર્ધાર, છે સંસારતણા જે સાર;
 હોય જેહને તે વિધિ અંક, રાજે સંતતિ થકિ પણ રંક.

* દુનિયામાં. (જે વાતમાં દુનિયામાં ખરી સુશી રહેલી
 એ વાત તે હોકરાંની સેમજની.) x શોભે.

કોડપતિ ઉર ખામે કલેશ, લૂખા લહાવ ગણે સૌ રોપ;
 સંતતિ સુખવિણુ ન્યાળે ન્હન, સમૃદ્ધિ સૌ સમજે મન શ
 સુતવિતનો જેને સંજીવ, તેને 'સોનું' અને 'સુગંધ'—
 મળ્યાં મહીતળમાં માનવાં, નથી વેણ કહું છું તે નવાં.
 પ્રભુએ પૈસો દીધો પૂર, જેથી મોજ કરી ભરપૂર;
 દયા દાન ને સુખ ઉપભોગ, અનુભવિ બારે માણ્યા ભોગ.
 ઉભુમ પ્રભુએ પૂરી કરી, સંતતિધન અર્પા નરહરિ;
 તો લક્ષ્મણે તેનો લીજિયે, કેમ કસુર એમાં કીજિયે?
 છવતાં જોગવિયું તે ખરૂં, માટે વિનતિ વહાલા કરૂં;
 લક્ષ્મણ લાડકીનાં નિર્ધાર, આ વર્ષે કરવાં આ વાર.
 સાડકાને દહા ઉપરીત, લક્ષ્મણ કરો થડો જાય લલિત*;
 પેટસંતતિ પરણાવવી, વિવાહ વિધિ શુભ વર્ણાવવી.
 ખરે લહાવ છે એ સંસાર, હરખ વિવાહ સમો નંવ સાર
 સાર અર્ધ વય પીત્યે સર્વો, તો વિચાર જોઈએ કંઈ કર્યો.
 આઠ વર્ષની થઈ એનડી, ઉછેરવે હરકત નવ નડી;
 પાંચ વર્ષનો પુત્ર પ્રમાણ, હવે ન ઉપજી કશિયે હાણ.
 એથી હરિની 'મરજી' એમ, સુખ દેવાની દોસે તેમ;
 માટે સુખઅવસરનો લહાવ, લેવો અજરજ કર્યા વિણુ નાવ.
 છવતાં જોયું તે છે ખરૂં, અધિક કંઈ શું જાય ?”

દાહરા.

ગીતમ કહે; “શુભ ગેહિની, ભાવિક ભોળા ભામ;†
 તતું તર્કવિતર્કના, તજ તું તરત તમામ.”

મરસ્વંતી ગુણવંતની કથા.

જન્મ, જમરણ, ને પરણ છે, કરણહારને હાથ;
 મનોરથે મિથ્યા વહે, માનવિયો નિજ માથ.
 "અવસર આવે શ્રીહરિ, કરશે પૂરી આશ;
 સંતતિની જો મુંઢરી, ક્યાં હતિ સ્વપ્ને આશ ?"
 વેળા નથિ વહિ વહાણિ હજિ, સમય ઘણો છે શુદ્ધ;
 અપકંવ ફળછે આપણાં, તવ નવ કર જડગુદ્ધ.
 વેળા વિણ ફળ વેડિને, કશી ન લખએ લ્હાણુ;
 સ્વાદ ન મનમાન્યો મજે, ઉપજો એમાં હાણુ.
 આશ્રા પૂરણ કોઇની, નથી યર્ષ નિર્વાણુ;
 છોડો તેનો છે નહિ, પદ્મિનિ ! કહું પ્રમાણુ.
 લાલચ લાખ મજે છતે, લૂપી અહિં લેખાય;
 તૃષ્ણા તન અટકી પડે, પુષ્ટ બહુ પેખાય.
 સંતોષામૃત પાનં કરિ, ધરવો શુભ પરિતોષ;
 સમયતણાં ફળ સાંપડે, સજવો ઉર સંતોષ.
 સુત વિત દારા સાંપડે, પણ ન કહે જન પૂણુ;
 અધિક અધિક આગળ વધે, તૃષ્ણાતરણીર તૂણુ.^૧
 માટે માની માનની, મુજ વાયક ધર ધીર;
 બનશે બનવા કાળમાં, કાળજડું કર સ્થિર.
 ધારે જન નિજ ધ્યાનમાં, 'હુંજ કંઈ તે થાય';
 સ્વાન શકટ^૨ હેડે યથા, વૃથા માન ધરિ જાય.

૧ કર્તાના હાથમાં. ૨ તૃષ્ણારૂપી હોડી. ૩ જિનાવળી. (જેમ જેમ માણસને જોઇતી ચીજો આવી મળે છે, તેમ તેમ આશાની હોડી જિનાવળી આગળ વધે છે.) ૪ ગાડું.

ગોવિંદનું ગમૃતું યશે, તજ તું ફિકર તમામ;	
ધણીનું ધાર્યું થાયછે, જ્ઞાનવી ફાગટ મામ*.	૨૯
માતપિતાને હર વિધે, સુજ વિવાહ અભિલાષ.	
હંતો ધણો ખયુ ના ફળ્યો, પહોંચ્યાં સ્વર્ગવિલાસ.	૩૦
પચીસ વર્ષે પરણ્યો, તુજથું તુજ વય બાર;	
પરવ વરો ફળ પ્રીતનું, અતુલવિયું સંસાર.	૩૧
જેને જેથું કામ છે, તેને સમજણુ સાર	
આત્રે મેળવિ આપતું, તે ગમતું નિર્ધાર.	૩૨
અથવા હરિ ઇચ્છા વડે, ખને ન એવો યોગ;	
તો તે તેનું મેળવે, સમજી યોગ્ય અયોગ્ય.	૩૩
પરણાવવાનો લહાવ છે, પાંચ દિવસ પિતુમાત;	
પરણનારને તો દિસે, ભવ બાંધો ભલિ ભાત.	૩૪
તો તેના શુભ કામમાં, નિજ લહાવાને માટ,	
અયોગ્ય સમયે માતપિતુ, શીદ કરે ઉચ્ચાટ ?	૩૫
સંતતિતું સુખ સાંપડ્યું, શોભ્યું આ ઘરસત્ર;	
આનંદે ભૂછેશિયાં, પ્રીતે પુત્રીપુત્ર.	૩૬
કાંલા મીઠા શબ્દ શુભ, શુભી રીઝ્યાં દિનરાત્ર;	
એ લહાવા આગળ અહો ! ખીળાં સુખ શા માત ?	૩૭
ગુલાબ, સરખા ગાલ ને, અરણુ મંલકતું સુખ,	
સુંબન એવા ગાલનું, કરિને ભાગી ભૂખ !	૩૮
એ લહાવાથી નથી અગ્નિક, લગ્નતણો અહિં લહાવ;	
પરણનારને, તો ખરો, લગ્ન સમયનો લહાવ.	૩૯

પ્રેમનેમ્ સમજે નહિ, પરણવું તે શા માટ;
 એવાં બાળક છે હજી, તો ક્યમ કરવો ઠાઠ ?
 સુધારવા નિજ સંતતિ, સમય આજ અનુકૂળ;
 પરણાવવાનો પક્ષની, પૂર્ણ દિસે પ્રતિદૂળ.
 સરસ્વતી સુખદાયની, શીખેછે રઘુવંશ;
 કાવ્યકામ કાચું હજી, સમજે ગાયન અંશ.
 અમર^૧ અને રૂપાવળી, શુણ્ણવંતો ધરિ ધ્યાન
 શીખે સજ્જ થઈ ખરો, પણ હજિ છે નાદાન.
 આ'વાં કાચાં બાળકુળ, પકવ થયા વિણ હાલ,
 નાંજીએ ક્યમ જોડવાં ? બગડે એમાં તાલ.
 તન^૨ તન^૩ ક્યમ પહેરવું, સમજે નહિ બહુ ઠીક;
 તન^૪ ત્રાસે નાસે છો, બાવાની ધરિ ણીક.
 તો એવાં બાળકતણો, વિવાહ કરવો શાય ?
 વનિતા વિવાહ એ નથી, જરૂર વિચારી જોય."

ચોપાયાની દેશી.

વનિતા વ્યાકુળ થઈ અતિ ઉરમાં, શુણ્ણ કંથ ઉપદેશ;
 પથ્ય પાળવું શુણ્ણ રોગી જ્યમ, કાળજ પામે કલેશ.
 અરૂચતી અણુગમતી લાગી, વાત સ્વામીની એમ;
 સુખકારી કડવું ઔષધ, કંપાવે ઉરને જેમ.
 નાયે નેહ ધરી ફરિ ફરિને, વર્ષાવી શુભ વાણી;
 સુંદરી લેશ ન ગ્રહણ કરી, જ્યમ પત્થર ઉપર પાણી.

૧ અમરકોશ. ૨ છોકરી. ૩ સરીર. (છોકરી સરીરે લગડું કેમ પહેરવું તે બરાબર સમજતી નથી.) ૪ છોકરો.

માનનીને બહુ રીત મનાવી, શુંથી સમજાણુ જાને;
 માની નહિ, સાચું તે શું છે, લ્યમ નાસ્તિક નવ માને.
 આતુરતા અંધારે બહુ, અમળા ઉરમાં અવરાયુ;
 બોળીમાં ભ્રમ ભૂત તૂત કરિ, જાણે જઈ બરાયુ.
 બોલી બળ આણીને અમળા, આંખે આંસ આણી;
 'જલણી' નાથ તમારી સમજાણુ, તક ન કરશે તાણી !
 ઘેલી ગરવી નાત આપણી, વળિ ઘેલા સૌ લોક;
 બાળક બહુ હોશે પરણાવે, સમજાણુ સૌની કોક !
 નાત પટલ છે નાથ આપ, તવ ક્યમ નવ બાંધો ધારો ?
 બાળલક્ષ્મ કરતાં જાતિ જન, બળ કરિ ક્યમ નવ વારો ?
 વારો શી રીતે ખીજાને, વિપરીત કહિને વાત ?
 તોલ તમારો થાય લહાં નવ માને સવળી નાત.
 નારી ધરનીનેજ ગમે તે કથવું સરળ, જણાય;
 નર આગળ નારી છે નિર્બળ, તરણા તોલ ગણાય !
 આખા આ ભવમાં શુભ લાગ્યે, આખર અવસર એવો
 આવ્યો વિધિયોગેજ શુભ વિધા અહિં કરવા લાયક જેવો.
 એથી ઉરમાં હવિ અભિનાયા, રાખે જે સંસારી;
 વસ્તીમાં વસતાં નરનારી, રાખી ન શકે વારી.
 પારિ તયણે હુંજ ભરી, અટકાવું એ અભિનાયા;
 આરી ઇર્ષિ નાથ તમારી, નિરખી નાખું નિસાસા !
 મોઝ ધાણિ અનમમતો, રાતો હાય થયો નવ આરો;
 રામણુદીવો, કર નવ ધરિયો, વ્યર્થ ગયો જન્મારો.

- ગમેશ આશ્વર, નવ ખેડા, નવ મંગળધોળ ગવાયો;
 મુળતેથી પરજોડાં જોડાં, પોંખી ઘર ન લવાયો. ૬૧
- મૂંડતિયો મનગમતો કોડે, કોડે ધરી નવ ચાલી;
 રમઝમ કરતી વહવાર નવ, નિરખી ઉમ્મર ચાલી ૬૨
- વે'વાહી વે'વાણ સાથ નહિ ગૂંચ કરી મન ગમતી;
 એમે ઉમ્મર વહી એકલાં, રહી અહીં દિલ દમતી. ૬૩
- અમૃત પીવાની પ્રગ એકજ, સફળ કરે સંસાર;
 લહાવો સંતતિવિવાહનો છે, અમૃતથી મુખકાર. ૬૪
- સાકર મીઠી લાગે સોને, કાં ખુશી કાં બાળ;
 છોટાં મોટાંને લમ લાગે, લમ લલિત રસાળ. ૬૫
- ધાવંતા બાળકને કહિયે, 'પરણુ' છે ક્યમ તારે?'
 મલકાવી મુખ કોડે હવાની, 'હા' મુખથી ઉચ્ચારે. ૬૬
- પચીશ વર્ષે પરણ્યા પોતે, વડાઈ નથિ કરિ એમાં;
 વાત વિચારો નિજ વીતકની, તત્ત્વ નથી કશું તેમાં. ૬૭
- ન્હાન પડ્યા માળાપ મુએ, ઘર ગરિય હાતુંજ તમારું;
 ભાવ હશે પણ ભાવ ન પૂછ્યો, કોઈએ સજ થઈ વાર. ૬૮
- ઓથ ન કોઈતણી રહિ અહિ પછિ, અધિક બન્યા કિંકારી;
 ગયા ઉઠર ભરવા ને બાણવા, કલેશ પામિને નાશી! ૬૯
- સંકીરાંડતણી હું બાળા, ઓથ વિનાનો હળવી;
 જર વિણ જોડ અરે જોને અહિં, મોઢી હતિ બહુ મુશ્કી. ૭૦
- એથી અધિક ચવાઈ નાતમાં, ફરતી મુખ સંતાડી;
 વિવાહજોગ જડે ન જીવમાં, મંદ હતી મુજ માફી! ૭૧

- બારે વર્ષે રામોન્નેગોx મળ્યો આપણો એવો; •
 'ભાષતે દે નહિ, બાષતે લે નહિ' એ હેવતના જેવો. ૭૨
 સંતતિને સહભાગ્યે સ્વામી, સમય નથી આ તેવો;
 તો રૂડા અવસરનો લહાવો, કેમ ન લેવો દેવો ? ૭૩
 વળી વિચારો વાત હૃદયમાં, એમાં હિત છે ભારે.
 ગિયત નથી તેપર નાથ તમારું, માટે વદવું મારે. ૭૪
 સંતતિ આપરે નાનાં, સહાયક કોઈ નથી અહિં વાર;
 સંયળાં સંબંધી મેળવવા ઉરની વાત ઉચારું. ૭૫
 ધામ અને ધન હોય તથાપિ, હોય ન ઓથ અરેરે ૧૮
 રૂઝે તે બાળક બહુ રીતે, ચર્પિ ખુવાર ખરેરે ૥ ૭૬
 લહાઈ અને છે લહાણુ તેધિ મેં, વાત વિવા'ની ઉચારી;
 તત્વ તપાસ્યા વિણ તેનું પિયુ, તુચ્છ ગણી, મતિ મારી. ૭૭
 હળવું લોહી અરે લલનાનું, † નર કિમ્મત નવ લેખે;
 અપળા આળ ભરી ગણિ આપે, હરેક વાત ઉવેખે. ૭૮
 આમ વદી વાતો એ વેળા, પાર્વતી આસ આણી;
 ગૌતમરામ ગળ્યો, સમઘ્યો ઉર, મતિ પળમાં ધસટાણી. ૭૯
 રામાહક આગે રામે નવ, વિવેક લેશ વિચાર્યો;
 તો ગેહિતી આગે ગુણી ગૌતમ, કવણુજ માત્ર ગિચારો. ૮૦

છરપા.

રામી હૃદયી રામ, હેમમૃગ જાણી ધાયાં,
 સીત હરણુ દુખ સહ્યું, કમાણી એહ કમાયા;
 મોહિતી હૃદયી મોહી, હસ્ત માર્યે મૂકીને,

x તાકસંગો. † સ્ત્રીનું. ÷ અવગણના કરે.

અસ્માસુર ઝટ અસ્ત થયો, નિજ વસ્ત્ર ચૂકીને;
 ગુવંતી હઠમાં જોખમ ઘણાં, જર જિવ જસની હાથ છે;
 ગણપત ગેહિનીંહઠ વિશ્વમાં, બેટી નહોંની તાણુ છે. ૮૧
 પાર્વતીવચનપ્રવાહ, નાવમતિનાવડું તણાયું;
 સમજણુતણું સુકાન, હાથ નવ રહ્યું જણાયું;
 દહ વિચારતો કુવાચંબ, કકડી મરડાયો;
 પૃથ્વ્યાગ પળ માંહિ, તરત જોતાં તરડાયો;
 એથી સ્થિતિ ગૌતમરામના મનની આમ થઈ હવે;
 સંકેપે સાર ક્યું શુણો, શ્રોતા સૌ થઈને સવે. ૮૨
 ગૌતમ મન ગણ્યું એમ, ભણ્યું ભામાએ જે છે,
 તે નથિ કેવળ તુચ્છ, સ્વચ્છ ડળ એમાંએ છે;
 વક્રો વિશ્વાસથી કર્યા જેવું છે કામ;
 આસ્ત ને અર્ધોરાઇ, નભે નહિ જગમાં નામ;
 નાટે માનનીંમન માનતું, ચાવા દેવું માહરે;
 કામનીંએ કલેશ કરી કદી, હઠ નથિ કીધી ક્યાહરે. ૮૩
 જરા ઉપડતે ખોલ, નથી ગુવતી અહિં ખોલી;
 ખાળા બનિ બહાવરી, ખોલ આજે બહુ ખોલી;
 વ્યંગ્ય ખોલ વનિતાય, વિવેક તણ મુખ વદિયા;

x વરદાન. (એને વરદાન હતું કે જેને માર્યે તું, હાથ મૂકશે તે જળી ભસ્મ થશે. મોહિનીએ એને માયેજ એનો હાથ મૂકાવ્યો, જેથી તે જળી ભસ્મ થયો. પુરાણમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ છે. એમાંથી સ્ત્રી ચરિત્રની માયા જોવાની છે.) ઈ ધણી-ધણીની બુદ્ધિશી વડાણુ. ÷ મર્મના ખોલ-જેમાંથી અતેઃ અર્થ થાય.

રામા ધરી ઉર રીસ, રાત્રિ ચર્ચ આપ્યા રહ્યા;
 એથી અપમાન અર્થ ગણી રીસ ન મુજ મન વ્યાપતી;
 દેખીને ઉર પ્રગટે દયા, સમતી કલેશે કંપતી. ૮૪

ભવ બાધો ભામતી; ભાવ મુજ ઉપર ભારે.
 ધાર્યો જ્યમ દદ ભક્ત, અખિલધાતા પર ધારે;
 વેદવચનની તુલ્ય, વેણુ મુજે માન્યાં મહિલા;
 મન ઉપજાવે મોદ; માનનીના શુણુ મહિલા;
 પલટઈ ગઈ આ પગ પડાની, અંતર આધિ જીપંડે;
 સમજૂ જ્યમ સન્નિપાતથી, ધૈર્ય તણ ન રહે ધડે. ૮૫

રાગી પર શી રીસ, શીપ નવ કામજ જેનું;
 દયા ધરી દિલ માંહિ, કિજે ઔપધ જટ એનું;
 ત્યમ માનનીમન-રાગ જવા મન ગમતું તેને,
 કંઈ હવે આ કાળ, શાંતિ સુખ માયે એને;
 ઉર વિચાર એવો આદરી, ગીતમ ગેહિનીશું વધા,
 બળ અબળા પાંખિ એથિ બહુ, શ્રેષ્ઠ પાક જાણે સધ. ૮૬

“પ્રિયો અહો પડાની શૌચના તજ તુજ મનતી;
 ધાર્યું તુજ અદ્ય થશે, ધારણા થઈ મુજ મનતી;

૧. રૂપોર્ણી સદિને ધારણ કરનાર-સજનાર. ઇશ્વર. ૨ સ્ત્રી.
 ૩ માહેતા. ૪ મનનું. ૫ ધારણે-માપમાં. ૬ માફક આવશે.
 ૭ સારો પાક બાવો હોય ને તે માફક આવવાથી કાયામાં જેમ કૌવત
 આવે છે, તેમ પોતાને કસતી વાત પતિએ કહેવાથી પાવતીના
 શરીરમાં બળ આવ્યું. ૮ માફક હો છે ૯૫. મામી ઉમંગમાં આવી.)

વાર જુવે નવ થશે, માર તું સેજો શોધી.
 ક્ષેપે ન્તશ કામની, વિચારો તજ તુજ કોટી;
 હસિ ખોલિ સવે કરવાનું તે લંક મનગમતું માનેની;
 શુભ વિધિ લગ્નાદિક કામમાં, જરૂર દિશે તુજ નશાનની. ૮૭
 ઉપવીત ઉજ્જવળ મને, પુત્રને અટ આવ દધ્યો;
 પછી ધરીને પ્રીત, લલાવ લગ્નાદિક લધ્યો;
 નેહતી વસ્તુ વિવિધ, મંગાવો મનને ગમતી;
 કમર ન રાખો કાંઈ, કશીપયુ નથી અહિં રકમતી”
 શ્રૈતમ ગેહની ગમતું વદી; ઉપવીતઉદ્યાગે વળ્યો;
 લલાવો તે લલના મનતણો, ફાલી કુલીને ફળ્યો. ૮૮

અધ્યાય ૩ જો.

સરસ્વતી અને ગુણવંતના લગ્ન.

આપાઈ.

પાર્વતી પ્રેમ કરી ભરપૂર, પતિ સન્મુખ નૌતમ ધરિ નર,
 વદી એક દિન આણી વહાલ, “પડ્યો પુત્ર ઉપવીતમાં તાલ. ૧
 શુકિત જનોઈ તણી બહુ બેસ, વખણાણી નાતે અવશેષ;
 જીવન ! જશ જેમાં બહુ મળ્યો, એ લકાવો મન અમતો ફળ્યો. ૨
 પુત્ર પુત્રીને રૂડી પેર, વરાવવાં મનગમતે ઘેર;
 કામ રહ્યું એ ખાકી કંથ, વિચારવો વહાલા તે પથ. ૩
 પાંચ ઠામથી પૂછાવિયું, પુત્ર માટે પતિ કહો શુભ કિયું ?
 મદ્મનાથ ધર બહુ પાંચરું, કુલોન ગૃહસ્થ નિહાળું નયું. ૪
 રાજપુરોહિત વિર્તનો ભર્યો, ધાંગી ઢાલ ધિરજની નર્યો;
 સગો કરો જે એ માખધો, તો ગુણ છે એ વાતે બધો. ૫
 સુતનું સુખ નથિ તેને હજી, સુતા એક સુત ઠામે ભજી;
 નિવાસો આ નગરીનો વળી, એથિ વાત મુજ લાગે બળી. ૬
 સુતનો એ સંસાર કદિ હોય, આય ન એ જેવી અહિ કાય;
 છે વય હજિ છત્રીય વર્ષની, આસ ધણી છે ઉત્કર્ષની. ૭
 દેની તન્યા લક્ષ્મી નામ, રૂપાળી ભાળી સુખધામ !
 હા વાજો દેની હે સ્વામજી, તો લક્ષ્મી વસશે સુતધામના. ૮

x હે સ્વામી. * આ વાક્યમાં ધ્વનિ છે:-એમાં એવો ભાવ છે કે, જે લક્ષ્મી નામની કન્યાને માટે હા વાળશો, તો છોકરાના ઘરમાં લક્ષ્મી (પૈસા) થશે; કારણ તે શ્રીમંતની પુત્રી છે, ને તેના

સાત વર્ષની છે સુખકરી, સુતથી જરિ મોટી છે ખરી;

પણ છે વાત બધી પાંચરી, માટે ના કહેશે નવ જરી. ” ૬

સુંદરીના શબ્દો સાંભળી, ગૌતમ દાદ તરત તવ ગળી;

પણ વિચાર જરિ કરિ મતિમાન, બોલ્યો ગૌતમ શુભ ગુણવાન. ૧૦

“વરથી વહુવય હોય વિશેષ, લાભ નથી એમાંહે લેશ;

ઉંદર બિલાડીનો એ મેળ, ખરેજ દુખકર એમાં ખેલ. ” ૧૧

સુખ શ્રીમંતનિ કેન્યા ચકરી, મળવાની આશા નવ નકી;

લાડખેલી હોયે લાડકી, પાંચે નહિ પાણી વાડકી. ” ૧૨

સમાનથું બાળ માંડિયે, ગરીબ ગુણી ત્યમ નવ છાંડિયે.

મુજને તો ભાસેછે એમ, હાણુ ન જોયી ઉપજે તેમ. ” ૧૩

ધાર્વતી પતિથું બોલી તદા, “સંશય નાથ ધરો છો મદા;

એથી કામ ન હોયે કદા, સધળું સરખું નયિ સર્વદા. ” ૧૪

ભાગ્ય પ્રમાણે સુખ દુખ મળે, વાવે હિત સમજે ને ફળે;

ફળ દેવાં શ્રીહરિને હાથ, માનવી મોટમ લે નિજ માથ. ” ૧૫

બળદેવો તમ મામાતણો, નહાનો વહુથી અતિશે ઘણો;

ચાર વર્ષનો ચોખો ફેર, તોપણ વર્તી લીલાલહેર. ” ૧૬

• કથા વિનાનો કાળીદાસ,* પરણ્યો મોટે માથ અવાસી;

તો બિચડિયું તેનું ભાગ્ય, દૂર થયું દળદર દુર્ભાગ્ય. ” ૧૭

આમ અનેક દષ્ટ દષ્ટાંત, ભામાએ ભાગી પતિ બ્રાંત;

એથી વામા વાતે વળ્યો, ગૌતમ ગેહિનીવચને ગળ્યો. ૧૮

આપને એ વિના ખીજું છોકરું છે નહિ એથી એ આવને પેસો

પણ આવશે.

* કાળીદાસ કવિ.

દોહરા.

સ્વામી કહે * શુભ સુદરી, સંગાધ એ મુખકાર,
 બા, સંભ ચા | મેં સર્વથા, સ્વયં કરી સ્વીકાર. ૧૯
 પણ પુત્રીને માટે તો, ખરી કરાવી ખોળ,
 શોધવું આનાં સોળનું, ઉત્તમ ધર વિષુ ધોળ. ૨૦
 જોતાં અત્રે આખીને, નગર નાખિ નિર્ધાર,
 ઉત્તમ ધરવર છે નહિ, બાકી કો વરનાર. ૨૧
 ધિસે પુરા છે ખરા, પણ કુળકારા છેક,
 દેતાં દુહિતા તેહને, ન રહે કુળનો નેક. ૨૨
 માટે મોકલિ આપણા, તનના પુરુષ પ્રવીણ,
 ગંગોત્તરી ધર ગાતવું, નિર્મલ્ય બાંધા વિણ. ૨૩
 પૈસે પૂરતણી ઘણી, આશ ને રાખું ઊર,
 કુળ કાંચન, ધન કમિર છે, નયિ એમાં કંઈ નર. ૨૪
 પુત્રી પુત્રધિ કો રીતે, નયિ મારે મન નૂન,
 તો તનયાને તારણી, સમજ ન મન ધન નૂન. ૨૫
 પયઃ સાકર ઘોળ્યા સમાં, સ્વામીનાં શુભિ વેણુ,
 રૂપ્યાં રામાને હદે, હરખ્યાં એથી નેણુ. ૨૬
 પછિ નોતમ નામે સગો, જુદ વિવેકી બાણુ,
 કુળ શોળ આખા નાતનાં, વસેલ જેની વાણુ. ૨૭
 તેડી તેને સાદરે, સમજાવી શુભ રીત,
 સંગાધ સારી શોધવા, કરી વિનંતિ ધરિ પ્રીત. ૨૮

* શોધવું. x દધ. (દધમાં સાકર બેળ્યા જેવાં સ્વામીનાં
 વચન સાંભળી પાર્વતી હર્ષ પામી.)

માર્વતી વિનય ધરી વદે. “પંડ્યા નૌતમરામ,

દ્વરનો તોટો છે પડ્યો, ધારામાં બહુ ધામ,

૨૮

નાંખી નજર ન પહોંચતી, સરસ્વતીને માઠ;

ઉંચ ન એથી આવતી, ઉપજે હર ઉચ્ચાટ !”

૩૦

ગૌતમ નૌતમને કહે, “પંડ્યાજી શી પેર-

કરતી, વર કુળ યોગ્ય કો, શેષ નથી આ શહેર.”

૩૧

હરિગીત છંદ

વૃત્તાંત વર વહુનું શુણી, વળતી વધો દિન તે વડો,

“પરણાવવા પુત્રી અહો ! શિદ શાય કીજે એવડો !

નથિ નાતમાં દેવાઈ ગયું, નયિ દાટ વળિયો દેશમાં,

કુળવાન વર નથિ ક્રાંતરે ખાધા, ઘણા છે દેશમાં !

૩૨

સાગર સમાણી નાતમાં, કુળરતન કંઈક હશે ખરાં.

તરણું અડે બડકો બને, નવ માત્ર શુદ્ધ અહો નર્યા !!

નવ રતન ધર બેઠે મળે, મહાયતનથી ખોળ્યે મળે,

કુળવાન વર ખોળ્યે જડે, વિચાર કીધે ના વળે.

૩૩

હંદુર, અવંતી, મંદુસર, ચંદેરી, ને રતલામમાં,

દાશી, કનોજ, પ્રયાગ, આદિક બહુ જંથાના ગામમાં,

ખાંતેયિ ખોળી કાદતાં, કુળવાનનો તોટો કરો ?

વર લાવું વંશ વિશુદ્ધનો, વાંચો ન જરિ જેમાં વસ્ત્રો.”

૩૪

પાર્વતી પ્રણમીને કહે, “પંડ્યાજી આપ પવિત્ર છો,

† એક જાતની મોટી, રૂવાંવાળી યેળા ચોમાસામાં થોડાંધ થાજે, જે વાંચેલા ધાન્યના ઊગતા છોડને ખાઈ નાશ છે તે; દક્ષિણ એમ ખોલાય છે કે-”શું કુળવાન કાંતરે ખાધા છે !”

બાળલમથી થતી હાનિ.

સારા સગા, મુજ સ્વામીના, ત્યમ બાળપણના મિત્ર છો;
 આટલો વિશેષ કહેવું પડે નહિ, આપને આ વેળમાં,
 મ્હામાં રે લગન નિર્ધાર કરવું, માનજો એ વેળમાં. ૩૧
 ગૈરતમ કહે "નૈતમ શુણો, મુખ માગિ શુભ સાહિત્યને,
 વાથો વિવા'ને કામ, હામ ધરી, કરી ઝટ નિલને";
 છે જોગ આજે જોઇતો, સુમુહુત છે સિદ્ધિ ભયુ,
 તૈયારિ તેથી કરો, આટલું કામ આ જોઇએ કયું. ૩૬

દોહરા.

કયું પ્રયાણ પછિ ત્યાં થકી, પડ્યાએ ધરિ પ્રીત;
 વહેલે ચઢિને વાધિયા, ખર્ચા બરી ખચીત ૩૭
 સાચ લિધો સમજાવિને, સોજાતિ ઉત્તમ નામ;
 જોડે તોડે હંધકનાં, એવો મન અભિરામ. ૩૮
 જોડું એ ભૂદેવનું, છગકળમાં કામેલ,
 ખેલાડી પાકું ખરું, મન જોને સૌ સ્હેલ. ૩૯
 મૂળદેવ સહદેવની, પ્રતિમા પાઠી તેહ,
 મંડાલે મન મોજથી, છંડાવે પણ જોહ, ૪૦
 અમૃત મુખ જોને વહે, ઘટમાં વિષ ધૂંટાય,
 લાલચ દે લપટાવિને, જેમાં જન ભૂંટાય. ૪૧
 એવા પાકા પીર તે, પાલા નવ જનાર;
 વલ્લાં વિવા ઝટ જોડવા, ધારાથી નિર્ધાર. ૪૨

ભાળવ ખોલ્યો મન દહ, જમ અહિં તહિં બહુ મામ,
 કુલ્લે^૧ હાથ મુકાવતા, કંઈ કંઈના લાભ દામ. ૪૩
 જમવા પેટ ખરી જમણુ, વિધવિધનાં મહામિષ્ઠ;
 પરણા બહુ ધરના બન્યા, સિંધસાધક બે નિષ્ઠ. ૪૪
 ઉત્તમ નૌતમને કહે, “પંડ્યા શિશિર^૨ સમસ્ત^૩,
 સદા મુ આપ શરીરને, બન્યા જોઈમલ મસ્ત” ૪૫
 નૌતમ કહે “બટ આપ કયાં, હો ઓછા આ રેળા!
 પુષ્ટ દિશો પાડાચિ લમ, શિવનંદી માતેલ ॥” ૪૬
 આમ કરે ઉપહાસને, કરે પ્રવાસ પ્રયાસ^૪;
 અંતે પુરો ઉજ્જયિનીમાં, આવ્યા એક અવાસ. ૪૭.

ઓપાર્થ.

ઉજ્જયિનીમાં એણી વાર, વસતો વિધ રૂડે વ્યવહાર;
 હજાર ઘરમાં કુળમાં ચઢે, કુળમદમાં માયું નવ ધડે. ૪૮
 સંપત્તિ જોકે હતી પતિ^૫, છાતીયા^૬ હત કરતો છતી;
 દંબી દીક્ષિતનું^૭ ઉપનામ, એ નામે જણેજ તમામ. ૪૯
 કૃષ્ણ કામિની, તૃણાં મુતા, મુત તણુ હરિલા જેત્રે હતા;
 ન્હાનો નટવર નવ વરસનો, હતો કુંવારો મતિ નરમનો. ૫૦

૧ કુલ્લે હાથ મુકાવતો એ ખોલવાની રીત છે, એનો અર્થ લાલચ આપવી. (આ બે જણા કંઈ કંઈને છોકરો છોકરી પ્રણયારી આપવાની લાલચો આપી પૈસા કઢારી શેતા હતા. એમની તો આ, વિવાહને બહાને ખરી મોશમ, જાગી હતી. કંઈ કંઈ નાતોના બાં-જગણિઆ આવા ધંધા કરેછે.) ૨ શિયાળો. ૩ આખો, ૪ ચતન-શ્રમ. ૫ પત્ની રહી હતી, આવી રહી હતી. ૬ હિમ્મતથી.

તેને આવાસે આંખે, મેળવવા મન ધાર્યો મેળ; •
 નૌતમ ઉત્તમ આવી ચઢ્યા, નમસ્કાર કરિ પાથે પડ્યા; • ૫
 “ ધચ્છા ઉરમાં ખડુ અધ્ધથી, હતી ધણી શું કહું સધ્ધથી;
 ક્ષણિત થઈ તે આંખ નરર, દર્શનથી દુખ નાકાં દૂર. ” ૫
 એકે એમ કહ્યું નેટલે, બોલ્યો ઝટ બાંને તેટલે;
 “પ્રસંગે બિલુ પ્રીતિ હોય તથા, નથી જવાતું કહું ને યથા.
 એક પંથ દો કાળ નરર હોય તોજ પગ ઉપડે પૂર. ”
 “છે સાચું” નૌતમ કહે “એહ, એમાં રચ નથી સંદેહ.
 દીક્ષિતદર્શનને મહિમાય, એક પંથ દો કારણ થાય. ”
 ઉત્તમ કહે, “કહિ ઉત્તમ વાત, અહો શૌ દીક્ષિત ધરની વાત”
 વખાણતાણે દીક્ષિત વહો, લેસ ભેદ ભોળે નવ લહો;
 આપી આદર આસન દીધ, પરુણાચાર પ્રીતે મસ કીધ,
 જમી કરી ચર્ચ સ્વરથ સુપેર, વળગ્યા તાતે વિપ્રો ફેર,
 દંભી દીક્ષિત કહે “મહારાજ, પધારિયા આ ધર શો કાળ?”
 નૌતમ કહે કર નોડી કરી, “ઉગેદ મન મોટી આદરી,
 આગ્યા દીક્ષિત કેરે હાર, કરતા ધમ્મિત કાર્ય શ્રીકાર. ”
 ઉત્તમ કહે “એ સાચું” ખડે પથ દળિ પડિ નવ કહો એમ નેયું;
 દીક્ષિતનું શુભ ઉરવા સાર આગ્યા ઉઘટ ધરી આ વાર.”
 “નૌતમ ઉત્તમને કહે, બ્રાત, વિવેકમાં કરવી ને વાત,
 તેમાં મોટમ નવ લીજિયે. કારણ જશનું ને કીજિયે, ”
 દંભી કહે “શો વાતવિચારછે તે સ્પષ્ટ કરો નિર્ધાર;
 શો છે લાખ અમારે ખરો, વળી તમારો મુખ જિયરો.”

હસિ પડ્યાજી કહે પ્રીતથી, “ શુંજી દીક્ષિત શુભ રીતથી;
ધારામાં ધીમંતો દક્ષ, ગૌતમરામ દિગે પુરપક્ષ.” ૬૨
દાનાધ્યક્ષ અધિપનો એહ, કુળ મોટનામાં જગદે જેહ;
નથી અગ્નિજ્યો જે આપથી, પંકાતો મોટે માપથી. ૬૩
તેની તનયા રૂપનિધાન, ગુણવંતી સરસ્વતી અભિધાન;
વય છે વર્ષ આહો ! આઠની, સમગ્રજી વર્ષ દિગે સાંઠની ૬૪
નથિ વર તે લાયક લાગનો, કુળશૌળમાં ભગતા ભાગ્યનો;
ખોળ કરી બહુ સ્થળમાં કરી, તોપણ નજર જરી નવ હરી. ૬૫
રૂપ લાહાં, કુળ, કુળ લાં અન્ન, દીકું નહિ ફરતાં બહુ દન્નનં;
અવંતીમાં આવ્યા એટલે, સ્મરણ થયું તમતણું તેટલે. ૬૬
જૂના સ્નેહી અમારા આપ, કુળશૌળમાં છતરાતીx છાપ;
આપ ઘેર વર છત જાણિને આવ્યા અંતર ખુશી આણિને. ૬૭
આપ યોગ્ય ગૌતમ ધર ગણી, મોદ ધરી કરિયે આગણી;
મદ્રજ પંથ ફરવા કારણે આવ્યા આપ તણે બારણે. ૬૮
હિત એ પક્ષતણું ઉર ધરી, નજર હરી અન્ને ગુણ ભરી;
વિનતિ કરી મારી સ્વીકાર, વિવાહેજવો આણી ત્યાર. ” ૬૯
ઉત્તમ કહે, “હિત ગૌતમ થકી, દીક્ષિતનું આપું નથી નકી;
ધર ખેડે ગરવો ગુણ થાય, શું એ લાભ લધુ લેખાય ?” ૭૦
ગૌતમ કહે “લાયકને લાભ દેવો ઉચિત અડેલો આપું;
સ્નેહીની સેવાને યોગ્ય લાગ મજે કરવો ઉપયોગ. ” ૭૧
ઉત્તમ કહે “દીક્ષિત મહારાજ, વાત મજે ઉતરી આ કાજ ?
કે સંશક છે ઉરમાં કંઈ ? કૃપા ઉમાવરનીx છે થઈ. ” ૭૨

દોહરા.

દીક્ષિત ડોળ ધરી વટે, અહો ! બલા મુદેવ ।
 જળ કપ્પમ જામ સકે જુઓ, મોભે ભરિયાં નેવ । ૭૩
 આરી સોનાની ખરી, પણ પીતળની પૂઠ;
 કાશ્તણી કરવાલાને, મોઝી ધાતુની મઠ; ૭૪
 તો તેની કિમત કશી, કસિ જોવી કરિ કોડ;
 આલર નહિ એ માલમાં, મિથ્યા મામા કોડ. ૭૫
 નટવર માટે આજ લગિ, આવ્યાં માગાં આઠ;
 કસર દિડી કુળ કલ્પતાં, ઠીક દ્યો નહિ ઠાઠ. ૭૬
 કુંદન સરખું કીમતી, જાડુંવી જળથી પવિત્ર,
 અગ્નિ સરખું ઓપતું, મુજ કુળ મહોમાં મિત્ર । ૭૭
 રજ કે તંજ તેમાં નથી, આજ લગીમાં કય;
 શુદ્ધ કુળનો મૂળથી, સાચવિયો શુભ સંચ; ૭૮
 રહે કુવારો પુત્ર કે, જાય સમૂહો વંશ;
 પણ કુળમાં ઓછો કદી, હશે ન અર્ધો અંશ. ૭૯
 પુત્રી માટે પણ ધર્યો, તેવો ટેક જરૂર;
 કુળવતો વર લાવવા, રેલાવું ધનપૂર । ૮૦
 આપે વાત કહી ખરી, હિતની જે નિર્ધાર;

૧ તરવાર (કુળાભિમાની માણસો સામાના કુળની ખોડ
 કાઢવામાં આ દોહરામાં લખ્યા પ્રમાણે જોલેકે: 'એવું ધર તો સાં
 પણ મોસાળ જીતરવું, મોસાળ સાં પણ સાસરે નીચામાં, એટલે
 આરી તો સોનાની પણ પૂઠ પડવી પીતળની' (હાદિ) ૨ ૩૧-
 સાર. ૩ વસ્તુમાં ૪ પૃથ્વીમાં

પણ સંસય કુળ પક્ષમાં, ભાસે મને લગાર. ૮૧

તેથી મન નયિ માનતું; હા કહેવા આ વાર;

શુણી એવું નૌતમ વધો, સ્પષ્ટ કરી ઉચ્ચાર. ૮૨

ચોપાઈ.

નૌતમ કહે, “દીક્ષિતજી દક્ષ, સત્ય વાત કહું છું નિષ્પક્ષ;
કુળમાં ગૌતમ કાચા નથી, ધારામાં ધીંગા સર્વથી. ૮૩

વર મેળવવા મહોં આ મથી, શા કારણથી કહું તે કથી;
નયિ ઇચ્છા ગૌતમની અન્ય, ધનથી કુળ સમજે છે ધન્ય. ૮૪

આપx બરાબર ધર કુળપક્ષ, મેળવવા જેનો છે લક્ષ,
તે તમથી ઓછો નયિ રતી, માનો મહારાજ મહામતિ.” ૮૫

અષ્ટમ પટ્ટમ, કરિ બહુ રીત, ચળવ્યું દંભી દ્વિજનું ગિત;
પાંચ હજારતણી પૂરતે, માન્યું તે મોટી મૂરતે । ૮૬

સુતચાંદસો કર્યો સ્વીકાર, મળ્યા વિવા' નવ લાગી વાર;
નૌતમ ઉત્તમ કરિ નિર્ધાર, આવ્યા પુરો ધારા મોઝાર. ૮૭

ગૌતમને ભેટયા ધરી ભાવ, કહ્યો બનાવી* આપ બનાવ;
એથી હરખ્યો તે ઉર અતિ, ફળી આશ મનમાં જે હતી. ૮૮

પાર્વતી પ્રસન્ન થઈ અસંત, કુળ મોટમનો જેતે તંત;
પછી માથ મુદિ પંચમીતાણું-સગન કર્યું નક્કી શુભ વણું. ૮૯

કંકોતરિ લખી કુળની રીત, સગાં સ્નેહીઓને ભર પ્રીત;
મંડપ મોટો બાંધ્યો વણ્ણો, તોડ જોડ નોખો તેતણો. ૯૦

* પોતાના બરાબર. * જોડી કાઢી. (મીઠું મરચું બમરાની ઉમેરણું કરી પોતે જે કામે નીકળ્યા હતા તેની વાત કહી.)

ધોળાબ્યાં રંગાબ્યાં ધામ, ચિતરાબ્યાં ચિત્રો બહુ ઠામ;
 તખ્તા હાંડી ઝુમર અપાર-ટોંગી શોભા, કરિ હપાર. ૯૨
 ગણપતિ ધર ખેસાડી કરી, મંડપમુકુત કંઈ મન ભરી;
 ચોરધડિયાં આર્ય આગતાં-કીધાં, મૂલ માગ્યાં આપતાં. ૯૩
 સગાંસહોદર તેડી સર્વ, ઉજવવા માંડ્યું સુખપર્વ;
 જમણુ આગતાં કીધાં સાર, કંગા, જલેની ને કંસાર. ૯૪
 માથ શુકલ પંચમી રવિવાર, આગી જન ભરી ઉદ્દગાર;
 તે દિન લગ્ન થયું નિર્ધાર, હર્ષપૂર વહું અપરંપાર. ૯૫
 પાર્વતી ગોતમને તે વાર, સાંપડિયો સાંસારિક સાર;
 ભોજ ભૂષ સામંત, સમેત-આવ્યો ગૌતમધર ધરિ હેત. ૯૬
 શોભાંની સીમાટલાં વળી, આશ દંપતીનીx ત્યાં ફળી;
 મંગળા ગીત ગવાયાં ઘણાં, ધન્ય ભાગ્ય સમઘ્યાં બે જણાં. ૯૭
 સાત દિવસ રાખી શુભ જનન, કીધું સ્તુત્ય ધણું સન્માન;
 પૂરત પ્રીતે પૂરણ કરી, વળાવિ જન વિનય આતિ ધરી. ૯૮
 જશ લીધો જર ખરચી ઘણા, “વાહ ! વિવા”તો ગૌતમતણો !”
 એમ વધા નાતીલા સર્વ, તોપણ ગૌતમ ન ધરે ગર્વ. ૯૯
 અખાત્રીજનું સુતનું લગ્ન, પદ્મનાથ ધર થઈ મન મગ્ન-
 કીધું કંઈ ધરી શુભ રીત, અંતરમાં અટકી ધરી પ્રીત. ૧૦૦
 વીતક વીત્યું તેમાં એક, પણ પ્રભુએ વાળ્યું વિપ છેક;
 રાતે લગ્ન થયું નિર્ધાર, સુખ પામ્યાં સઘળાં નરનાર. ૧૦૦

- દિન શીજે જમવા કંસાર, હવું મદૂર્ વરવહુને માર;
તેવે તીવ તણ તનડે તંજો,* વરના વધુમાં આવી વસ્યો. ૧૦૧
- એથિ રંગમાં ભંજજ થયો, હવ સવની લિડી ગયો;
ગુણવંતાને બહુ ગોવર્દન-નીકળું દુખ વણું શું કંઈ? ૧૦૨
- ગ્રામ્ય ઘેલા જેવો થયો, પ્રકાશ સ્તંભિત થઈ રહ્યો;
વરસામ્ આંસુ રેડતી, પાંચવી પીડ કહી નવ જતી. ૧૦૩
- નાનાં બાળક કેરાં લગ્ન, કરિને નવ થાવું મન મગ્ન;
નથી એ સુખ વાંચ્છિતનો યત્ન, બાળ્ય ભાગ્ય કતાં પળ બગ્ન. ૧૦૪
- પૂરણ પુણ્યે પડયું પાંચકં, ગુણવંતાનું મટયું ગોવર્દન;
શાંતિ થઈ સૌ હરમાં એમ. જન આત્મા આવે ફરી જેમ. ૧૦૫
- આગળ વીતક શાં વીતિયાં? હવે બાળક શું હસિયાં?
લઘુવય પરણી શું લાડિયાં? કહિય હવે ૧૦૬

* તેવો x ગોવર્દન-સંજ્ઞાડ બળિયા. ÷ ભાગેલું-છેલું. (નાનપણમાં
લગ્ન કરવાં એ ઇચ્છિત ફળ મેળવવાનો યત્ન નથી, પણ એનો પગલાં
સારા ભાગ્યને ભાંગી નાંખનાર છે.)

અધ્યાય ૪ થો.

નગરશેઠને ઘેર લગ્નમાં વિધ.

સવૈયા એકત્રીશા.

પુત્ર પુત્રી પરણાવી દેખતો, પુલકિત થઇ પામ્યાંજ પ્રમોદ;
હર્ષ-સ્પર્શ બહુ વર્ષ નબ્બો નહિ, ગૌતમ ઘરમાં પેડી જોઈ.
પાર્શ્વતો કહેછે "પ્રાતમ મારા, વહુ છે આડીરાહ અપાર;
રીઝ તણું જાણું ડંખીલી, વઢિ પડતાં નવ લાગે વાર.

ઉન્મદને માતિ ઉઠાંછળી લમ, આળસુ અજનીતરિઃ અલંત;
જક જાલે, તક તે ન તપાસે, નિજ ધાયું કરવાનો તંત;
ગુણવંતાને લેશ જણે નહિ, સરસ્વતીયું સામી પ્રીત;

ભટકે ભવન પરાયે ભલો વિધ, ભીતરાં મની ન ધરે ભીત.
ચિત ચંચળ જેનું અતિ દીસે, અચળડું શિર નવ રાખે એહ,
લાજ ન લેશ લહે મોટાંની, મદભરિ મહાલે માતો મેહ;

જૂઠું વિના ખીજું નવ જલ્યે, જીભ સવાગજની છે સ્પદ;
સાચું કહેતાં લેશ સહે નહિ, ખોટાં પાડી કરિ દે ખટ.
હળવંથી દેતાં શીખામણ, મણનું મોં કરિ જોડે તત;

ધુધપાતી રાતી થઇ ફરતી, જુએ સકળ સાપણની સર્ત.

† અડચણ-ગોદા આળવણી. x અટક્યાણી. † મનગો. † વસ્ત્ર.
(માયે લગ્ન રખતી નથી; મુતલબ મોઢની લાજ કાંદયા વિના મ-
મોદા રહિત ફરે છે.)

વઢી પ્રથમ પછી રડી પડીને, કરે ઓશિયાળાં. એ વાર;
 સમજું છું એથી ઉર એવું, નથિ વફુને છેડયામાં સાર. ૪
 'પણ અણુ આલે હઠ આવે ત્યાં, કહો ક્યમ બોલ્યાવિણુ રહેવાય !
 દેખત ડોળે ધૂળ ભરે ત્યાં, ક્રોધ કરી કંઈ પણ કહેવાય;
 ગઈ કાલે કાળીને મેળે, એની મેળે એ તૈયાર—
 જવા સજ્જ થઈ રજ પૂછ્યા વિણુ, શોભીતા ધરિને કાણુગાર. ૫
 કહ્યું મેં 'આ મેળામાં મોટી, ભીડ યશે અતિશે ભયકાર;
 ધીંગાણું મયશે ધમરોળે, ધંમમધંમા યશે અપાર;
 નથી ગયાનો ધાંટ આપણો, ઠાઠ નથી લાંનો બહુ હીક;
 ભંપટ લાંઠ લકંગા લોકો, ધણા ગંઠિયાની છે ખીક.' ૬
 આ રીત કહ્યું બહુ તોપણ ચિતથી, વાત ન ખશી જવાની નેટ;
 સમજીને સરસ્વતી એ સાથે મોકલિ વાત વિચારી પેટ;
 સાયંકાળે સરસ્વતી પાછી ફરી, તબ કહ્યું એને એ વેળ;
 'આલો ધર જઈએ ઝટ આપણુ, વીતી ગઈ આજે બહુ વેળ.' ૭
 પણ નવ માનું તંત કરીને, તરછોડી છોડીને છેક;
 સખિયો સાથે જવા સજ્જ થઈ, તળિને વહુવારનો નેક;
 દોઢ પ્રહર રાતે દેખાણી, ઉઘડાવ્યું હળવે રહિ દાર્દ;
 એને કહ્યું 'બહુ વાર થઈ કાં ?' ઉચ્ચરી મુખ એવો ઉચ્ચાર. ૮
 'પિયર ગઈતી' વહિ વહુ એકું, લાં જમિ કરિ આરી આ વાર;
 તેથી અટકી રહિ હું લાં અતિ, વિશેષ એથી લાંગી વાર;
 સરસ્વતીએ પછિ કહ્યું 'ભાભી, પિયર તમારે કરિ તજનીજ,
 પણ પત્તો લાં પણ નવ લાગ્યો,' એ શુભિ વહુ ખરિ પામી ખીજ. ૯

'હેરાં' મારાં તું હેરે છે, વગર કારણે રહિ અહિં રોજ;
 આપ સમાં ગણુશો ન અન્યને, બહુ કીધે ઘટશે નિજ જોન.^૧
 મેણાં મસ માર્યા 'તું હું' કહિ, તનયાને તંતડાવી તર્ત;
 અધડો બાબીનણુદનો અટ પછિ ઝેર ભર્યો પડિયો મુજ સર્ત.
 વચમાં પડિ સાચી શીખામણુ સંભળાવી વહુને મેં સાર;
 રડિને ત્રાતી થઇ જોલી વહુ, જ્યે મળિ મુજને મારો માર.
 સંપ કરી મા દિકરી મુજને, સંતાપો છો અહિં દિન રાત;
 જામ્યે પિયર કાલે હું મારે, પછિ સુખ ભોગવજે ભલિ ભાત.
 અમૂઢી સોનાની એણે, આપ તણી આપેલી કાલ-
 જોઇ જોઇ મેં રોઇ એ પછી, નયિ અંજુ કહેવામાં માલ;
 તેર વર્ષની ત્રિયાધર્મમાં, આવી દિસે માતેલી મસ્ત;
 વધી ઉકરડા પેઠ અડપથી, પૂણું વડયે વિધ વિધની વસ્ત.
 વણુછોડું લાગ્યે જેમ વધે નહિ, લગ સુત રોજ સુકતો નય;
 એકાદશ વર્ષતણો છે પણ, ઉમ્મર આઠતણીજ કળાય;
 ખાનપાન દહિં પુટકારોં પણ, દુટ દૈવ મુજ છે વિપરીત;
 ગુણવંતો કાંગડ કણુ છે હજિ, સમજે નહિ સંસારી પ્રીત.
 મૂષક મનીને જોઇ ટકે નહિ, તેમ તનુજ દેખી નિજ દાર,^૨
 દોટ મૂકિ દોરે ધરથી લાં કેમ પડે ભાગ્યપર ભાર.
 લેખુ એનું મેંશ ગણે નહિ, મેળો કદિ મહાભાગ્યે થાય;

x ગુપ્ત રીતે જોવું તે, - જુવેછે. ડું આજો. (જાના છાડ
 માસે મોટું જાડ આવેલું હોય છે તો તે પેલા મોટા જાડનો આજો
 પડવાથી વધી શકતું નથી. ગુણવંતને વહુનો વણુછો લાગ્યો હોય
 એવી ઉત્પ્રેક્ષા કરેછે.) † સ્ત્રી-વધ.

છોકરો છાકેલો કરે તવ, હજી સુત આધો થઇ જાય ।। ૧૪
 આ રીતે વીતે દુખ દહાડી, કહ્યું મેં આપ સમીપ બહુ વાર;
 'છછલે છે છાતી મારી પ્રિય, નભશે ક્યમ સુતનો સંસાર ।
 વેવાઈ વેવાણી આગળ, વહુ શાં વેલુ વિશેષ પ્રકાર ?
 વહુએ વાત વધારી કહિને, વેર વધાર્યું છે તિધાર. ૧૫
 સુતા સરસ્વતી શોકસિંધુમાં, હૂએલી મુજને દેખાય;
 ખેદ ઉડો કે રોગે ભૂડો છે, તેથી પેટ ભરી નવ-ખાય;
 મ્હાન* મુખ દિસે છે એનું, જેનું કારણ કંઈ ન કળાય;
 આપું છું મુખ મનમાન્યું પણ, ઉરથી એ આંકી અકળાય. ૧૬
 તણ આણું જઈ આવિ સાંસરે, તણ ભવનું દુખ દીડું લાંછિ;
 સાંસુ નણુંદ શિકોતરિયોએ, પેટ પાણી પડવા દિધ નાંછિ;
 સહનશીળ છે સુતા આપણી, તાપણિ દુખનીથી તપિ તેહ;
 વટમાં* રહિ વદિ નવ આંછિ, કશુએ, પણ દુખળી દીડી બહુ દેહ. ૧૭
 ચર્ચા એના ઘરની સત્રણી, આરમતિએ લખિ હતિ અત્રં;
 દેવરામની દીકરિ મોટી, જે પરચેલી છે પ્રિય તત્રં;
 માસ નાથિ આણું નવ આન્યું, કારણ એનું શું કહેવાય;
 દહાડે પાડે થઈ દીકરી, શખંતાં આંછિ મન લજવાય. ૧૮
 પુત્રપુત્રીની પીડે મોરો પિંડ વિષે અકળામણુ છે,
 વધિ છે જીભરો કયાં હું કોહું, દેખું દુઃખ વધનું અજેકું;
 કરે છૂટકો કર્તા જે કદિ, માનું હું મોટા આભાર;
 વદિ ગૌતમ ગેહોની એવું પછિ, વંધાવી દગથી જળધાર. ૧૯

શ્લોકાંશુ

- વનિતાથી મુહુરુઃખ સંભળી, જાતમસમ કહે કળકળી; ૧
- "હાથે કર્યા હેવે જામિયાં, વાગ્યાં તેવાં રૂપ જામિયાં. ૧
- આક વાવિ જામિયાની આસ-રાખિય નહિ વળમી વિશાસ; ૨
- કોય વાવિ ફળવા કેવડો, ભોમ ન રાખ અરે એવડો! ૨
- લખુવંચલમ લહાવનું બીજ-વાવી સંતતિમુખ નકીજ- ૨
- કમિય નહિ એ રીતે અરે, જોને દેવ કવે શું કરે! ૨
- અંકુર જીવતણું દેખિને, બીજેક કયમ મન દુખ ભેખિને! ૨
- વૃક્ષ થશે ફળ ફળશે યદા, જીવિય તો જોઇય તું કદા! ૨
- સુત વિવા ભણ્યાપર લક્ષ-રાખે નવ યતન કરે લક્ષ; ૨
- સુતાબ્યાસાં કાચો બહુ રહ્યા, કરાવેલ જળપૂરમાં વલો! ૨
- આટો આવો ભસવું જેમ, પરણ્યા પછી સુધરવું તેમ; ૨
- માટે જીનું ખાસું મુખ, દાઝે તેતું ન ધરે દુઃખ!" ૨
- આમ દંપતી દુખનિ વાત-કરેછે એવે મહાઉપાત- ૨
- થયો પોળમાં વળિયો રોળ, ધર ધર સૌ મન પેટે મોળ. ૨
- કળાપીટ ઓચિંતી હવી, વાત નીવજી વિપરીત નવી; ૨
- ઓચિંતું શુભિને આકંઠ, માનવી મન પડિયાં જટ મંઠ. ૨
- જાતમ પાર્વતી શુભિ પોઘર, ઘોસ ભયોં ધસિયાં ધર-હાર; ૨
- નમરસોઠ કરે આંખે, ગળમ રેલિયો સૌ ઉર હલે. ૨
- લિલિધું વક્ત્ર અયં નરનાર, જોવો જે ઉરનો ઉદ્યાર; ૨
- એકે કહે 'રૂડયા બહુ, શય-અયુ' વડું વિપરીત એ કામ,' ૨
- બીજે કહે 'દિવનો કોપ' ફનાકારિ આ પૂટી તોપ! ૨
- કહે ત્રીજે 'વ્યાખો કળિ ફર, અન્યા' આવો હવો જરર,' ૩

- ચોથો કહે 'ચોરીમાં ખરે, રંગપો રેલ્યો અહિં અરે !'
- કહે પાંચમો ' "દાટયા ભૂંડે, લખ્યા ન. બૂંડે" જન' શું કહે !' ૩૧
- સલતા લોચન બરી કહે એક, 'બગડયું છેકરિ કેરું છેક;'
- ખીજ કહે 'ખાધા કાળો કેર, વર્તાણો વિમળસા ઘેર.' ૩૨
- ત્રીજ કહે 'સખિ ! આ સંસાર, કન્યા કેમ ઉતરશે પાર.'
- ચોથી કહે 'વિમળાસુખ સર્વ, ધૂળ મળ્યાં પરવાયોં પર્વ, કે' ૩૩
- પાંચમી કહે 'પૂર્વેનાં પાપ, ઉદય થયાં જે કીધ અમાપ;'
- છઠ્ઠી કહે 'છઠ્ઠીના સેખ, મટે ન એમાં નહિ મૌનમેખ.' ૩૪
- વધા એક 'પહેલા પહોરમાં, વાત શુણી સોરાસોરમાં,
- વરતો પત્તો ખાતો નથી, માઝ્યાં માણસ મસ અહિં મથી.' ૩૫
- ખીજે કહે 'અરે શું કહું; ગૂમ થયો વર જાણી સહું,
- ખોળ કરી ખાંતે સૌ વણું; ખીજે પહોર વીત્યો ના વણું.' ૩૬
- ત્રીજે કહે 'તંજ ઊપર થતાં, પ્રહર ત્રીજે તરંગિનમાં જતાં
- વરમુડડું મળિયું વાવમાં, દુષ્ટે કાર્ય કર્યું દાવમાં.' ૩૭
- ચોથો કહે 'ચૂંથો શું વાત ! ચર્ધ ધરેણાં માટે ઘાત ! !
- લાલચથી લાખેણો પ્રાણુ લીચો કે કુચ્ચે નિર્વાણુ.' ૩૮
- કહે પાંચમો 'શિવ શિવ અરે ! ખાળા પાંચ વરસની' વરે
- ૨૬ કરિ કર આપી મડરાત, ભવ બાધો ઉપગતી અઘાત* !' ૩૯
- આમ લોક ચર્ચા ચાલે, ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! ત્યાં વર્તાય છે;
- વિમળ શેઠ માયું ફટતો, ઉર જેને અગ્નિ જીતો... ૪૦
- વિમળા વિવિધ કરેછ વિલાપ, પ્રમથ્યાં ક્રિયા જનમનાં પાપ !'
- જાટિયાં વીખે ને જૂ પડે, ધડ જેનું દુઃખિ નિમિષડે. ૪૧

આગવ્રથથી થતી કાનિ.

વર્ષમાન-વર કુરો આપ, 'ભાગ! ભાગ! આ આપ આપ પ્રા'
 કરિ ખાકાર કરે કુરોસનો. હશે 'સુત ડાખ દિયો મેસનો! ૪૨
 સગાં સામવાનો દુખસોર, શુભિ વરે આંખે જળમોર:
 કરણાવજ-અમરુવેચ રેલિયો, શોડસિધુ સપને ફેલિયો. ૪૩

કોલર.

'ફેરપેરની વાતથી કુરુ કારણ માત્ર
 ગમજન્યુ સકેતમાં, મુઓ રોડ જમાત. ૪૪
 વિમળસાહ વહેવારિયો, વડો દેસ વિખ્યાત,
 આડતી જેની અવનિમાં, આરંતમાં ભસિ આત. ૪૫
 ધારાનો ધનવાન તે, નગરમેઠ નિર્ધાર,
 હુંડી વસ્તી વન વિષે, જેની યાચ સ્વીકાર. ૪૬
 સંતતિ મોહિ સુતા હતી, મોંપી એકની એક:
 સાત વાંત્રિયા ખારની, ગણતો સુત સમ મેક. ૪૭
 દસ પંચોળેડી દીકરી, દીદી પ્રમટી દદ:
 આનંદી એથી અર્તિ, ગણતો શુભ અદદ. ૪૮
 વિમળ અને વિમળા મળી, વિવાહનો સંદેહ:
 લહાવો સેવા જટ કર્યો, આણિ સુતાપર હેત. ૪૯
 'અરે! વૃદ્ધ વય આપણું, નમિ પળનો નિર્ધાર:
 પુત્રીને પરણાવિને સુખ લાકએ સંસાર. ૫૦
 આખત આપણિ-હે બહુ, ધણિ તેનો નયો કોઈ:
 જમાઈ જટપટ એવવી, જાઠએ સુખ અહિં જોઈ. ૫૧

x સમુદ્રનું જમાતા-જમાઈ. 'ફ' આડત-માત્ર જેની નામથી
 પક્ષ લેવડ દેવડ ચાલે એવી સાખ. 'ડ' પચાસ વર્ષ.

- સુતાજમાઇનું જોડણું, રમતું જમતું-ધેર,
જોવામાં ખુશિ છે ખરી, એ મુખ મોંદું મેર ! ૫૨
- આમ અનેક વિચાર કરિ, કરી ત્વરા તે વેગ;
સાત વર્ષના વર થકી, મેઘવિયો ઝટ મેઘ, ૫૩
- સમારંજ કીધો ઘણો, લગ્નતણો અતિ સાર;
મંડપ મોટો બાંધિને, રંગી રૂડાં હાર. ૫૪
- કોડે લખિ કંકોતરી, દેશ નિદેશ અપાર;
નોંતરિયા નૃપ લક્ષમાં, સહિત સુખા સરદાર. ૫૫
- વૈશાખી પૂનમ તણું, કર્યું સુતાનું લગ્ન;
વદ પડવે હદ વણિ ગઈ, રદ થયું મુખ થઈ ભ્રમ ! ૫૬
- અજંકાર અધ લાખના, વરવપુ પરના જોઈ,
અખું ચિત કો ચાંડાળનું, પાપો નજર ઝટ પ્રોઈ. ૫૭
- લક્ષ્યાવીને લઈ ગયો, પુરથિ દૂર એકાંત;
દૂર કર્મ કર્યું કારમું. નિદેશ થઈ નિર્ઘાંત. ૫૮
- દૂરો દાખાને મુખે, ટોટા પીણી તર્ત,
લીધ ધરણું ગંદિયે, પ્રાણ હરી એક સર્ત. ૫૯
- કાન તોડિ કડિવીંટલા, કાઢી લીધા દૂર;
શિશુ હણવા સહ લોભિયે, રે શું જણ્યું શર ! ૬૦
- ગોટાપોટા કરિ પછી, બાંધી બહુ વિધ બંધ,
અવડ વાવમાં નાંખિયો, કાલો વર ધરિ કંધ ! ૬૧
- પડેલ પહેલા પ્રહારનો, જડયોજ ત્રીજો પ્રહાર;
શબ વરનું મળ્યું વાવથી, થયો શહેરમાં શોર. ૬૨

ઉસટી મોટી મેદની, ધર્યાં મનુષનાં જંદ;*
 સાસ સસરો જઠ અયાં, કરતો અતિ આકંદ. ૬૩
 વર્ધમાન વિહ્વળ થતો, દોડ્યો દેતો દોટ,
 કહેતો સુખ હો દીકરાં ! ખસી ખવાડી ખોટા ! ૬૪
 જમાધ જૂડા હાસથી, સુઓ જાણિ એ નાર,
 વિમળા જીભેથી પડી, ન ખમાયે નિર્ધાર. ૬૫
 આવી પાછી શુદ્ધિમાં, કરે રુદન. અતિ આકંદ; x
 “પ્રભુ તેં પચાં સુવાડિને, પાડ્યો જપર પહાડ ! ૬૬

રાગ પરજ.

“પહાડ કીડી પર પાડ્યો રે, દોરો ડોળે ધરો વાલ્યો;” ટક.
 હાય દેવ આ તેં શું કીધું, દીધું અમુલ્યક રતન;
 ‘કીધું’ જઠ જડપી જામ હાયે, જાગવું શું કરિ જાન ! પહાડ ૧
 સુખડી સાત વાનીની આપી, હું જૂખડિને સદા,
 કાળિયો ભરતાં માંહિ ઉડાવી, ટળવળું જૂએ અધા. પહાડ ૨
 ઉજળો દિવસ દર્શાવ્યો તેં હરિ, સોનાનો પ્રગટી સર;
 દુખવાળા હમ દોટ ચઢાવી, કેમ અયો જઠ ફર ! પહાડ ૩
 આસ હતી ઉરમાં અતિ મીઠી, અમર મને હો ઇશ !
 ત્રાસ ધનિ નિરાશ કરી જઠ, દષ આ દુખનું વિપા ! પહાડ ૪
 અર્ધ કાલે ફર ગીત જવાયાં, ઉજળ્યો અતિ આનંદ;
 હાયપીટ થાયે આજે મન સોનાં પડિયાં મંદ. પહાડ ૫

* ટાળાં. x પ્રજ્ઞ-સંપેક્ષરે.) † જાગરણી દોર, બીજે અર્થે

વર. ÷ પરજુનારી પુત્રી રૂપી ડોળ.

સાડકિ ચારી ભેજ ન જાણે, પરણવું તે આ માઠ;
 રંડાવી પણ માત્ર મહીં આ દેવ । શો વાળ્યો દાટ । પહાડો ૬
 કીલો વહાલો બનેલ કનૈયો, કોડમણો મુકુમાર;
 મૂરતિયો બનમતો તેનો, આજ વળ્યો સંહાર । પહાડો ૭
 જે મુખ જોઈ મોહી મનમાં અતિ, પૂર્ણ હું પામી પ્રભોદ,
 તે મુખ જોઈ રોધ મન હું છળું, હરિ આ શો તુજ ક્રોધ । પહાડો ૮
 રૂપ રસિક રઘિયાણું અનુપમ, જોઈ હું તમ ન ચાકું;
 વિરૂપ મનમ ગુનરેણું જોઈ હું, ચિતથી ચમકી જાઉં । પહાડો ૯
 હાય જંઘાવિ કરી આસિયાળી, સુતા સલૂણી સાર;
 અન્નમેત્રી કાલી ઘેલીના-મુખમાં ધરિ અંગાર ॥ પહાડો ૧૦
 મુખ દુખ છે સમતોલે જોને, એવી અજાણી બાળ,
 ભવિષ્ય તેને ભડકો ઉઠાડયો, કહેવાઈ પરમ કૃપાળ । પહાડો ૧૧
 હાય દેવ ! દુહિંતાદુખ દેખી, દેહ ટકે ક્યમ પ્રાણ !
 જોઝારી હું છું પરવારી, કાઠ મુખે મુજ ધાણુ ॥ પહાડો ૧૨
 વજનિ છાતી સતી થઈ પણ, કાટિ ન જાહી થાય;
 માર મુદર્સન મહેર કરી, જીવ ક્યમ મારતો આ જાય । પહાડો ૧૩
 જમ કરતાં પણ જીવમી જનથી, જમાઈ હણાળ્યો આમ;
 કાળથી દૂર કરમ કયું જોણે, દીધો દિવમાં ડામ ॥ પહાડો ૧૪
 રદ થાવાનો રોગોજોગો, ક્યમ મેળવિયો આમ ?
 વિષ અમૃતરૂપે આપી પ્રભુ, મૃતવત કીધ જમામ. પહાડો ૧૫-૮૧

દોહરો.

શુભિ વિલાપ વિજળા તણે, દિનકરમ થઈ દિવગીર,

બાળકમથી થતી હાનિ:

શીકા પડિ ફકીરિ ધરી, ગયો મહોદધિ તીર । ૮૨
 વસુધાતેઽવૈરાગ્ય બહુ, પ્રગટ્યું આજ અમંગ, ૮૩
 અંગરૂઢ લગતું ઓઢિને, ધાર્યો જોમણુંદમ । ૮૪
 જોતો ન પડે જમોરડું આ, તેથિ હિર્માશુ* આજ, ૮૫
 જે ઘડો મોડો જાગ્યો, દિલ ધરિ દુઃસહ દાઝ । ૮૬
 મેદિની માણસ માત્રની, શિયળ થઇ ગઈ ગાત્ર;
 શોકસિંધુમાં દૂગિયાં, મળેલ માનવ માત્ર. ૮૭
 કંડકા થાયે કાળજી, એવિ કયા ભરિ કલેશ,
 અટકાવું કથિ આટલો, લાભ ન જોમાં લેશ. ૮૮
 મારે મરણ કરવા સરસ, પળવા સુખકર પંથ.
 અરહત બાળવિવાહનો, દાખ્યો દુષ્કર પંથ, ૮૯
 કાળો પડે કલેશની વાત ઉપર, ધરિ સઘ,
 મૂળ કયા કરે આલતી, શુભુજે શ્રોતા અધ. ૯૦

ઓપાઈ.

જાતમ કહે વરુણીને “અરે, કાળો કરે મર્યા આ ખરે ।
 કારણ એનું શું તે કબ્યું, ફળ એ બાળકમનનું કબ્યું.” ૯૧

* મહાભાગ્ય (સાચું કાળે આચમતાં સંચે ઉપરની આ દો-
 હરામાં ઉત્પ્રેક્ષા કીધી છે. તેમજ એ વંખતે ઘેરાં વાદળથી પૃથ્વી
 આચ્છાદિત થઈ હતી, તે ઉપર ૮૩ માં દોહરાની ઉત્પ્રેક્ષા કીધી
 છે પડેલા હતા; એથી મંદ્ર એ ઘડી મોડો જાગ્યો; એ ઉપર ૮૪ મા
 દોહરાની ઉત્પ્રેક્ષા કીધી છે.) * પૃથ્વીને. ÷ લગતું હિ મન.
 * મંદ્ર. (હિમ-કંડોન-અંશુ-કિરણ.)

- અંકે આપણાં મોટાં ભાગ્ય, પ્રગટેલી ચોરીમાં આગ
 બુઝાઈ ઝટ સૂકત કો ફળે, હતી આપણી આ'સ વસે । ૯૦.
- ગોખરૂં શુભવંતાને હવું, નિપજત એમાં કંઈ પણ નવું;
 પણ પણ રાખ્યું પ્રભુએ સઘ, વળી જત નહિ તો દુખ હૃદ. ૯૧.
- શર્ણી વિદ્ય કાંટાથી સર્થું, તોપણ દુખ છે ભવમાં* ભર્યું;
 તેનું કારણ બાળવિવાહ, બાળે ભવન બાધો દધ દાહ. ૯૨.
- અનુભવ તેનો તુજ થાય છે, અલ્પમાંહિ અકળાઈ જાય છે;
 હજી નિપજશે આગળ કશું, વિષ ભાવ્યા ભોજનમાં વસ્યું । ૯૩.
- હવિશ ઝાઝું તો તું દષ્ટ, લાભ હાનિ દેખિશ નિજ દષ્ટ;
 નહિ તો સંતતિને તો નકી, ભોગવવાનું છે તુજ થકી ॥ ૯૪.
- લહાવો લેવાની લાલચે, માતપિત પુત્રકિત થઈ મચે;
 રચે લક્ષ લઘુવય બાળનાં, પણ એ પગરણ છે આળનાં. ૯૫.
- ગૌતમ સ્ત્રીયું વાત વિવેક-કરેછ તવ આવી જન એક
 કહે "ઉઠો ઝંટ આણી વાર, ચાલો ચટપટ ન કરો વાર ૯૬.
- પદ્મનાભને નથિ પાંશરૂં, આવ્યું આવિંતું ફેફરું;"
 શુભિ આ'વું ગૌતમ પાર્વતી-દોડ્યાં ઝટ ગરવી કરિ ગતિ. ૯૭.
- પહોંચ્યાં વેવાઈ ધર યદા, પોકરાણ શુભિયું સાં, તદા;
 જ્નેયું તો વેવાઈનો પ્રાણ, પામેલો દોડો નિર્વાણ. ૯૮.
- જો વેવાઈની હતિ મન આધ, દેખી તેની દુખકર લોચ,
 પાર્વતી ઉછળા લે અગ્નિયાં † 'સુતને સુંખજરિ નવ અગ્નિયાં' ૯૯.

* સંસારમાં. † જુ-મારો. ‡ છાતીએ હાથ અડાળી ફટકું લે.
 † ટક્યાં.

રડારોળ ચાલી ત્યાં રહ્યો, કબેશ ન જાયે મુખથી કબો;

મરણવિધિ કરિ ઝટ તે ઘોર, સ્મશાન સખ લીધું કરિ શોર. ૧૦૦

દહનક્રિયા કરિ થઇ દિગ્ગીર, આવ્યા જન તટિનીને તીર;

સ્નાત કરી કર્સેને ખખચો, ખાળ્યો ખેદ ખચિત જે ખરો. ૧૦૧

દેખતાંમાં દિન દસ ગયા, સગાં સ્નેહોં તત્પર સૌ થયાં;

દિવસપાશ્વો કરવાને કામ, નોતરિ નાત રાખવા નામ. ૧૦૨

કર્યો નાતમેજો ભલિ ખાત, ફરતા ફરતી કરિ ત્રણ નાત;

બહાણું લાલું દઇ દક્ષણા, જસ લીધો જેમાં નહિ મણા. ૧૦૩

કારજપાણી પૂરું થયું, પછિ સૌ સૌકેરે ધર થયું;

પડી તેહને જાણો પીડ, બાચ્યું જેનું ત્યાં રહિ બીડ. ૧૦૪

અધ્યાય ૫ મો.

સરસ્વતી ને ભદ્રાની ગોઠડી.*

ચોપાયાની દેશી.

એક દિવસ એકાંત મેડિમાં અશાંત હરથી આપે,
સરસ્વતી બેઠી'તી શોકે, દિવનું દુખ બહુ વ્યાપે. ૧

પાણી પામ્યા વિભુની કદળી* પીળી પડિ કરમાએ,
પ્રેમપાણી પતિનું નવ મળવે, હતિ એ એહ દશાએ. ૨

દિવેલ વિષુ દીવો થઇ ઝાંખો, તેજ રહિત થઇ નાંખે;
નાથસ્નેહ વિષુ દેહદીપ, એવો એનો દેખાએ. ૩

શિશિર માંહિ દવઃ પડવે ડુંકુમુદનો, કૃથ થઇ જયમ વિખરાએ,
પદ્મિની એ સાસરો દુખશામે, દગ્ધ વિવર્ણુ જાણાએ. ૪

ઉષ્ણ આસ અકળામણનો અરવિંદમુખી ÷ ત્યાં નાંખે;
રક્ત નેત્ર આંસુ ભીંજેલાં, નવ જરિ અહિં તહિં ઝાંખે. ૫

એકતાર દુખવિચારમાં થઇ, ભાસે થયલી દગલી;
જાણે પારદોશન પડેલી, ન હોય શું મૃદુ મૃદાલી † ૬

દશા આ'વોમાં દીઠી આવતાં, ભદ્રા સખીએ એને; ૭
જન્મ થકી જન્મદૃઢ સરીખો સ્નેહ હતો એ એને.

* કેળ. x હિમ-હાર. ‡ પોષણી ÷ કમળવદની (અરવિંદ-કમળ.) † કોમળ.

- “ખેની કંપમ છે આમ ! આજ તુજ, આરી હું તુંજ પામે,
પગ નહિ પલકે હકારી પેળે, જડ પૂતળિવત્ બાસે.” ૮
- બાહુ માસે આરી તુજ મળના, કંપમ નવ મુખ મલકાવે ?
‘દશા આ વિમાં કંપમ દીસે છે ? આંસ દગજ ઉજકાવે.” ૯
- હું મળતી તુજને સારે તું, હર્ષપર કિલસતી;
દોટ દહ મુજ કોટ વળગતી, ખુશિ મનમાં નવ માતી.” ૧૦
- સખીના સ્નેહ ભર્યા શબ્દો શુભિ, સરસ્વતી સર્વ ધર્મે
આંખે લોહિ x ઝટ આદર આપ્યો, ભરી પામે જલને. ૧૧
- ઊપરથી હસતું મુખ સખી, પછી ખજારો પ્રીતે;
“ખેની બાહુ દા’ડે તું આવી, પૂર્ણ વર્ષ એક વીતે.” ૧૨
- તુજ વિણ ગમતું ન હતું મુજને, એથી અધિક હકારી
પ્રગટીતી તેમાં પરખીડા, પોજે પ્રગટ પ્રકાશી. ૧૩
- વિમળશેઠની સંઘા ચટ લહ, ચોરી ચઢિને રાંડી;
પદ્મનાથ વેવાઇ દેહ અહિ, ગયા પલકમાં છાંડી ! ૧૪
- ચુજનસિંહની સાત વર્ષની, દીકરિ દેવળદેવી
વર અપંગ બનિયો બળિયાથી, બળ્યો બધો ભવ એનો ! ૧૫
- આવા બાહુ કિપાતસ્મરણ, એકાંત આજ સખિ મુજને
થકને હાસ કરી બાહુ શું કહું, તારવિ ખેની તુજને. ૧૬
- આજ બળ્યે તું મન બાહુ હરખ્યું, હકારિ ધધ ગઈ અજગી;
‘આધિ તુજ વિયોગે વહાલી, હતિ અંતરમાં વળગી.” ૧૭
- કહે કંથને કંપ છે ખેની, ખેની વૃત્તિ એક છેની ?
‘જીવતીનું જીવન છે હંપન, પ્રીતિ બેઠગે બેની.” ૧૮

સેરસ્વતી મુખ્યંતની કથા.

- પ્રશ્નતો ઉત્તર પુલકિત થઇ, સર્ખોને બદા આપે; -
 સ્વામીનું સુખ સ્મરણ થતાં, લાલી મુખ પર શુભ વ્યાપે. ૧
- જેની ઈ બંદુ સુખ છે સ્વામીનું, મુજને કહું, શું તુજને ?
 સ્નેહતણા સાગર છે નાગર, બોલાવે હસિ મુજને. ૨
- નયન નેહથી ભરિયાં નરખું, હરખું મુખ જોઇ હસતું;
 વિનોદ વહાલ વધારિ કરે નિત, વદન વિલાસો વિલસતું.* ૨
- હૃદય વસતુ સુલભ છે મુજને, ધક્કાદેરિ કૃપાથી;
 નવાઇની નથિ નવાઇઃ મારે, નથિ હું જીણિ કંઠાથી. ૨
- વહાલી કહિ વાલમ બોલાવે, અધિક ઉમંગો આણી;
 કેહો કલોલ કરી રીઝાવે, વદી અમૃતવંત વાણી. ૨
- સતાર લઇ સંગીત ગવરાવે, સ્વરે પૂરી સુખ આપે;
 અથવા શીખવવા નવું મુજને, રાગ નવીન આપાપે. ૨
- વય ખત્રીસ વર્ષતણી મધ્યે, ખત્રીસ લક્ષણ પહેલાં
 વપુમાં વર્ધિ આગળ વધિને, આવી વસિયાં વહેલાં. ૨
- સોળ કળા સંપૂર્ણ થવાં હું, સોળ વરસની માંડે,
 નાથ નવીન તરતીખાં કરે અતિ ટેક ધરીને લાંડે. ૨૬

અવ એક બેનો ને પ્રણે, વધુ બે એવા માન;
 પ્રણ હતાં પડવું સુજાં ન/મને, પ્રતિ છે પ્રેમનું પાત્ર, ૨૭
 આવીશું અહિં પણ અવ છે તહિં, મું કહું સૌ વિસ્તારી;
 'તુજ લીધે પતિવિરહતણી પળ, મનન થશે સખિ મહરી." ૨૮

દોહરા.

સખીમુખ સુખશબ્દો શુભી, સરસ્વતીદુષ્પથગાર,
 ધીકયા હૃતવદ ન્યમ દળે, અગ્નિમાં એ વારે. ૨૯
 નાંખ્યો મહાનિઃવાસ તવ, નયણે ભરિને નીર,
 સ્તંભિત મૂર્છિત થઈ ગઈ, વાગ્યે વિરહવું તીર. ૩૦
 વિષ વ્યાધું કો કારમું, કે કરડયો વિષદંત,
 તેમ શિશિળે પડિ સુંદરી, સમીપ હોય ન્યમ અંત! ૩૧-
 દેખી અચાનક હૃદસા, ભદ્રા થઈ ભયભીત;
 'અકસ્માત આ શું થયું, એમ વિચારે ચિત્ત. ૩૨
 આસ ભરી ઉડિ અડપથી, ભરિ લાવી ઝળખમ;
 ભોળિ મસ્તક લેધને, છાંટયું ધરિને હામ. ૩૩
 ખંસેનો પંખો ભીજી, દોખ્યો સુખદ સમીરન;
 હોઈ ખીંજી ભાવથી, મળે ઉતારું નીર. ૩૪
 સુખદ સરભરા એકવડો, કીધી સખીની આમ;
 સખવણિ આંખ ઉઘાડિ-તવ, આવી સખીને હામ. ૩૫
 'આમ શું છે દુષ્પ અંતરે, હો સખિ મુજ સહાત્ર!
 તુજ સુખ શુભતાં આચિ તુજ શિશિળ, અર્ચિ ગયાં જાન ૩૬

સુધિત* સમીપ ભોજનસિદ્ધિ - વર્ષા ન કરતાં વાર
 સુધિત+ અને જ્યમ તેમ તુજ નિરખી એ નિધાર. ૩૭
 બીતર દુષ્પ અતિ ખારિ છે, સખિ એમાં સંદેહ,
 મુખમાં દુઝામાં પડી, દમ્બ દિસે તુજ દેહ. ૩૮
 પંદર વર્ષાનિ પધની, જોખનરતમાં આજ,
 દીસે છે ડોશી સમી, કળા વિહીન કણ કાજ? ૩૯
 બહાનાં બહારનાં કલાં, દિલ દુષ્પનાં સખિ સોય;
 માતું ક્યમ ઉજોદકે, આગ અગિતી હોય? ૪૦
 કીડીચટકે કોષ દિન, ચઢે ન વિપ વપુમાંહિ;
 બાવળશ્ચળે બરહીની, થાય બરાબરી નાહિ, ૪૧
 માટે સખિ સાવધ થઇ, કંથ કાળજદુષ્પ સ્પષ્ટ;
 ઘટમાં ઘૂંટી રાખતાં, ટળે ન કદિએ કટ. ૪૨
 અંતરાય કો વાતનો, મુજશું હે સાહેલિ.
 નયિ રાખ્યો પણ આજ તે, હગિને હેઠે ઠેલિ. ૪૩
 આમસ્તેહી આગળ સદા, સુખદુષ્પ કયવું સદા;
 ને મેં મુજ સુખ તુજ સમીપ, કત્યું યથાસ્થિતા અધ. ૪૪
 દેવું, સેવું, મુંજની કહેવી શુણવી વાત,
 જમાંડવું, જમવું છ એ, સ્તેહ ચિદ્રિ ભદિ ભાત. ૪૫
 આજ ચિદ્રિ જૂદ દિહું, તુંજમાં વડાલી ખેન;
 પ્રેમ નેમ ક્યમ પાલટ્યો, ખરે શું વળગ્યું ખેનું? ૪૬

* જૂખ્યું. + આપુર-ગમરાયણું. ન જોને જુવાની કુટતી અ.

થવા નવી ફૂટેલી છે એવી સ્ત્રી. + જિત પાણી. ॥ સગાં વિશ્વાસ.
 હું નંદર-પીડા.

અંતરમાં અંકજાહેરો, ઉભરો ઉર સંખીસ,
 સમરો દુખ નિહિ એચિ પુણે, વધરો દુખ દિનનિસ. ૪૭
 રોહંભાવમાં હાલવે, થાય હિક સુખ ખેન;
 ઉરનો ઉભરો નીકળે, ચિંતમાં પડશે એન. ૪૮
 ને હું તુને સખી રોહનું ગણુતિ હોય સતપાન;
 તો ઉભરો હાલવ, ન હવ, ન લાગી મેં સય માન. ૪૯
 સહિયરનાં મુણિ વેણુતે, મરશ્વતી પરિ ધીર,
 સ્થિર થઇ ઉભરો હાલવે, લાખી ભોગ્યન નીર. ૫૦

સગ વિવેક વણુઆરાનો.

"દિલનું દુઃખ હું શું કયું, સખિ મારીરે;
 ભવ આ મુનું દુઃખ ભરેલ, કહું શું વિસ્તારીરે.
 જ્યાં જન્મ મેં એહિ ધર્યો, સખિં
 અનુભવવા કૃત્ય કરેલ. કહું
 ખાપ ઉદે થયાં પૂર્વનાં, સખિં
 દુઃખેષન ગગડ્યો મુનું આગ્ય; કહું
 ખીન ખુસાં બહુ વાવિયાં, સખિં
 ભગ્યા વિપચકુર સુખજગ્ય. કહું
 આસા ઉમેદની હું ભરી, સખિં
 જાસે ભાવોમાં ભડકો ભગ્ય; કહું
 સુખની અભિઆપા ધણી, સખિં
 સરખો નહિ રસ્તો મળ્ય. કહું

મધિપર્વત મેં માનિયો, સખિં
 પાસે જઈને પેખ્યો દવ દદ; કહું
 અમૃતનળ જે ધારિયું, સખિં
 પીધે પરમહું પામી કદ; કહું
 સુખ તુજને તે મુજ નથી, સખિં
 ઉત્તરું એથી દુખ દીઠ; કહું
 સાસરી ભારી દુખ ભરી, સખિં
 આણું ત્રણમાં દીઠ અંગીઠ; * કહું
 સાસુ શ્રી સરખી મળી, સખિં
 નણદલ વિષમૂળી નેટ; કહું
 પળ કળ જગવા દે નહિ, સખિં
 ખાણી પેડવા નવ દે પેટ. કહું
 ગજળ અજળ મૂળરવા, સખિં
 ગજ ઉપરાંત આપે કામ; કહું
 વાંધા વિવિધ કાઢી વઢે, સખિં
 ગાળ આપી દે દિલ ડામ. કહું
 વિધવા નણદ બાળરડ છે, સખિં
 જે જમદંડથી જુલમાત ૧૧. કહું
 સાંધા વાંધામાં પૂરી, સખિં
 ઉરમાં જેને હિમાત. કહું
 મુજ પિયુ પળ પળ શીખરી, સખિં

* અંગીઠી (સેનાની ધાતુ ગાળિયા તંપાવવાની સગડી.
 ખાડવા માટે ખાડો ખોદી દેવતા સંજગવેછે તે.)

સાંધો મળવાં નવ દે સારુ, કહું ૦ ૧૦
 નાવ છે વચરપે રૂડો, સખિ ૦
 પશુ ચિત્ત ચમકેલ અપાર, કહું ૦ ૧૧
 ટકે ન પૂગ, પણ ઘર વિષે, સખિ ૦
 પતિ છે ભટકેલ જમેલ, કહું ૦ ૧૨
 ત્યાં ને સાન કરી નથી, સખિ ૦
 દીસે ચમકેલ અદેલ, કહું ૦ ૧૩
 જોઈ ખેય જુમ દત છે, સખિ ૦
 ઘડી ઘડીમાં ભરાયે ભૂત, કહું ૦
 સસરા મિથ્યાભિમાની છે, સખિ ૦
 વધવે ઘર કોતૂત, કહું ૦ ૧૪
 કો કોને નવ કહિ સકે, સખિ ૦
 આપી ન સકે સદ્બોધ, કહું ૦
 વાત કરતાં વડી પડે, સખિ ૦
 વસુ ધરિયો, વાધ્યો વિરોધ, કહું ૦ ૧૫
 આવી આસરી સાંપડી, સખિ ૦
 તેનો સુખરૂપ શો પરિણમ, કહું ૦
 કેળે કેળ, કોચે કોવચ, સખિ ૦
 આડે* લેખ ન કલિયે આમ, કહું ૦ ૧૬
 મહિયરમાં મને પાંચરું, સખિ ૦
 લાંબું નયિ રે લવલેસ, કહું ૦
 ભાંભી લક્ષ્મી લાડી, સખિ ૦
 પેલી પિયર અગ્રહ* ભરી કલેસ, કહું ૦ ૧૭

* આકાંઠાએ. = આંગ્રો-કેરી. x અગ્રહમી-ઈસ્કતાઈ

મનનું માન્યું તે કરે, સિમિં
 ગણે મુજ આપને તણ તોલન. કહું
 લાજ અને મરજનો, સિમિં
 અંશ એમાં નથીજ, અધોળ. કહું
 સામી પ્રીત મુજનું દિસે, સિમિં
 દેખે કાકણ કેરી દષ્ટ; કહું
 માત પિતા વદ્ધ છે એમાં, સિમિં
 લખ્યું કદ શું મુજ અદષ્ટ ? કહું
 એક વરસ અહિં ચીતિયું, સિમિં
 આણું આન્યું ન તોય અંધાપિ; કહું
 એયિ પિતા માતામને, સિમિં
 પાત વિવેકની છે આપિ; કહું
 તેયિ મને પેલે દિને, સિમિં
 મોકલશે આસરિયે સઘ; કહું
 પણ પણ મારે સાં હવે, સિમિં
 રહેશે શું ? વિચારે અવ. કહું
 આ દુઃખ ને આ વિચારમાં, સિમિં
 થઈ દગ્ધ બુલી હતી બાન; કહું
 પડે ખોલી પેટનો, સિમિં
 આયું આ મેં મુજ દુઃખ ગાન. કહું શું વિસ્તારીરે. ૧૬-૧૭

સરસ્વતીદામ

સરસ્વતી દુઃખ શુભી સખી કાન,
 ઉદાસ બની પસરી વધુ વાન;

ચર્મ દુષ્ણે ને દ્રવિઃ* તે તર્તકાળે, ૩૧૫
 ચટ્ટી ચિત્ત લ્હોર ડસ્યો બ્યમ બ્યાળ* ૩૧૬
 અહો ! નવનીતધીર્ઝામળ ઉર, ૩૧૭
 દિસે જમ સજ્જનનું ભરપૂર, ૩૧૮
 દ્રવે નિજ તાપ અડે નવનીત, ૩૧૯
 મળે પરપીડચિ મુગ ખચીત, ૩૨૦
 ખચિત મયો સર્ખોને અતિ ખેદ, ૩૨૧
 નિસાસ મુકી ધરિયો નિરવેદ, ૩૨૨
 તથાપિ તપાસિ લહાં તકે તેહ, ૩૨૩
 મધ ઝટ સ્વસ્થ* સ્મરી ઉરનેહ, ૩૨૪
 સનેહો ખરું દુખમાં દધ ધીર, ૩૨૫
 હરે ઉદાહ સિંચી સુખ નીર, ૩૨૬
 ખરે શુભ ધર્મે ઉરે ધરિ એહ, ૩૨૭
 સસ્વતીને સર્ખો તે પહિ કેહ, ૩૨૮
 “ અહોમુજ બેની ! ધરી ધીર સાર, ૩૨૯
 ક્યું કંઈ ને ઉર તે ઘું ઉતાર, ૩૩૦
 તકી ભવ નાટકરૂપ નિહાળ, ૩૩૧
 દિયે વિષદુ વેષ પ્રભુ પ્રતિજ્ઞ, ૩૩૨

* પીગળી-ઝમી. (દ્રવનું-ઝમનું, પીગળનું) + સાપ. † માખણ.
 (મંજુલનું) હૃદય માખણ કરતાં પણ વધારે ઝામળું છે; કારણકે મા-
 ખણને પાતળને તાપ અડેથી તે પીગળે છે, પણ મંજુલ તો પારકે
 તાપે-દુખે પીગળે છે.) = નિવેદ-ઉદાસી; વૈરાગ્ય. * જનમલ-હુસિયાર.
 ડુ ગુહો ગુહો-તરેહવાર.

ભગવિ સદે દિધ વેપ મુપેર,
 રિઝે પ્રભુ પ્રેમ ધરે કરિ મ્હેર;
 પરાક્રમીને કપરું દહિ કામ;
 વુએ નીર એનું તપાસિ તમામ;
 ખરો નયિ ખેલ સદા નભનાર,
 અનિશ્ચિત છે જતને કસનાર;
 કમોટિ ચઢી બની કાયર છેક,
 તણસ ન ખેન કદા સુવિવેક;
 ધરી દહ વેપ ધર્માતર્ણી ટેક,
 ભગવ ભલી વિધ તું હરિતેક;
 થશે પ્રભુ તેથી પ્રસન્ન અપાર,
 રહું કરશે તુજ તે કરતાર.
 સિમી સુધરી બની તું બહુ બાણ,
 ખરેખરી બર્તોશ ચોસદ ખાણ;
 આહો ! અંજભાવિ બતાવ તમામ,
 ભગવ દિધું કપરું નિજ કામ.
 કામાતણુ અગ ધરી ધીરદાસ,
 હાવિશ દુખ દિસે દગ દાસ;
 મીઠો મુખ વેણ પ્રીતિ શુભ નેણ,
 કરે વશ વિશ સદા મુખદેણ.
 સદીશ દુખા, વશ નમ્ર રહીશ,
 કરે શુભતાં પણ મૌન ગ્રહીશ,

તદા દિન સ્વસ્થ તું જીત કરીશ,
કહાપિ ન કોઇ કરે કારિ રીશ.

નયે* કરિ નાવ ઘરો વશ બેન;
ધોતે શુભ સેવ સજે દિન રેન;

વિશેષ કથું સખિ શું તું સમીપ,
દોષાવ સુતાનતણા તુજ દીપ. ૮૧

દોહર.

આદ બાણને ચાર શું, કહે સમજાવી બેન!
ચતુર્થા ચિંતા દૂર કરિ, તજ તુજ અવળાં ચેન. ૮૨

શર પરીક્ષા સમરાંછે, ધીર પરીક્ષા દુઃખ;
જેવણા જન જય કરે, ભય દુખ સમજી સુખ. ૮૩

કાં નર કે કાં નારીએ, નિજ સિર નિર્મિત વેષ
ભજળ્યો ભંગૂ થયા વિના, વેઠિ વિપત્તિ વિશેષ. ૮૪

તો તેનાં અવિચળ રહ્યાં, આ અચળામાં x નામ;
દુખદરિયો તરી જય કરી, પામ્યાં સુખ અભિરામ. ૮૫

સીતા, કુંતા, દ્રૌપદી, દમયંતી સતીસાર,
લીલાવતી લક્ષણવતી, સહુ દુખ આ સંસાર. ૮૬

તેનાં ચરિત તપાસિને, બોધ મહણ કર બેન;
બજન ભારી લાખું ભાવથી, સુખદુખ ધૂવાં અહિ છે ન. ૮૭

મદ્રા સખીએ ભાવથી, કરિને બહુ ઉપદેશ,
સાંતૃ પમાડી સરસ્વતી, યાળી ઉરનો ઝેસ. ૮૮

* નીતિ. † સંગ્રામ-યુદ્ધ. x પૃથ્વીમાં. ‡ નિશ્ચય-ટકી રહે-
નાર, અચળ.

અધ્યાય ૬ ટૂં.

સરસ્વતીને સાસરામાં વીતેલાં વીતક.

ચોપાઈ.

- સાસરિયે સરસ્વતી ધરી ધાર, સહેછે દુખ ખોળે નિજ શ્રીર;
પિયર પાણી ગંગેરા નથિ ભર્યું, પાણિયાં ભરવું અહિં ઠર્યું. ૧
- નથિ પાશેર દૃષ્યું જોણિયે, તોણું એક દળવું તેણિયે,
નિચોવ્યું નથિ નિજ વસ્ત્ર કદાચ, ધોવાં ગાંસડિ અત્ર સઢાય. ૨
- વીણવું ઝાટકવું વાળવું, ખાંડવું ખખેરવું ચાળવું,
એઠાં અખોટ કરવાં સાર, જંપ ન જીવતીને પળવારુ. ૩
- સખત મજૂરીના કદિને, જે સિક્કા હોય ન કો દિને,
તેવી સહે ને ઘડે સરસ્વતી, હોય ન દુખથી પીણુ પા રતી. ૪
- આસાધીન અદકી રહે આપ, તપે ન તરછાંડે ધરિ તાપ;
હસતે મુખે કિતર આપતી, વટે ન રિશ જોને વ્યાપતી. ૫
- તોપણુ તેને કરવા જેર, સાસુનણુંદ કરે બહુ કેર,
વાંધા કાઢીને બહુ વટે, નમ્ર રીત રાખે પણ નડે. ૬
- સાસુ ઉર સમજોછે એમ, વહુને દુખ દહએ બહુ જેમ,
તેમ કરપ મારો બહુ પડે, માંયે એ કદિયે નવ ચડે. ૭
- નણુંદ પણ એવું લેખતી, ચલણુ ભામિનું ન ચડે રૂઠી. ૮
- એથી માં દીકરિ દરરોજ, અસંભવ વહુપર નાંખે ખોજ. ૯
- વિનયવેલી વચવર્તિની વહુ, પ્રેમ નેમ સમજો જે સહુ,
કોમળ હૃદયની કપટ રહિત, ધજો જે સાનું ઉર દિત, ૧૦

‘કાણે દુખી કહે દીકરિનું, તેને હું દેખાડું ।

લૂલિx હલાચી હોય તેનિ હું, મુખથી એમી કાડું ।’ ૩૧

બડબડતી બોલી તૃષ્ણા તપ, ‘બડબામે શું થાય ?

થતું હોય તો તો નત આવડું, શાનું કદિએ થાય ?’ ૩૨

નખ જેટલી આવેલિ કાલની, મગમાંથી મગ કાઢી,

બોલે શાનું આંખ કાઢિ, હઠણી ઘોડાની લોડી ।’ ૩૩

દીકરિનું દુખ કારણ વડું ગણિ, ધણિ રીઝ ઉરમાં આણી,

હડકાઠ કૂતરિવત દોડી, વડું પાસે વદિ વાણી. ૩૪

હરિગીત ૭૬

‘વડાવ વહાલાંમોઢ આ, છાકેલી ગદી ગામની ।

લાતો કહે કપમ નાંખિ રહિએ, આમ તરફ તમામની ?

કરડકણિ કૂતરિ પેઠ ડાકાં, નાંખતી સોને ફરે,

નથિ એશિયોળી તારી તૃષ્ણા, કે સહન તોર કરે. ૩૫

મગ ભાગવા પડશે તારા, ધમ ધર છે પાપણી ।

દેખશ જિએ તું ડામ તોડી દોત તારા સાપણી ।

નંદાતણી વડું બહુ છંકી, ઘઉં તેહ ભરવા બે ગઈ ।

મોટાતણી મહિયર સડે પડિ, આતીપોતી સાં લઇ. ૩૬

કંઠે હુપો ધરિ પ્રાણુ કાઢે, ખાસકું શું કાઢિયું ?

નદો નવી વડું લાવશે દેવાઈ મંચુ નથિ માટિયું ?

મોટા ફરી પરણાવવાને, વાર નથિ કરવી કથી,

x ડામ. (કરડકાંમાં બોલાયડે.) તપગત્રા ઓકસનું નામ.

‘બધ ખોડું ને સરગવા’ કરશે,* પિયરમાં વિપત્તે વસી: ૩૭
મે’ વરસ એકથિ તારિ કાસળ, કાઠિ’તી ઓ કૂતરી !

ઓ નાકવનિ નકરી શું મુખ લમ, આવી આંગણુ જિતરી !!

તુજ તોર જ્વેર તમામ હું તોડીશ તજવીજો’ કરી, ,

ઢાળીશ દીંચણુમાંથિ, ખેડી થમશ નકિ પાછી ફરી !” ૩૮

આ વજ્રપોત સમાં શુણી, સાસુ તણાં વચનો તદા.

થયરી ગધ સ્થિર રહિ ન ચકિ, સરસ્વતીહૃદય લાંગી ગદા;

તોપણુ ધિરજ ધરિ સ્વસ્થ થમ, ઉચરી જરી મુખથી અશું, x

“સાસુજિ માડું સાંભજો, મેં કીધું નથિ ખોટું કશું.” ૩૯

કોડી ઉપર નવ કટક રચશે, આશરે હું આપને,

છો અત્ર શિરનાં છત્ર તમ મમ, સ્થાન મુજ માઆપને;

બાને નથી બૂરું કશું, સવળું કથ્યે અવળું લેશું,

માગું હું તેની માફ હું, ચિતમાં ન મેં બૂડું અશું.” ૪૦

“રે! બોલ માં ઓ બોકડી, ગોમૂખવાંધણુ પાપણી !

બનિ અંગેશિયું બહુરૂપી, પણ છે બાણ કાળી સાંપણી !

બા ખે’ન કહે છે નણુંદને, પણ પાકિ પિતરાણી પકે—

રસ ફેળવે છે મસં અહીં, એકલહી કદિ નાં હડે.” ૪૧

છે નજર તારી નેશ, મેશ ધલાવિ દેશ ઉજડ કરી

જાપિશ અરે ઓ ઝાપડી ! ઠરવા નહિ દે કો ઠરી; ,

* એરી કહેવત છે. (જેનું ઠેકાણું ન હોય, આધાર ન હોય, તેને માટે એ કહેવાય છે, અર્થ થાણું કરી એછે છે “જો માંખો ખોડું અને સરગવાની શીંગો વીણી ચુજરાન કરશે.” x એ

છે તોડ જોડ મરોડ તોરો, ખોડ સામે એહવો,
 નહિ તે નમે નરિ આંહિ; તોડિયો તોર તુજ સો તેહવો" ૪૨
 નેત્રો વિષે બરિ નીર નીચું જોઈ રહિજ સરસ્વતી,
 ગાળો તંબો વર્ષાદ વરમાવી રહી આમ અતિ;
 આંધો ન પ્રત્યુત્તર અવાચક પ્રોણી, પેટે મધ રહી,
 કંઈ ભયનરૂપ કટાર માર હમર-પાર રહી સહી. ૪૩
 રે ! અવાચક પશુથી અધિક ધીરજ, ધરી-શુભ તેણિયે,
 નહિ સગવળી કે તાંણ્યું ડસકું કમકમીને જેણિયે;
 ગાળો દંઢ દંઢ, ગોલ દૂખે, પેટમાં ગોળો ચડે,
 ગઇ સાસુ વડુ પાસેથી પાછી, નિજ કુણું નિજને નડે. ૪૪
 મૃદુવેણી પંથર વંરસતે છંદાંછ ભૂમધ્યે ભંગે,
 મૃદુભોયની દુખભોયનીની, અત્ર થઇ એવી-વલે;
 રે ! કુમુદનીપર કરા વરસાવ્યાં સમું કરિ કામને,
 આખણુધિ પોતે, હૃદય કૃત્વા દર્ધ ગર્ધ બહુ ડામને. ૪૫
 તોપણ તરસ નવ આધિ, ડામબરિ દુઃખ બહુ દેવા હજી,
 ખાલવા જંખરો ધોળ કેળવવા કુરસ પોતે સજી,
 મા દીકરી મધ એક, પુત્ર બહુ ઉઠાવ્યા એ વિષે,
 વહાસોજ વેરી આર્ય, લાલ બરાય વિપ વ્યાપે શિષે. ૪૬

દાહર.

નટવર વર સરસ્વતી તંબો, છર બરિયો છે આપ;
 સંમુખે નહિ ખોડું ખડું, ચડયું રામે રિશયાપ * ૪૭
 ઉન્નત અક્ષર છે અંતિ તંબો, આંખે કેર અપાર;
 વિપ ને રિશ પળ પળ પ્રગટ, નિરસાએ નિર્ધાર. ૪૮

- દોષ સદગ વાંતે કરી, તરત કરડવા ધાય; ૪૪
- ગુવાન કાળા નાગશે, જેતાં તરત જણાય. ૪૫
- તોપણ વિનયનિ વાંસળી, પ્રેમ પયતણ પાન- ૪૬
- કરાવિ બાણગરણિ બનિ, સરસ્વતી રહે દૃઢધ્યાન. ૪૭
- ડમે તથાપિ નવ ડમે, મનવશ્વમોરો રાખિ, ૪૮
- વર વશ કરવા યત્નમાં, અધિક રહે અભિલાખિ. ૪૯
- આમ કામ નમ્રવેછ લાં, સાચું નહુંદ આ વારે- ૫૦
- નાંખે વિદ્ન ખરેખરું, ખરવા દુષ્કર્મમાર. ૫૧
- કો મુનિ તપધારીતણું, જપતપ કરવા ભમ, ૫૨
- અધુર ઉપાયો આદરે, નાંખિ મલિન મન. ૫૩
- તેમ તપસ્વિની સરસ્વતી સ્વાર્મોગ્નિદિતપ માંહિ, ૫૪
- કુસટા જે નાંખે કવલ, કસર ન જેમાં કાંઈ. ૫૫
- દિશા માત્ર હું દાખવું, તેની અંત જર, ૫૬
- ઝેર વેર જેથી વધ્યું, વનિતાપર ભરપૂર. ૫૭
- આળ્યો નરવર બહારથી, બળ્યો જળ્યો ધર માંહિ, ૫૮
- બાવાના મઠથી કરી, કેદ અધિક ચિતચાહિ. ૫૯
- ધરમાં માને ખેનનું, મન દીડું અતિ ઊંચ; ૬૦
- પૂછ્યું "છે શું આજ મા, કહે શી છે ઉર ખૂંચ?" ૬૧
- બળડી કદડીને પકી, દાખ્યું ઉરનું દુષ્ક; ૬૨
- નૃણાએ તે તક કયું, રાવણ સરખું મુખ. ૬૩

નટવર કહે “આ શું તું કહે, ચિતમાં શું કહેવાને ચહે? ૧
 પાડ સમજ રજ તેની મને, આજે આમ થયું શું તને? ૨
 મા કહે મચ્છો ઠરિ તે વાર, “સમજને પૂછે શો સાર? ૩
 ધગાઈ સ્ત્રીની સાચી નહી, મા ને બેન તણી નવ ટકી ૪
 જાજ કાલ આવેલીતણું- ચલણુ વધ્યું ધરડાંથી ધાણું; ૫
 તેલ અબણ્યું નચિ અહિં કાંઈ, સમજને પૂછે શું બાઈ? ૬
 ધણિ માનીતી ઢેડી હોય, ગામ આખું અબડાવે સોય; ૭
 ને તો સમજ જોતું નહી, પેટ ગાંઠ વાળી છે પકી. ૮
 તેથી જોએ દધ દોરડો, બોલું ના છે ચૂલે પડો ૯
 પણ આ રાંડ દુખી દીકરી, પીડ પારકીની છે ભરી; ૧૦
 તેનાથી જવ નવ રહેવાય, લૂલી હાલે કંઈક લવાય; ૧૧
 આજે તેમ થયું જે વાર, તે નચિ કહેવામાં કંઈ સાર ૧૨
 નટવર તવ થઈને આકળોન્મોલ્યો “પેઢ માંહિ નવ બળો; ૧૩
 જે હોએ તે ચોખું કહો, મરમ મરમ કહિને નવ દહો.” ૧૪
 “દહિયે શું તુજને દીકરા, બોંડી માથે વરસ્યા કરા ૧૫
 જુવાળી તુજ જોખનમદભરી, ચાહે તેમ કરે નિજ નરી ૧૬
 ભરવા પાણી પ્રીતે જાય, વાર રેજ ત્યાં ઝાઝી માય; ૧૭
 નંદ નરો પનથટપર કરે, વાત તેશું લણિ લણિને કરે. ૧૮
 મુંખ નવ ઢાંકે ખડખડ હસે, વાટે વાત કરતી નવ ખસે; ૧૯
 એવું બેઠ જાણી આ બેન, ચિતમાં એને ન પડ્યું એન, ૨૦
 તેચિ શિખામણ દેવા સાર; ઉંચરી હજવે રહિ ઉચ્ચાર; ૨૧
 તેજે ભરજોડી છોડીને, અટકાવી ગાળો ચોઢિને ૨૨

- મેણાં દૂંધાં માર્યાં ધણાં, અપવક્ષણ કહું શું એ તણાં? ૭૧
- ગાય ગીત ગુણકાની રીત, અતિ ચંચળ છે એનું ચિત્ત. ૭૨
- ઊઘાડે શિર ઝેસે આપ, રાખે મુખ સામી નિત આપ;” ૭૩
- ત્રિપ વ્યાપે એવું વૃત્તાંત, લંબાવી ભરિ ભારે બ્રાંત. ૭૪
- એથી જૂત ભરાયું ઊર, સુતમાં સો ગણ પ્રગટ્યું થર; ૭૫
- મર્ડાને મદિરા પાછને, છેડે લયમ કર્યું આ ભાધને. ૭૬
- ઊઠ્યો રાતો થઇ ઊછળી, હુતો જેહ ઓછી પાંસળી; ૭૭
- અમળાને દેવા અતિ ભાર, ગયો ગતિ કરિ દુષ્ટ ગંચાર. ૭૮
- મન હણાયું છે જેનું ધણું, તન હણવા તે દુખણી તણું, ૭૯
- ધમ પગ ધરતો પશુ તે ધસ્યો, દિસે ડાગળાનો જે ખસ્યો. ૮૦
- શોચે છે સુંદરો એકાંત, સ્મરિને દુખદ બન્યું વૃત્તાંત, ૮૧
- તેવ કેર તણો કાંટો-થયો પડે બરડે સાંટો. ૮૨
- ગજગં મેહ પડ્યો મારનો, કરવા પ્રલયતણી ધારનો! ૮૩
- કર્ચો ક્યેશઝીઝ! દુખદેણુ, વહું વિપતિ કેર વહેણુ. ૮૪
- નિર્દોષી મૃગલીપર જેમ, છૂટે સાવજન થયું આ તેમ; ૮૫
- વણન તેનું કવિ શું કરે, ખેદ ખચિત જેમાં છે ખરે! ૮૬
- કહેતાં શુણતાં ઉર કમકમે, ફર વાત કોને નવ ગમે; ૮૭
- દયા પ્રગટિ હૈયું પરજળે, બન્યું શુણી શોચે નવ વળે. ૮૮
- માટે પછિ શું થયું તે કહું, ઘાત વાત કયવા નવ ચહું; ૮૯
- નટવર ડસનો રસ દેખને, ગયો ગાળ પશુ મસ દેખને. ૯૦

દાહરા.

વહુને માર પડ્યો ધણો, તેથી સાસુ નણુંદ;

મકલાઇ મસ મનવિષે, બામ્યાં બહુ આનંદ. ૯૧

નણુદી કહે "નાચ્યું તણા, ઠીક ઉતરિયો તોડું."
 સાસુ કહે "એ કૂતરી, ફરી ન કરશે શોર!"
 ડાકણ જેવા દીલની, દયા રહિત અતિ દૂર;
 હરખાઇ મા દીકરી, પુલકિત થઇ બરપૂર.
 મધ્યાન્હે પુરુષો જમ્યા, નાહિ ધોઈ એ વાર,
 નટવર ખાઇ પી ગયો, રોષ ભર્યો ધરખહાર.
 મા દિકરી ખાવા સમે, તત્પર થઇ જે વાર,
 તે વેળે લ્યાં શું થયું. સુણજો તેનો સાર,
 સાસુ વડુ પાસે જઇ-કહે "વડુ શો આ રોષ?"
 જૂખી રહિ ભાટઇ કરિ, દષ્ટ ન કેને દોષ!
 ધરનાં મનુષે કંઈ કહ્યું તે બપર શું તાન?
 મોઢી થઇને આવડી, મામ ન ઝાંઝુ માન!"
 તે શુણિ નણુદિ નવેણી, બોલિ વ્યંગ્ય દષ સાદ;
 "મા સાને ચિર દુઃખવે, કરિને વ્યર્થ વિવાદ?
 હજી મહિષરતું દાખડે, ભરિ રાખ્યું છે સાર,
 બારોગી એતો હશે, ચાલ કરે કાં વાર?
 છંદમે જૂખ્યાં આપણે, એણે હંડગાર-
 કીડું હશે, જૂખિ ન હશે, ચાલ કરે કાં વાર?"
 આજ દુખીને ડામપર, લૂણ દઈ મહાલાઈ
 નણુદી જવાળા ઉઠાડતી, સોનાં કરિને સાઈ,
 જામિ બે જમડિંકરી+ જશી, પછિ પ્રાતે થઇ એક,

ધડુ બૂખી-બવને રહી, તેનો તજ વિવેક ! ૯૨

બોલી નહિ તે બાપડી, અબજા બહા સમીપ,

જેકે જમની દાસીએ, પ્રકાપ કીધ પ્રરીપ, ૯૩

વિપત્તિ વાક્ય પનિતા સંહન કરે નવ બોલી વેણ;

મૌન ગ્રહણ કરિને રહી, બરિ નીર નિર્મળ નેણ. ૯૪

દિવસ આયમ્યો દુખ ભર્યો, પડિ રાત્રી બરિ પીડ;

ચમકેલા નર ખરતણી, સમી નં દુખકર ચીડ. ૯૫

અશુર જોઈ જાણે નહિ, માટે ગુણવંત સુખણ

ઊઠિ પરાણે આપથી, કંઠણ યધ નિર્વાણ. ૯૬

કીધ સરભરા નિજ બની, બરિ આપી જળપાત્ર;

વાત્રુ કરવામાં વળી, સુંદરી તેહ સુપાત્ર. ૯૭

શયનસ્થાન કેવામી કેને જમને જોડયા હાથ;

"હું અપરાધી આપની, નવ તરછોડો નાથ !" ૯૮

પશુ આગળ અતિ આદરે, કથવા ચહું પુરાણ,

અર્થ ન સરિયો એહથી, ઉપજ ઉત્તરી હાણ. ૯૯

વિનય વૈરી આગળ કર્યે, ફર યોગણો હોય;

અસિમાં ધૂત હોમતાં, બડકો બારે જોય. ૧૦૦

તેમ ચયું તે રાત્રિમાં, સરસ્વતી પામિ ન સુખ;

દિવસયિ દોહું દેખિયું, દામણીએ મહાદુઃખ. ૧૦૧

આમ દિવસ ઉત્પાતના, ગુણવંતને વહિ જાય;

વનિતાને વિપતિ વિશે, વહાણું ન સુખનું વાય. ૧૦૨

દુષ્પવાદળ દિન દિન ચહે, માનવીન પલ્લુ ધાય;
 ઉલ્કાપાત નવે દરો-આતાં રાજ વખાય. ૧૦૩
 કે દિન કામિની કાંડ ખરિ, સંધે સધ રજિયાત,
 નમ્બુદી નમોદ પાસતી, નડિ તેમાં બહુ ભાત. ૧૦૪
 આકે દાળમાં ચાંડિબી, ગુપ્ત રીતે લઇ લાગ,
 લવણ મસ્યું ભરિ પોસને નાંખે દેવા દાગ. ૧૦૫
 ભાત માંહિ રજાં બેળવા, ભૂતકોં ખાય ન ભૂત;
 સવળાનું ચક્ષુ કરી, ઉપજાવે અતિ સજા. ૧૦૬
 ગણાવિ ઝાંડી ડાહિને, દેખાડે નિજ દોર;
 બાધ ભાષ્ને રાધ દધ, કરાવે કર્મ કડોર. ૧૦૭
 આ રીતે વીતે ધણું, તોપણ તારણી ટેક,—
 તજે ન તનમન વસ કરી, નિજનો સમજ નેક. ૧૦૮

અધ્યાય ૭ મો.

ગૌતમનું સંન્યસ્ત અને પાર્વતીનું મરણ.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ધારા વિષે ગૌતમ જ્ઞાનવાન, ધરે સદા સંજુ તણુંજ ધ્યાન;
 ઉપાધિ તેમાં ધરતી નડીને, ખીડે જીવાત્મા ચિતમાં ચડીને. ૧
 નેથી ત્રિપુરારિ^x સમાધિ માંહી, પડેછ બંગાણુ સદાય ભાંહી;
 એથી ઉદાસી ધરિ આત્મજ્ઞાની, ચડેછ ચિત્તે કંઈ વાત જાની. ૨
 વૃક્ષપુષ્પે ભક્તિ ભક્ષેરિ થાવા, રાજ્યાધિકારે કરીને નદાંથ,-
 વસ્થોછ એકાંત જુદે સ્વતંત્ર, તોયે સર્થો ના નિજ કીધ તંત્ર. ૩
 કંકાજ રોજે ધરે થાય ભારી, છે ક્ષેષકારી નિજ પુત્ર નારી;
 મર્યાદ જેણે મદ છાકિ મેલી, ગણે ન સાચુ કલું ગવધિલી. ૪
 દોળી અને ફાડિ, કરે ફિતૂર, ચોરી કરી શાહ બને ચતુર;
 ચરિત તેનાં નિજ સ્ત્રી શુભાંગે, ધ્યાની જનાં શીષ ધિકી ધુણાવે. ૫
 એકાંતમાં એક દિને સ્ત્રી આવી, વહી “શુભો કામળ આ હું લાવી;
 પાંચો મુનાનો પિયુ આ સુપત્ર, લાવ્યા ગજમંદ અયેલ તત્ર.” ૬
 પુત્રીતણા પત્ર પ્રાંતે વિલોડી, આતુરતા આપ શમ્યો ન રોડી;
 આનંદ આનંદ કરે જવાયો, કમાણિ બજે અતિશે કમાયો. ૭

x શિવ. (ત્રિપુરસ્થારિ. ત્રિપુરાશુર નામે દૈત્યના શત્રુ, માટે ત્રિ-
 પુરારિ એવું શિવનું નામ છે.) ૧૬ સંસારથી અત્રગ થવાની વાત,
 સંન્યસ્ત લેવું, વગેરે.

સુતા મજાથી પણ તોળ બારે, પત્રે કરી જાતમરામ પારે;
 વિચિત્ર છે વિશ્વવિખાસી માયા, ક્યાં સહે ના અતિ દીર્ઘકાલા. ૮
 ગાંધી અમિ માનવી તર્ક જાને, અમારે તે નીકળિ કાચે પુણે;
 પીપ્પણું પારિ પડીકે પોતે, ઉદ્ધતાં ઝેર જાણાય જોતે. ૯
 આ વિશ્વે એમ અન્ય તણે ત્યાં, જોકેલિ જોયો. જ્ય પત્રને જ્યાં;
 તિઆસ નાખ્યો નીર નેત્ર આણી, જાણે તદાકાર વચા ન વાણી. ૧૦
 દીક્ષી પડી પાર્વતી પ્રજિ બોલી, "હે મું અરે કંઈ કોઈનિ બોલી!
 આપણિ છે કંઈક આવનારી, કે આવિ છે આગળ વિચેજ બારીક. ૧૧
 વાચો લખ્યું વાર કરો ન જાગ્રી, પત્ર પત્રે પંડિતું વહેમ દાગ્રી."
 સ્ત્રીને કહે જાતમરામ જાની, "હે વાત ઉત્પત્તિનિ છેક જાની. ૧૨
 નથી કલા લાયક ભેસ કોને, ઉવાડિ પાડીશ તું સર્વ કોને;
 માટે મને ગુપ્ત લખેશ. પત્ર, પ્રકાશ હું નાહિ કરીશ અત્ર. ૧૩
 ઉગ્મિત હું સંધ કરીશ એવું, કયું ન કાએ કદિ પૂર્વ તેવું,
 નથી સમાચાર કંઈ નહારું, અણીય ના વહેમતણા બિનારા." ૧૪

રોહરો.

જાતમને કહે પાર્વતી, ૮ પતિ મારી અપતીન.
 રાખો તવ નવ અમ પડે હું જૂડી સિર બીજાની. ૧૫
 જન્મારો આખો અયો, વિશ્વાસે દિત રાત. ૧૬
 માણું ના મુજથી જરી, રાખી છાની વાત. ૧૭
 મુતવધુ ગણતી નવ મણે, તો તમ આમળ તોણ
 રો મારો સ્વામી કહો : મિથ્યા બોલું બોલ ! ૧૮
 લડપણ ગત મારી ગઈ, પૂડિ હજારી પતિ પાસ.
 જુવાનિમાં નેત્રે વણે, રાખ્યો મુજ વિશ્વાસ. ૧૯

આળસમેથી થતી હાનિ.

- પુરો ઉળ્લેણીથી સિખિતંગ, દર્શન અભિલાષીરે;
તરસ્વતી નમન સાધોંગ-કરે સ્તુતિ બાપીરે. ૩.
- અત્રે છે સૌ આરોગ્ય, પ્રભુ પરતાપેરે;
તત્રેની ખબર શુભ યોગ્ય, લખજો આગેરે. ૪.
- ખાનુ વિશેષ લખવાનું; તાત કંઈએ નહિરે;
રે । છે તે તમથી છાનું, રહ્યું નયિ જે અહિરે । ૫.
- તમ બોધથી હો મુજ બાપ । રિયું ખટ જીતીરે;
પણ પ્રગટે મારાં પાપ. પીયુષ નયિ પીતીરે. ૬.
- દઉં દોષ હું કોને તોત, કર્મ ફળ નડતારે;
સવળું કરતાં સાક્ષાત, અક્ષય થઈ પડતારે । ૭.
- મેં વિપત્તિ જીતી તમામ, હામ બહુ રાખીરે;
ધીરવીર પ્રેમાણે કામ, કરી દુઃખ સાંખીરે. ૮.
- તોપણ અભિવાંજિત આપ, પામી નહિ પાપેરે;
પેલા ભવ કેરા શાપ, કાણ ઉઠાપેરે । ૯.
- સહ્યું સઘળું તે છે સત્ય, નથી દુઃખ તેનુરે;
પ્રભુ જોવા મારી પલ, કરે કૃત્ય એનુરે. ૧૦.
- પણ હાલ બન્યા જે બનાવ, બાપ હું શું કહુરે !
તે છે લઠમેદક આવ, કહો કયમ હું સહુરે ! ૧૧.
- લખતા તે દુખકર વાત, કર ન કપાયરે ।
અપાયે ઉડકાપાત, * હું સિર નવ થાય રે ! । ૧૨.

- હું જેવી તાત દુઃખદેણુ, મુનાં મંદ મરજેરે !
- મદિ કર્તા મુખદેણુ, એવી નવ સરજેરે ! ૧૩
- અણુચાલે ઉભરે આપ, દુઃખની દાખુરે;
- કાળજડે પડિયો કાપ, કમ કની સાંખુરે ! ૧૪
- સંધણુક રાજ રસોઈ, નિપાવવા કોડેરે;
- હું સજ ઘઘ નાહી ઘોષ, ગર્જન રસોડેરે. ૧૫
- છાણાનું બળતણુ છેક, મુજને આપ્યુરે;
- હતાં વજથી કહણુ વિશેક, જેથી દુઃખ આપ્યુરે. ૧૬
- બાગ્યાં બળ કરીને પરાણે, કહણુ અતિ છાણુરે;
- જે દુઃખ મુજ આવડો નરો, પડ્યાં કર કાણુરે ! ૧૭
- પણુ શકુનિ શિરશું એક, કારમું છાણુરે;
- ભાગ્યું ન ઉપાયોં છેક, કર્યાં મેં નવાણુરે ! ૧૮
- ત્યારે સાચ્છતી ખાસ, નમ્રતા દાખીરે;
- મામું બાગવાને ખાસ, બલપણુ બાખીરે. ૧૯
- ‘આ છાણું ન બાગે આંહિ, ભાગું હું સાચીરે !
- મેં કસર ન રાખી કોઇ, વણું ન કચાચીરે.’ ૨૦
- તવ સાસુ ભરેલી આગ, બોલી વિખ નેલું રે;
- તુજ તાત સિરપર બાગ, ઉચરી એવુરે ! ! ! ૨૧
- આ વિષમ વચન શુણી તાત, ધાવ ઘર લાગીરે !
- નથિ કહેવાની રહિ વાત, વેણુમર વાગીરે ! ૨૨
- ખાતું પીતું વિક્ષ ધૂળ, પડતું પેખ્યુરે !
- હું માતપિતાદુઃખમૂળ, એવું સેખ્યુરે ! ૨૩
- દખરે મને કમ આમ, સૌ દુઃખ દેવારે;

સંરખતી દેવા ડામ, સુખ નહિ લેવારે.	૨૪
હું પાપણી ફેર પાનું, પેટ પાતાળેરે ।	
રાખને તે હૃદયે ડાનું, આપ ઉર ખાળેરે । ।	૨૫
અપરાધ ક્ષમા આ વાર, આપની માનુરે;	
કરજો દુઃખમાં મુજ વહાર, પ્રાપ્ત લાગુરે.	૨૬
મુજ માતને નામું શીષ, હું દિન સતેર;	
લાધ ભાગ્યને આશીષ, દઉં બલી ખાતેરે."	૨૭-૫૨

કાલુરંભ

પત્ર શુભી પુત્રી તણે, પાર્વતી અતિ પરિતપ્ત,	
પામી પ્રજાળી પિંડમાં, પ્રકાશ પામી આપ.	૫૩
"શંખણી સાસ પુત્રીની, મદભરિ મહામચ્છરાણિ;	
દુહિતાને દુખ દે થણું, રાખિં પેટમાં પાણિ.	૫૪
જાણું હું હું સર્વ તે, કૃત્યાતણાં કૃત;	
પુત્રી આપણિ પીડવા, ભરાય એમાં બૂત.	૫૫
એ જિવશે લાંસુધી કદી, સુતા ન સુખનો શ્વાસ	
લેશે માટે ઝંટ કરી, તેડો આપણિ પાસ.	૫૬
વિપરીત વદતાં જીભને, શળ ન વાગી કેમ;	
બંડતાં પૂરું હોઠ જે, કપમ ન સિવાયા તેમ ।"	૫૭
ગારુડ અણિ અંત્રુ ભરી, વંદન રક્ત વિકરાળ;	
વધુ રાંમાંય જીનેલ બહુ, કાળજ આપ્યો કાળ ।	૫૮
એવી સ્થિતિમાં જિવરી, પાર્વતી પ્રજાળે આમ;	
વિચ્છા બની મૂર્છિત-મધ, દુહિતાદુઃખને દામ.	૫૯

- સાંતવન કરિ ગૌતમ વદે, 'જિહ્વિનિ થય ક્યમ ગાંડિ ?
આમળથી ચેતાવી મેં, સમજાવ્યું તેં ક્યણુ ઝાંડિ । ૬૦
- 'તુજ આગળ કાગળ ન આ, પ્રકાશવામં માલ,'
કહ્યું તું મેં હે કામની, શુ તે વિસરી હાસ ? ૬૧
- રાખી પાસે પુત્રીને, કદી ન લઈએ લહાણું;
આખર એ ધન પારકું, અત્રે રાખે હાણુ. ૬૨
- જમમુખ હાંકણુ છે નહિ, થાય આપણી વાત;
ખોલે નવતર ખોલ કો, ઉત્તમ આપણિ નાત. ૬૩
- બઝાઇ દાખી જીતવાં, ભૂંડાને ભલી ભાત;
મગ પ્રભુએ પંપાળિયો, મારી ભૂગુએ લાત । ૬૪
- કરે ભૂંડાઇ ભૂંડાં થકી, નવ કો રૂડાં ક્રે;
નરકે ઇંટ નાખ્યાં થકી, મલિન થાય નિજ દેહ. ૬૫
- માટે માનનિ મન થકી, તજ તાતો પરિતાપ;
ઉપાય એનો હું કરું, જો તે જુગતે આપ. ૬૬
- જેથી જગમાં આપણું, અવિચળ રહેશે નામ;
અરિ એથી હારી અને, ગુણુ ભેરો, ધર હામ." ૬૭
- મહેણું સુતાસામ્યતણું, કરવાં ભંમ જરર,
સત્વર સોનાનું લહાં, ક્ષીય થડાવ્યું ધર. ૬૮
- તેપર ગૌતમ નામનો, લેખ લખાવી તર્ત,
પત્ર લખીને પાઠવ્યું, 'દીક્ષિત ધર એક સર્ત । ૬૯

• ચોપાઇ. •

- પત્ર માયું દીક્ષિત ધરે ગયું, શુણો પછી લાંલી શું થયું;
પત્ર આપી ગેરે કદી વાત, "આ પેટીમાં છે સોમાનુ । ૭૦

માળવમયી થતી હાનિ.

૧૪ વાંચી પરખી લો તેહ, પ્રત્યુત્તર આપો કરી સ્નેહ.
 ૧૫ વાંચિ દીક્ષિત દિલ થયો, ગર્વ સર્વ એનો ગળિ ગયો. ૭૧
 સ્ત્રીને ખોલાવી નિજ પાસ, કરી ઉબ્બ કૃષ્ણપર શાસ;
 “વહુ આગળ શું ચાલી ધાસ” વધો એમ દાખી અતિ ત્રાસ. ૭૨
 “વડપણમાં માંડુ શું કીધ ? પીપ્પ પરહરી વિષ કાં પીધ ?
 ધરમાં આમ અલાવી કાર, બે બહા કીધા ધિક નાર ? ૭૩
 ત્રીજાનું કરજાને ધૂળ, વાબ્યાં એમ વિષના તે મૂળ;
 જોયું ન ઝાંખી મેં શું થાય, તે તે દાખ્યો નિજ મહિમાય. ૭૪
 લે આ ભેટ મૂડી ! તુજ તણી, વેચ્યેમ મોકલિ મુજ બધી !
 એનું નામ એથી જન્મ થશે, તુજથી મુજ મહિમા સૌ જશે. ૭૫
 એમ કહી ગૌતમનો પત્ર, વાંચી સંભળાવ્યો તવ તત્ર;
 એથિ ખટ કૃષ્ણા પદિ ગધ, તમ છતાં યાદી રસ થધ. ૭૬
 દંભી દીક્ષિત તજિ નિજ ટેક, દાખી પત્રે વિનય વિવેક,
 પ્રત્યુત્તર લખિયો થઇ સમા, વાર વાર આગી મહિ ક્ષમા. ૭૭
 ગૌતમના નૌતમ કામની, થઇ ખ્યાત બહુ દિન જામની;
 લાહ ! વાહ ? એના નામની, વધી માહિ આમો જામની. ૭૮
 નાત સમરતે કરિ સુવિવેક, ગૌતમનો અનુપમ જોઇ તેક,
 જોયો સાથી એને ગણ્યો, કીર્તિકાંટ જોયે ધ્રુવ ચણ્યો. ૭૯
 ગણોત્તરિ ગૌતમનું કુળ, સોળ આની સાથે અતુળ
 ગણ્યું આજ પણ સાદો બણે, બહું જેનું આદાણુ બહુ બણે. ૮૦
 જ્ઞાન વધ્યું પણ ન ધર્યું માન, છતાંથી જાણ્યો નહિ વિદ્વાન;
 ઉપાધ રૂપ ગણી સંસાર, નિધ ગણ્યો જોયે નિઃસાર.
 એવો ગૌતમ ગુણગંભીર, વાત વસેલી દહ નિજ શીર,
 એવો જોયો સ્નેહ જોયિ સાંસારિક ગયો.

- નિર્વિઘ્ને નંદીશ્વર* તણું, ધરવા ધ્યાન કરી મમ ધણું;
ચતુર્થાશ્રમી થયો ચતુર, ચિત્તની ચિંતા કરિને ચૂર. ૮૩
- કાશીવાસ ગંગાતટ કર્યો, ભવ સાર્થક અભિગ્રાપે ભર્યો;
પાર્વતીનીં માયા પરહરી, પાર્વતીપતિx ઊપર દદ ધરી. ૮૪
- સમજવા સુખ સંસારનું, બાળકમતા અંગારનું,
નિજ કયું અનુભવવા ગેહની, રાખિ ઘેર દુર્ગળ દેહની. ૮૫
- વીત્યું પછિ શું એને અરે । વૃદ્ધપણે વનિતા શું કરે ?
કહું હવે તે શુણ્વને કાન, માનનીંનું ઉતર્યું સૌ માન. ૮૬
- આપે અપકા વહુ વેણુના, કયું શબ્દ શું તે કહેણુના ?
સહન કરી ધીકી પરજળે, વઢે વહુચિ એનું નવ વળે; ૮૭
- કહે લક્ષ્મી “મા કરશે શોર, બળ્યું હવે તમારું જોર ।
બકબક કરતાં બહુ દિન ગયા, હવે ન ખઈશ તમારી દયા. ૮૮
- કરે કામ કંપારી અઢે, લવતાં જિભ પાછી નવ પડે ।
મધમાંચિ પોરા પારખો, કહાપણુનો કરિને બહુ ડખો । ૮૯
- તે નહિ કીવે સાચું કહું, માપે લેશ હવે નહિ રહું ।
એક કહી સાંભળશે ચાર, માટે કરજો કષ્ટક વિચાર. ૯૦
- સાંઠિ ઝાંખરાં કરિ અતિ ઘેર, ડાસાને પજવી બહુ પેર,
બાવો કરિ કાઢ્યો કાશીએ, પણ નહિ કંદી અમે નાશિયે ॥” ૯૧
- વજ્રવાક્ય વહુનાં સાંભળી, પાર્વતી તવ બોલી પરજળી;
“વદતાં વહુ આવાં દુર્વાક્ય, વાગતિ નૃચિ જીએ કંઈ બાક ॥” ૯૨
- એ શુણિ વહુ બહુ વળગી વઢી, વ્યંતરીં જ્યમં ચાલે અતિ ચંદી;
નહિ વદવાના બોલી બોલ, માર્યા ગાળો તણા મલોલ. ૯૩

- પતિને ડાખી કહ્યું ખડું પેર, "ડાસણો નવ જોઈએ મુજ પેર;
એ ત્યાં હું નહિ સાચું કહું, રોકી નહિ તમારી રહે. ૧૮૪
- ઘડપણુ ગત એની, છે મધ, સાચુ મોક રૂપે છે થઈ.
રહે ખાળ માફ પારણે, તો પણુ એથી રહે બારણે. ૧૮૫
- આજ પાણી ભરવા હું મધ, વાર અને ત્યાં કંઈએક થઈ;
રડી છોટિયો રતો થયો, જણે જિવ નીકળીને ગયો. ૧૮૬
- તોપણુ ડાસી રજ નવ ડગી, સાની મા એ જણો સગી. ૧૮૭
- ધરમાં ધટ્ટી આટે આન, હાકે નવ ડાસી ધરિ માન;
ખાળામાં લાળા મકતી, ધર બળતે જોડે નવ સતી. ૧૮૮
- ગુણુવંતો કહે, "ડહાપણુ રાખ, મુજ માને જૂંડું માં બાખ;
ઘડપણુ છે ખાળાપણુ જશું, માટે મુખ નવ કહિયે કશું. ૧૮૯
- ખાળકનું જોને માખાપ, કેટલું સહન કરે છે આપ;
તો તેવું સહેવામાં અરે, કસુર કેમ કરી કહે અરે. ૧૯૦
- "હરી ! ખાળપણુ ઘડપણુ એક, સમજવો છો કરી વિવેક;
ખાળ નરક ચૂંચે દહાડે, ડાસી કપમ નવ ચૂંચે અડે. ૧૯૧
- એમ ન સમજું હું એ પેર, વસિ ડાસી સેવાને વેર;
માટે એવું કહો મૂળ, નહિ તો મુજ જિવંતર છે મૂળ. ૧૯૨
- એને પાપે પુત્ર સમેત, પડિશ કુવે હું ન ધરિશ હેત. ૧૯૩
- પતિને આમ ઉપજારી રજ, પાર્વતીશું વહુ રહે પ્રતિકૂળ. ૧૯૪
- એથી પાર્વતીશિર દુખવદન-જિમાં ઘડપણુમાં દગ લક્ષ;
પેટપૂર નવ ખામી બક્ષ, પુત્ર થતી પણુ ન થઈ પક્ષ. ૧૯૫
- વટવટિ વિપત્ર વિષે દિન રાત, બોગવિ દુખ બારે ખડુ ભાત,
સહાવાના લાળા લઈ મધ, સમી ચિતામાં તે સુખો થઈ. ૧૯૬

અધ્યાય ૮ મો.

સરસ્વતીનું પારાવાર દુઃખ.

નારાયણંદ.

હજોણીમાં સરસ્વતી સ્થિતિ હવે તપાસિયે,
 સુલક્ષણી ગુણીનું દુઃખ દેખવાયિ ત્રાસિયે;
 ગયો સુતાત કાશી, માત સ્વર્ગવાસી તો થઈ,
 પિયેરઓથ પદ્મની તણી તદા તુટી ગઈ.
 સૌમંત સુંદરીનું આવતાં નણુંદ સાસુએ
 મત્રાવ્યું મોટ જુદ ના મુકાયું એક આંસુએ;
 તમિંહનું નાગરાનિ રીતડું રીતઁ જાતમેન ડરી.
 તથાપિ તુટતા ન પામિ તેયકી શિક્ષતરી !
 ભવગ્રંથમાં ભલાઈ ભાળિ ના શકે, ત્રિગગમાં,
 વળ્યો સુનિધ આપ, તાપ જોઈ રાગઆગમાં;
 પિતા છતાં સૌમંતઓરિયો લીધો સરસ્વતી,
 દિશાજ માત્ર દાખિ તેનિ વ્રાત મેં કહી વૌંતી.
 સરસ્વતી સુતા જણી થણી થણી દુખી થઈ,
 પિયેરથી લઈ મુખાળી સામરે યદા ગઈ.

* સરસ્વતીનું એક પણ આંસુ મુકાયું નહિ, એવો કલ્પેશ એના
 મંતમાં સાસુ નણુંદે કર્યો. + નરસિંહ મંદુનો. ડુ પેકે. x પૂરત,
 ગાની રીત. † સંસારસાગરમાં ‡ આપાત્રિનિ; મોયમાં નેત્રી
 ન દુઃખ દીડું.

ધર્યેજ ઊંબરે સુતાનિ સાથ પાપ, બાહરે,
 ગણેશ પાટ બેસત્રા સમું જણાયું તાહરે।
 નણુંદ માતને વદી, “વદ્ધિઃ ક્ષેત્રિ આત્રિયાં,
 વધાયિ લે ઉતાવળી, કમાણિ મોત્રિ લાંવિયાં।”
 વદી ન વ્યંગ સાંભળ્યાં છતાં સરસ્વતી રતી,
 ઉપાડ માસુ ને, નણુંદ શબ્દનો થતાં અતિ
 વૌત્યું પછી સુતા છતાં અપાર એહને અરે।
 વૌતેછ વિશ્વમાંહિ એવું સોંધી સ્ત્રી-વિષે ખરે।।
 સરસ્વતી સુરીત ચિત્ત રાખિ દીકરી તણું -
 કરે જતન રત્નથી અધિક ઠીક, શું ભણું ?
 કુંભાંડી સાસુ દે તદા, મદાસમીજ ગાળને,
 “કમાણિ તારિ જાણિ બે ધડીક દૂર બાળને।।
 વિદ્યાર્તાં શિક્ષાન વહેછ કેમ એરે સર્વદા,
 તથી મવાનું કાંઈ એહને ન ખીશ તું કદા।”
 નણુંદ ટાહુકો કરી પૂરે તદાજ ટાપશી,
 “મળીછ મોત્રિ એહને ભરીશ x એ કમી કશા ?
 ન. ખાતું પીતું બેઠથું હવંચિ એહને જરા,
 પધારિ અન્નપૂરણા ધૂળવશે બધી ધરાં।।”

“કુંભાંડી-ધિવરી. + પથરો; (જ્યાં સ્ત્રીઓ હાલકી ને સોંધી
 ગણાય છે, ત્યાં આ પ્રાંતમાં દીકરીને પથરો કહેવાની રીત છે.)
 † ગમવું. x પૂંછ. ‡ પચી. (એને દેર અન્નપૂરણા પધારી છે, તેથી
 એ તો હવે ધનકારે ધરતી ધૂળવશે। દીકરીની જગાએ અન્નપૂરણા
 વકોક્તિમાં.)

દોહરા.

- આમ કામ નિત દે ધણા, સાસુ નણુંદ અપાર;
કામ કાજ કરતાં છતાં વાકું બોલિ બહુ માર. ૯
- તનયા જીવી સાંસુધી, તરફેડા કરિ કોડ,
અદેખાર્ક કરિ આતિ ધણી, શુણવ્યા શબ્દમરોડ. ૧૦
- મરડાથી માંદી થઈ, શર્શી-શિશુ સરખી બાળિ;
સરસ્વતી સાવધ રહિ ઘણી જોયું ન કોઈએ ભાળિ. ૧૧
- વીતક એ વેળાતાણું, મુખ વણ્યું નવ જાય;
કષ્ટવાત શુણતાં બધી, કાળજઈ કપાય. ૧૨
- માટે વીતી વિપત્તિ જે, સુતાસમયતી સર્વ;
કથતાં ક્રમક્રમિ ખાઈને, ગાળુ મનનો ગર્વ.* ૧૩
- તનયા દેહ તજી ગઈ, ત્રૈણ પરસની માંહિ;
મામરવાની ખબર પણ, આવી એવે સાંહિ. ૧૪
- પછિ શું પૂછવું કષ્ટમાં, કામનીને એ વાર?
દુકાળ માંહે આવિયો, માસ અધિક નિર્ધાર. ૧૫
- કંથ કુટિલ છે આતિ ધણો, દુર્વસની દુઃશીલ;
ભમનો ભૂત સરીખડો, ફર ભયાનક ભીલ. ૧૬
- વૈદું શિખવા બહાનું કરિ, જઈ બાવા-મઠ માંહિ;
કરતાં કેદ શિખ્યો અધિક, બગડ્યો બહુ વિધ સાંહિ. ૧૭
- ચેલી ચેતનદાસની, ચેટક ભરી અપાર.
વળગ્યું ચિત એના વિષે નટવરનું નિર્ધાર. ૧૮

- એક પાર કરતાં પટ* અન્ય-ખડું રહે ખોડું, વિધિ બન્ય !
 સમજને સાર અહો એ ચક્રી, પોલે અનર્થ પેશે નકી. • • ૪૧
 પદ્મનીને પોદળ દુર્ભાગ્ય, પ્રક્ટેલી ચોરીથી આગ,
 હજુ ન શાંત પતિ સાથે પડી, (પણ) હોડેથી ચૂલે અહિં પડી. ૪૨
 કાંસ માસુ નણુદીની ટળી, સ્વામીસાલ પેહું ના રળી;
 ધણિને કોની ન રહી ધાક, વંગાડવા લાગ્યો વીરહાક. ૪૩
 પરમણુ ચરતો માતો સાંદ, પતિ પેખ્યો પાખંડી દાંડ;
 સ્વચ્છંદે, વતે ખડુ પેર, કામનીને કનડે કરિ કેર. ૪૪
 જુગડું જરી વ્યસન તમામ-શીખ્યો નટવર નજર હરામ;
 પિયરતણો પેસો સ્ત્રીતણો, ઘાણુ વળતો તેનો ઘણો, ૪૫
 કો વખતે હક શક તે કરે. “આપ કંઈ તારી મુજ કરે;†
 દેવી છે દેવા આડમાં,” એમ કહી નાખે ખાડમાં x ! ૪૬
 જમનીને ઘરની સ્ત્રીતણાં, પટખૂણુ પહોંચાડે ધણાં;
 આવો ખેડો માળા જપે, જે આવે તે એને ખપે. ૪૭
 દાંડી આવા કોષક હોય, ન જાણવા એવા મો કોય,
 એવાને સ્ત્રી પુત્રી કશી ? ટેલમાટ મંદિરમાં વસી. ૪૮
 વ્યદેખાઈ એમાં નવ હોય, સમદર્શી+ સ્વાર્થી અતિ સોય;
 ચેતનદાસ હવે એ સમે, તીર્થ સંચયાં શુણુજે તમે. ૪૯

હરિગીત છંદ.

ધરમાંધિં જર વર દૂખ કરતો દેખિ અમળા ગિયરે,
 “સમજો અરે શુભ સ્વામી! આમ કરે અરથ કંઈ નહિ સરે:

* ઝડે લઈને. † હાથમાં. x આ સમ્પદમાં શ્લેષ છે. + આવા સમદર્શી હોય તેજ સ્વાર્થી હોય છે, બીજા ખરા નહિ.

- પણ સરખી પણ પેખી આવું, સહન કદાપિ ન કરે;
તો દેરી જે રી જીવતી આ સહન કરે તે શું અરે! ૭૧
- ડોળે મેઠુ પણ ન ડોળે કડિએ, તુટે આભ, નવ ત્રાસે,
આર કંથનો પડ્યા બીકે, તે કપમ ઉરથી ત્રાસે? ૭૨
- ત્રાસી તેથી બની ઉદાસી, અણચાલે રહિં વશમાં,*
નવ કરવનું કરતી મતી નવ બસો રાત દિવસમાં! ૭૩
- પણ પતિવ્રતનો ટેક ધારિ વ્રત વિષમ આદરી પ્રમળા,
ધૈર્ય હાનિ ધરિ વિપત્તિ ઝડકા ઝીઝી રહિંતી સમળા. ૭૪
- બાજી સુધરવા માટ તિતિક્ષા સાધન મુખ્ય કરીને,
આકળિ નથિ થાતી રાતી મધ, ક્રોધ વિરોધ ધરીને. ૭૫
- ‘ધીરજનાં ફળ મોટાં’ ગણિ મન, કાળ ક્ષેપ તે કરતી;
તાતતણી શીખામણુ ઉર ધરિ, બાળા તે અનુમરતી. ૭૬
- શિખળ્યા છે સારી રીતે પતિવ્રતા ધર્મ નિજ તાતે,
અબુદ્ધય એમાં અમળાતો વણ્યો છે બહુ વાતે. ૭૭
- તેથી ટેકમાં રહિ તે રામા કરતી નિજ કર્તવ્ય;
સ્વામીઆસી ચિર ધરતાં, ગણતી ન સબ્ય અપસબ્ય. ૭૮
- બાકી કંડો આવું કુણુ બાળા, સહન શકે કરિ કષ્ટ?
અદેખાઈ પણપક્ષીમાં છે, જેનિ સૃષ્ટિમાં સ્પષ્ટ. ૭૯
- આંવાં-હૂખથી કંઈ કામિનીઓ, પૂરતાં કૂપ ન ડરિયો:

* ધણીના ત્રાસથી ત્રાસી ને ઉદાસી બની અણચાલે વશમાં
હીને તે સતી ન કરવાનું કરતી હતી,* એમ કદાપિ ન બળુશો.
ધીરજ-અમુરી.

ધણિમાં ઢંગ ન દીડે કંઈકે દૂંચો કડે ધરિયો. ૮૦

ખર જોવો નર જોઈ પર નરમાં પ્રીત કરી કંઈ નાકી;
વિષ આપી એવા વરને, ગાંડું કરતાં નવ ગાકી. ૮૧

સરસ્વતીને વણ પરણી શોક્યનું દુખ બહુ વણિયું એવું,
કવિ કોવિદ વણી તે ન શકે, જિભે ને ધંધવા જેવું. ૮૨

માગ ધરતી આપે એવું મહિમા તે નજરે નરખે !
પડે વીજ એવું વિપરીત ચિત સ્થિર કરિ ઉરમાં પરખે । ૮૩

અનુભવ એવો કો બાળાને, જિવતે કદિ નવ યાશે;
બાળવિવાહતણે-બુધજનાં જોશેજ ગજમ છે આ શો । ૮૪

સરસ્વતીવીતક ગુણનાં સુંદરો કંઈ મહિત યાય;
સાંભળતાંમાં રુધિર શરોરનું, તરત સુકાઈ જાય । ૮૫

તેથી પટંતર રાખિ ઉપરથીડું વાત સ્વસ્થ આ કહિ છે;
સમય મુમયની વીતક વાતો કવિના ઉરમાં રહિ છે. ૮૬

અધ્યાય ૧ મો.

લક્ષ્મીવહુની લીલા અને ગુણવંતનું મૃત્યુ.

રુચિરાછંદ.

ધારામાં ગુણવંત તૈલી સ્થિતિ, વર્ણુ વદન થકી સુજનો,
 વીતક સમય સમયનું ગુણતાં, દુખ પામી દિલમ્ભ બનો;
 કુંભારજના દુખની કહાણી, જેને વીતી તે જાણે,
 અવર અહ કૃતિ અતિ ધરિ મનમાં, મિથ્યા મોટમ ઉર આણે. ૧

પદ્મનાથ પરલોક ગયા પછિ, ગરથ ઘણો ગૌતમ ધરનો-
 કર્યો પહોંચનો પિયર લક્ષ્મીએ, હિત વિચાર ન કર્યો વરનો;
 માનું હિત આણું માનનીએ, ધણિનું ધન ધૂળધાણિ કરી,
 સાક્ષરિ પર જરિ સ્નેહ ન જેને, પિયરરખૂ નિવડીજ નરી. ૨

પાર્વતીએ પૈસાવાળું ધર સુતકિત આહિ પસંદ કર્યું,
 પદ્મનાથ પડતે પોલુંદમ નિકળ્યું ખાલી ખોખ નર્યું;
 લક્ષ્મીની લાલચથી લક્ષ્મી વરાવિ સુતને વહાલ ધરી,
 દંરિદ્રતા ત્વર ધાલી તેણે, લક્ષ્મી ધરની દૂર કરી. ૩

ગૌતમપાર્વતી જીઆં સાંસુધિ, કબજે કંધક રહ્યો ધરમાં,
 ભેદ પાડે ભામિનીએ પછિથી, વક્કર નહિ જોઇ વરમાં;
 વક્કર ક્યાંથી પડે પ્રથમથી, વર નહાનો વહુથી મળિયો,
 ભલી નહિ એ કારણ આગા, મેળ ન મૂળ થકી મળિયો. ૪

શૂરપૂર સંગ્રામ વિષે નર, ધીરવીર ધીંગો હોયે,

તરુણી તેનું તોલ ન રાખે, તીખો તણક* મમ તોયે;
 ષંડિત પ્રાઠ જગત જાહેરને, કાયર કામની સંધ કરે,
 વિજયી નૃપને વશ નવ રહેતાં, ક્ષત્રે ત્યમની આપ કરે.

આમ કામ કામનીનું છે લાં, ગુણવંતની ગુંગણ કશી,
 રામા રહેતો આપધિ, નહિ તો મગાં આપથી નાંચ ખશી;
 સરખી નથિ જગમાં સુંદરીઓ, ભરિયો કંઈ ભવપણુજીથી;
 વક્કર વરનો આપ વધારે, ધર્મ ગણી નિજ, નહિ ખગથી.

રોગો હોય કે રંક કદાપિ, ઢંગ વો નહાનો નિજથી,
 નોપણુ તરુણી તોલ વધારે, સ્વામી નિજ સમજી રિજથી;
 ભલે ભિખારી હોય તથાપિ, થાપી નિજ ભત્તાં કામે,
 ભામા ભક્તિ કરી શુભ તેની, નિત્યે શિર એને નાંમે.

કેળવણી કુમળા વયમાંથી, ઉત્તમ આપેથી બાળા
 નીવડશે નારી મુખધારી, વરનું હિત કરવા વાળી;
 લક્ષ્મીને લધુ વયથી કશિએ કેળવણી ન મળી રૂડી,
 મોં જોઈ લાંડડી માની મહિયર, નિવડી કુળકાતર ફડી.

પૂર્વવાત અત્રે વિસ્તારી, નથિ કહેવામાં માલ કશો,
 વાત કહું ચાલુ ગુણવંતની, જ્યારથિ કાંદે પૂર્ણ કશ્યો;
 ચંપાણો વય આઠ વર્ષમાં, પિતા ગયે ધરઆર થકી,
 ભણતર ગણતર પાર ન પ્રાપ્યો, ન્હાનપણે પરણે નક્કી.
 જોડાયો સંસારધણિયે, કાચી વય કસ પ્રાપ્ત વિના,
 કશું પરાક્રમ દાખી ન શક્યો, બગડી જેની બહુજ બિના;

બાળલક્ષ્મી થતી હાનિ.

પિતાતણા અધિકાર પામવા યોગ્ય બન્યો ન, રહ્યો નબળો,
વિધા વિત્ત ન મેળવિ શક્યો, શરીરે પણ ન થયો સખ્યો. ૧૦

તીવ્ર બુદ્ધિનો હતો તથાપિ, બાળવિવાહતણે દોષે,
બાહુક જેવો બન્યો બાપડો, સ્ત્રીએ આગ ધરી કાશે*;
વિત્ત જતાં ચિત્તબ્રમ બહુ બન્યો, બારીશ વર્ષતણી વચમાં,
બાળક ચાર હવાં વર મધ્યે, વિપ્ર પછો વિપત્તી વ્યયમાં.† ૧૧

ખરચી ખૂટી ધરતી સઘળી, માર્ગ કમાણીતણો ન રહ્યો,
દેવાને દરિય પડવાને, ચિત્ત વિચાર બહુ વાર ચઢ્યો;
ભિક્ષુકૃત્તિ, તણ નિટ્તિ, દાનાધ્યક્ષ તણે તનુજે,
રે ! રે ! ગ્રહણ કરી । બહુ શું કહું ? મોટમ માની નહિ મનુજે.† ૧૨

કર્મ કહિણ કયા સુવાળી, કાળી રાત્રિ સમી માયા-
વળગી વિપત્તિ વેહિ ધરવા, કરવા કલેશ સતતx કયા;
બવદરિયો તરવાને ચઢ્યો, પથર માવ વિષે પોતે,
જોખમ બહુ જોમાં ઝટ જોયું, પામ્યો પાર નહિ પોતે. ૧૩

વિકટ માર્ગ વસમો બહુ જોયો, ચણાવવા ધરસત્તણો,
સહાયક સાચું કોઈ ન દીડું, ગમરાયો ગુણવંત ધણો;
ધરણી પરણીનરૂપ નીવડી, હામરયો નર એથી આગે,
ઘેહની દેહનિ દનનારી નિજ ડાળ એમવાની કાપે. ૧૪

કાચર કંઈ કરે કામનો નિત, ઉઝડી રીતે ચાલી દાલી,
કરે છેડવા છલુકા છછણી, વ્યગ્ર વદી નાખે બાળી;

* બાહુકમાં. (પૈસાનાં ખર્ચનામાં, સ્ત્રીએ આગ ધરી; અત-
લખ જિડાવ્યો:) † ખર્ચમાં. † માણસે. x નિરંતર. + પરાણી-
બળદને ધોંચવાની આરવાળી દડિકા. (લાકડી.)

પ્રહર* ચઢે પોદીને ઊડે, સાંથી રૂડે પતિ દમવા,
 પ્રહર*જતાં જાંથી નવ મૂતી, સ્વામીને ન દિયે સમચા. ૧૫
 કામ ત્રિપે ભવિવાર કશો નહિ, છબ સવાગજની શૂરી,
 બક બક કસ્તી જક નવ છોડે, વદવામાં પહોંચે પ્રહરી;
 પતિની રીશે કરે રોટલો, બાગકને ખારી ખારી,
 ધણિની ધાક ન માને મમતી, વજો નહિ કોની વારી. ૧૬

ઓપાઠ.

લાલ બની લક્ષ્મી દિન એક, કરિ તરફેડા તુંચ અનેક,
 કહે કંઈને “ક્યમ સુધ રહો ? આદ્યું છે શું મુજને કહો ? ? ૧૭
 * અથા માડવા* તણુ તૈયાર, તોપણ ચિત ચિંતા ન લગાર;
 મોંજોયો મમનો આ થયો, ઊધાડો પગ હાથે રહ્યો. ૧૮
 છોકરિયો પંણુ અકરી કરે. કંકણુ સોનાનાં નર્થો કરે;
 ઘર ખેડી ખેડીખડ ધતાં, વહે સોર ક્યમ કરપમ છતાં. ૧૯
 ઉઘમ કરતાં આવે તાવ. ઘરથી નિકળે વાગે ધાવ. ૨૦
 આમ હતું તો શિદ ખુષધરી, પારકિ જણિ ભવ બાહ્યો વરિ. ૨૧
 જણે આ ઘર દેખાડિયું, પાનું મુજ એથી પાડિયું,
 જાતે જડાએંગ તેનું સર્વ. પેખું નહિ પરણી શુભ પર્વ. ૨૨
 મળ્યો પીપળો કે વડ નહિ, વળગાડી બાવળિયે અર્ધા ?
 એવાં ઊંધાં મુજ માળાપ, મુઆં સાંચિ મરજે દહિં આપ* ૨૩

* પુત્રીઓ. (બોલવાની રૂઢિમાં શ્લેષમાં પુત્રીની જગાએ માડવો
 સ્પષ્ટ વ્યંગ્યમાં બોલાય છે.) x શાપ-મદદવા. (લક્ષ્મીના બોલમાં
 શાપને ઠેકાણે શાપ અશુદ્ધમાં જણી લેવો.)

- સાસએ ડાકણની રીત, હમી મને દુખ દીધ ખચીત । •
- વેરાગી સંસારો અહિં થ્યો, બોળાગી ચાલ્યો ચા ગયો ના । ૨૩
- વિષમ વેણુ વામાનાં શુભી, લાગિ કંથ મર્યાની ધુભી;
- ચયં રકત લોચન ધમધમ્યો, શાંત છતાં એ વેળ ન શમ્યો. ૨૪
- ઉઠ્યો, આઠજો થઇ અતિ આપ, “વધો રાંડ મૂકે ક્યમ માપ ।”
- એમ વદી પાટુનો પ્રહાર, કંથે ક્યો ન લાગી વાર, ૨૫
- લાત હણી લલનાને યદા, ક્યું તોફાન તરુણીએ તદા;
- “મારિ તાંપિ એ મારા બાપ ।” એમ પુકારી ક્યો વિલાપ. ૨૬
- ફતવા કીધા નારે ફોક, મળ્યા પાડપાડોશી લોક;
- રાગ કાદિ રહતી નવ રહે, “હાય મરી ગઇ” મુખથી કહે. ૨૭
- “જમની પાટુ જમણી દુખ, લાગી વમમી તેનું દુઃખ,—
- નયિ વેઠાતું એ બાપરે ! પ્રગટ્યાં મુજ પૂરણ પાપરે । ૨૮
- કસાઇકાટલું માફ કરે, હાય ! હાય ! હું શું કરું અરે ॥
- દુખે મરી રહી છું આ વાર, મલો ન જાએ મુજથી માર ।” ૨૯
- વદી આમ છેડા વાળિયો, બળતાને પૂરણ બાળિયો;
- “અરે ભાઇ આવું શું કરો, વિવેક કંઇ પણ રાખો ખરો । ૩૦
- દાનાધ્યક્ષતાણું ધર આજ, વગોત્રાવતા ન ધરો લાજ;”
- એમ એનેક રીતે કહે લોક, “ફજેત શાને થાઓ ફોક ?” ૩૧
- શીખામણ સૌની સાલગી, ગુણવંતો ધીકે પરજગી;
- દેખિ ન્યાય ઉઘટા નિજ દટ, લાજવંત ઉર પામે કટ. ૩૨

મનની મનમાં રહે ક્યાં કહે, જે જ્યમ કહે સમ ગણિ જઈ નાંદ;
જાતી શાપિ લોકે લક્ષ્મી, શાંત પાડી સોપણું નવં સમી. ૩૩

દોહરા.

રાત પતાવી લોક સૌ, વિખરાયા જે વાર;
માનનીં મોડી રાત્રિએ માંડયું ફેલ નિર્ધાર. ૩૪
‘પીટયે પાદુ હણી મને, રડયે બહુ રંજાડિ;
નયણો માંડી વહુ ઉપર, શરો દીકો દા’ડી. ૩૫

માટે મારાં છોકરાં લઈ હું કુવે પડીશ;
ચોખું કરી એનું બધું નિત્યે મુએ નડીશ !” ૩૬
બબડિ એમ નિજ બાગેડો, બગાડિયાં ઝંઝેડિ,
જ્યા કુવે તૈયાર થઈ, તે સૂઝનાંને તેડિ. ૩૭
કાચિ ઉંઘયો બિડિયાં, કુમળાં કાલાં બાળ,
શે. કંકણાણ કરી રહ્યાં, મા જેની મહારાજ.* ૩૮
દીપ્યાં તુવ બહુ તેમને, કરી કારમો દોધ;
કંપ્યો કંથ કુત્ત આ દેખી શુણિ દે બોધ, ૩૯

“નારી મારી રીત આ નથિ કહું શું બહુ વાર ?
હચિત ન કરવું આમ જન, ઢંગે રહે નિર્ધાર. ” ૪૦
એમ કહીને બાળ સૌ ત્રિયાં બોધમાં આપ;
તાણાતાણી એ સમે, થઈ રહિ અધિક અમાપ. ૪૧
વિચિત્ર ચિત્ર જણાવવા, એહ સમયનું અધ,
કવિલેખણ અટકી મો, પ્રકટ કરું શું પદ ? ૪૨

- કરુણા હાસ્ય લયાનકે-મિશ્રિત આ મંડાણ,
મધ્ય રાત્રિએ મચિ રહું, ન જાય વર્ણ્યુ વાણ્યુ. ૪૩
- માત્ર કલ્પના ઝેહની કરતી મુજન મુજણ !
ઝેપરથી ગુણવંતની; સ્થિતિ નિરખો નિર્વાણ્યુ. ૪૪
- ખેંચતાણ કરતાં ઘણું, બાળક પામ્યાં કટ;
કારમિ ચીસો તેમની, શી હું વર્ણ્યુ સ્વપ્ન ? ૪૫
- ખોલી બાળા બળ કરી, અંતે કરિ અતિ રીશ;
વદિ વિપરોત ચિત પરબળી, જ્વાળા બ્યાયે શીશ. ૪૬
- “રાખ્ય રડયા તુજ છોકરાં, પાળજે તું કરિ પ્રીત;
પડું કુવે હું આ હવે, ચટપટિ નવ કર ચિત્ત !” ૪૭
- ભામ વદી ધણિધામથી, ધળ પગ ધરતી નાર-
ચટ લક્ષ ચાલી નીમરી, હાણ નવ લાગી બાર. ૪૮
- ચથર્થો એથી ઉર વિષે, અધિક આપ ગુણવંત;
ચટપટિ ઉપજી ચિત વિષે, ચતુર વિચારે ચંત. ૪૯
- “હાય હવે હું શું કરું, જશે મારી લાજ !
કામનો દૂપ વિષે પડી, સૌ કહેઃ કૂંડ કાજ !! ૫૦
- ‘પરિવાર તણ પુત્રીનો, પાણું હું શી પેર ?
પુત્ર માસ છે પાંચનો, વાણ્યુ પાકું વેર !” ૫૧

ઓપાર્શ્વ.

- આમ વિચાર કરી તે વાર, નિકળ્યો નરમ ચર્ષ ધરણહાર;
પાડોશી ડાહ્યાનું દાર, ઠોકરું ગુણવંતે ગ્રહિ સાર. ૫૨
- છાકાડ્યો હળવે દહ સાદ, વીતક મીઠી કહું અભિવાદ;
ધીરજ દહ ગુણ ધીરજરામ, વાધ્યો ગુણવંતો મનાવા કામ. ૫૩

સમજાવી બહુ બહુ માનની, લાવ્યો ઝટ મધ્યે ધામની;
 ટાઢી ખૂડી કરિ તદ્દખીર, ખુશી થવા પિરશી મસ ખીર.* ૫૪
 * અઘડો રાખ્યો જુગતે કરી, જા'ખ્યાં સૌ નિશ્ચય ગદ્ય નીસરી;
 સમય આમ શોકે વહિ જાય, નારીથી નર દુખી નિત યાય. ૫૫
 સંવત્સરો આવી માતણી, કહે કંથ જોઈ સ્ત્રી ભણી;
 “નારી, ગુણુ મારી ગુણ વાત, પધાર્યાછ આજે ઘર માત.” ૫૬
 માટે સગાં સહોદર સહુ, તેડિ શ્રાદ્ધ કરવા ચિત ચહું;
 રસોઇ કર તું રૂડી રીત, દૂધપાકપૂરી પર પ્રીત,” ૫૭
 મચ્છો કરિ માનનો તવ વડે, “આવ્યાં માતે જનજનું બધે!
 સગાં થકી નહિ સંતોષાય, નાત કરે પૂરાં પોષા :” ૫૮
 કાને કાટે નહિ અહિં કશું, હોડે સૌ આવીને વસ્તું!
 તે નથિ ખખડું મારે નેટ, નાગા થઈ ખેખો મિત્ર પેટ ॥ ૫૯
 હજાગિયો બાપે જ્યમ ક્યો, કરો તેમ ખાઇ પી ખરો!
 માએ લાજ દાટયા હશે, ખરચો તે ડરશે નવ કરો ॥ ૬૦
 સામનું સુખ મેં મસ લીધ, જિવતે પાણી પિવા નવ દીધ !
 તો મૂએ તેના નામનું, કશું નથી મારા કામનું ॥” ૬૧
 આ રીતે વાકું પાડિને, તિથિ નિર્મુખ ડાસી કાઢિને,
 કલેશ કરાવ્યો બહુ કંથને, પળી આપ ઉલટે પંથને. ૬૨
 અવંતીમાંથી કાસદ એક, એક દિવસ આવ્યો લા' છેક;
 તવ ગુણવંત કહે “ગુણુ નાર, રાંધ ખીચકી નવ કર વાર.” ૬૩
 અણુકો કરિ મદબરિ સ્ત્રી વહી, “એવું મેં નવ કીધું કદી;
 આને માણસ તેને માટ, કદં ખીચકિ રાં વગિયાં દટે! ૬૪

પોત પ્રકાશો ખાસું તમે, લાજ રાખવી ને તવ ગમે; •
 કરિશ આજ ખાસો કંસાર, પિરશિશ ધીની છૂટી ધાર! • ૬૫
 વેચિશ કંઠી તાણિશ ત્રાક, * માયું જતાં રાખિશ નાક! •
 ખાપ નામ જોજો કદિ તમે, પણ હું તેમ કરિશ નહિ ક્યમે !! ૬૬
 વરવૃત્તિથી ઉઘટી આમ, નિલ નારી ચાલે સૌ કામ;
 કંઈ કહે “કરજે તું આમ,” તો કહે “ના હું કરિશજ આમ!” ૬૭
 વાળે ઝાડે નહિ શુભ રીત, એકાં વાસી રાખે નિલ;
 ગંદવાડે ધરમાં બહુ કરે, વીણ્યા વણ કણ ચૂલે ધરે. ૬૮
 ચાલ્યું હારવાને કોયલા, પકવપાક કીધા વિણ બલા;
 કાચું પિરશે ઝટ લઈ નાર, છાંડે પિરશું સૌ તે વાર. ૬૯
 માપ વિતા રાંધે મસ ધાન, ચઢ્યાબળ્યાતું ન રાખે ભાન;
 ‘ભૂડો રાંડે બમણો વરો,’ અનુભવ અત્ર ખચિત છે ખરો ૭૦

હરિગીત ૭૬.

કહે એક દિન ગુણવંત, “ઉઘરાણી તું આજે જાઉં છું,
 “લખણી+ થયેલી લેવિ છે, ટાંપું હું તેથી ખાઉ છું;
 રાંધી રસોઈ રાખજે, આવિશ બપોરે હું તરી,”
 કહિ કામનીને આમ, ગામ-ગયો ગુણી નર ધરચક્રી- ૭૧
 રજાની ધરોવર ચાકિ પાકી, પાંચ કોશથિ કટધી,-
 ખાંછો ક્યેઈ તે પુરુષ, અથડાયો કહિણ અદૃશ્યી;
 બંધ્યાજી ગ્રીષ્મ ત્રિપે તપી પ્રગ ધર વિષે મૂક્યો યદા,
 પરિતાપ પાંચગણો તહાં પેખ્યો તરત ધરમાં તદા. ૭૨

* સર્તર કાંતીશ. + ટીપ. (બ્રાહ્મણ ક્યા વાંચે, કે દેવની પૂજા,
 પાશિન કરે તે બદલ જે ટીપ કરી આપવી, તે લખણી કહેવાય છે.)

ગુણતી ખરે મધ્યાહ્ન તાણી મોડ ને મૂતી હતી,
 ટાકુંશીળું ખવરાવિ ખાઈ, રાંધ્યું નખ જેણે રતી;
 ગુણવંત ધરમાં આવિ જોયું પાકશાગાની ભણી,
 આજોડતાં ચૂલે, ચિત્તાડાં દેખિ રિશ વ્યાપી ધણી. ૭૩
 તાપે જુએ અકળાયતો બનિ આક્રોશ મુખ જિયરે,
 “રંડા નથી ક્યમ રાંધ્યું?” બોલી સ્ત્રી પછી સ્વર ખોખરે;
 રે! રાંડ તારી હોય તે, મા બેન, પીટ્યા માહરા!”,
 ઊઠી થઈને આકળી, બોલી કુન્નવી રહી ધરા ૭૪
 “પટપટ દિયે શા જવાબ? પાપિણિ! રાખ વશ મુખ તાહરું.”
 વદિ બાળી “તારો બાપ પાપી, વેણુ શુણુ દ્વરિ માહરું.”
 “નીકળ તું મારા ધરચિ”, “નચિ ધર તારું માહું એહ છે”
 “પ્રભુ પાડ, મારો દેહ”, “રંડું ખરિ ગયું બાણિશ તોહ છે.” ૭૫
 મંતાપ આમ અમાપ ઉપગ્રસ્તે સદા સ્ત્રી સ્વાર્થને;
 દવ દુઃખનો દેખી મરણ માગે પ્રભુ શિર નાર્થને;
 મંતાતિ કાચી વચનિ થયલી, રહે દુર્બળ દેહની,
 રાગાદિથી રગડાય, તરંતીય રહે પુરી નહિ તોહની. ૭૬
 ધૂંચાઈ ધરની જાળમાં ગુણવંત બહુ રીતે ગયો,
 તારુણ્ય મધ્ય તવાઈ, વૃદ્ધ ખરેખરો ત્રીશે થયો.
 પુત્રીઓ પરણાવાતણા દેવા વિષે ફૂલી ગયો,
 લય પામવા ક્ષયરોગ, વય કાચી વિષે ગયે થયો. ૭૭
 લીધી ન કાશીએ લહાણુ, લહાવ મળ્યો ન પરણ્યામાં

* જોખરા શબ્દમા કુવડ શખતીની લક્ષણા રહેલી છે. એ
 શબ્દનાં લક્ષ્મીનાં લક્ષણો ધ્વનિ છે.

બાળલક્ષ્મી થતી હાનિ

ખાધી ખરેખર ખોટ, દુખની દોટ ચઢિ જગથી ખસી !
 જતાં જિવન જીવતીએ જાણ્યું, કંઈ કંઈ વિના ખરું,
 અનુભવ થયો નિજ નેટ, પારકું સર્વ અહિં પેખું પડે. ૭૮
 અંતે ઘસ્યા બહુ હાથ, નાથ વિના વિપત આવી પડે,
 જિવતાં ન ગુણ જાણ્યા જસ, મરતાં મલાવીને રહે !
 ઉપકારોને સંભારિ નારી, ભારિ શોચે પળ પળે,
 ક્ષણ ગયું સુખનું વારિ, બેઠરકારિ પાછળ વલ્લવલે. ૭૯
 આ રીત જે કોઈ નાર. નિજ ભત્તાર કિંમત નહિ કરે,
 દેખશે તે દ્વારદુખ ને, શોચે પછીથી નહિ સરે;
 પતિ પર રતિ* શુભ રાખતાં, ધન્યર આડ્યું નહિ રાખશે,
 પરપ્રીત પીતળ નીવડે. દુખ એકિ અંતે આખશે. ૮૦

અધ્યાય ૧૦ મો.

સરસ્વતીના દુઃખની પરિચીમા.

દોહરા.

- ઉજ્જેણીમાં આજ સુધિ ગનિયો ને વૃતાંત,
વર્ણવું તે સંક્ષેપમાં, શુણ્ણે થઇ સૌ શાંત. ૧
- નટવર ધર જમની રહી, લાંઘી રહી ને વાત,
કહું શ્રોતા શુણ્ણે તમે, ભાવ ધરી મુજ શ્રાત. ૨
- બે'નો બહુ શુણ્ણિયું તમે, સરસ્વતી આરે ચરિત્ર;
કહું આગળ હું કોડ ધરિ, સમજી થાવ પેલિત્ર. ૩
- નિંદા નાત વિષે થઇ, નટવરની નિર્ધાર;
ગુપ્ત ખાત આપે પ્રગટ થઇ નવ લાગી વાર. ૪
- ચોળાચોળે થઇ ઘણી, પડ્યો નાતમાં ધોળ;
વર્તાયો એ વાર જવ, નટવર ધરમાં રોળ. ૫
- સંધિ રમેાઇ ધરી રહી, પર્વ વિષે પળ માંહિ;
દીવાળીના દિવસમાં, હોળી હવી તવ લાંહિ. ૬
- ગંઢિયેણુ ધરમાંહિથી, મારી જમરો હાથ,
ગૂમ થઇ ઘડી એકમાં, આવી નવ કો' હાથ. ૭
- હેમમાયું જીતમતણું અને બિન્ન શણુગાર—
જમની સાથે ઝટ ગયો, હાથું ન લાગી વાર. ૮
- સરસ્વતી પડિ શોકમાં, રડી ઘણી બનિ રંક,
માથે હાથ દઇ વઢે, કેમ'યગો વિધિ વંક ? ૯

બાળલક્ષ્મી યતી હાનિ.

- બાનિ બ્યાકુળ થઇ બહાવરો, નટવર દેતો દોટ, •
 કોટવાળ પાસે ખ્યો, બ્યાં છત્રપનોફું કોટ. • • ૧૦
- કોટવાળ આવી કરી, કરિ તજવિજ કહે આમ;
 “ધાંટા શાને પાડિયા ? ઘરમાં થયું આ કામ ! ૧૧
- શક છે કો પર તાહરો, બંદ ઓ નર બેભાન !
 મહિ તો જૂહી અરજનું દેખશ શિક્ષા દાન ! !”
- ધમકાવ્યો તજવિજ કરી, કરી ગયો તવ આપ;
 તજિ આકું અવળું પછી, આખો સીચો જવાખ. ૧૩
- એથી વાત ઉઘાડિ પડિ, નટવર કરી નેશ;X
 “ફટ ! ફટ ! નફટ” કહે સહ, “ચોળા મોઢે મેશ ! !” ૧૪
- વિંદુતાંવેગે વહિ ગઈ, ફગણી કરી કરાર;
 સાંઠણિપર અધરાત્રિએ, થઇ આપે અસવાર. ૧૫
- બાવાજીથી બાવોંએ, મૂળ કરી મંકેત,
 ઘાટ ધડયો, નવંટર તણો; ઉપર જણાવી હેત. ૧૬
- જઈ મળા અતિ ઝડપથી, સાધુરામને સર્વ;
 શોધ કર્યો નવ સાંપડી, અથડાયો અણહથ. ૧૭
- નાત બહાર નવટર કર્યો, નાતે એહ નિમિત્ત;
 તોપણ કંઠાપણ નવ ગ્રહ્યું, ચાનક રાખી ચિત. ૧૮
- ઝરસ્વતી મતિશુદ્ધી, સ્વામીને સદ્ગોષ
 આપે વસમી વેળમાં, કદી ન પ્રગટે કોષ. ૧૯
- ધીરજ દે ધીમી રહી, પડતીમાં ધરિ પ્રીત;
 વર્ષનામૃત એ વેળમાં, વર્ષાવે શુભ રીત. ૨૦

મૂલસૂત્ર છંદ.

પ્રાણુપતિ હૃદયના હાર મુજ ન્હર્યાના,
સૂર્ય સૌભાગ્યના સ્વામી મારા;
રથ મનોરથ તણા, મોહના મેઠુ મુજ,
પ્રેમના પીંડૂપનિધિ, નેત્ર તારા;
રાશિ છો રત્નના મુજ રત્નના રુડા,
ભાગ્યના ભગ્ય મોટા મિનારા;
હાર જગપૂર્ણ સંસાર નિઃસારના
કંથ છો આપ કાંચન કિનારા.

૨૧

વિપતિ આવે ન થાગ્યો વિદગ્ધ વહણા,
દહ રહો ધૈર્ય મુખધામ ધારી;
મોહ મરણ મજાત નવ ભાર સેહિ,
વર્ગો તણું થું ગળું લે વિચારી;
આપ સંતાપ વશ દેખિ સંજગી જહી,
જાંખિ મુખ જાંખું વહે નેત્ર વારી;
મંદ મુખકંદ શ્રવત નજર જોષને,
વશ રહે શ્રવ નવ, રાખું વારી ! !

૨૨

સ્વામીનો રંગ રળિયાત નિરખી નયન,
મોહ હું પામું મમ આઠ અંગે;
પૂર્ણિમા ચંદ્રને જોઈ જ્યમ પોંચણી,
ચાપ પુલકિત રહે દીપિ રંગે;
નાથનું નર કિત્યું યદા જોઈ હું,
ગોઠ મુખ હાથ ધરિ રહું ન ઠંગે;

વહાણુ જ્યમ માલ ભરિયાં બુડયાં હોય લય,
ગાંડો જેથી બંનું ગત ઉમંગે. ૨૩

મેં મૂર્તિદીર્ણોએ આપને વીતવી,
પ્રથમથી ચેતવણો આપિ આરૂ;
પણ અહો પ્રાણપ્રિય ! પાપ મુજ પૂર્વને,
માન્યું નહિ મંદ જ્યાં ભાગ્ય મારૂં;

પાપ આપત્તિ આવે વડા ત્રિભુવની
બુદ્ધિ બદલાય વડું શું હું વાર ?
હેમમૂઘ હોય નહિ, તોય માની ખરા,
શમ ગુણગ્રામ ચૂક્યા વિચારૂં. ૨૪

નળ સુમિદ્ધિર ન જાણ્યું મહાનેષ્ટ છે
ધૂત, નખળો સમે નિકટ આવે;
ચંદ્ર ચૂકી ચળો, એથિ પ્રતિદિન ગળ્યો,
દેવપતિ* આવિયો પૂર્ણ દાવે;

અવનદી છે ભયંકર મહાબૂલની,
ઇદ્રિયોવારિ ચિતને ચળાવે;
કામ તે ક્રોધ મદ લોભ મોહાદિ મહ,
ટેક તણુ લોક કરા ટળાવે. ૨૫

* ઇદ્ર. (મુદ્ધપતિની ઉપર મોહિત થઈ વ્યભિચાર કરી ચંદ્ર સપ્તઘર્ષ શાપિત થયો હતો, તેજ પ્રમાણે ઇદ્ર જૌનમની સ્ત્રીશું વળું; ધતાં દાવમાં આવ્યો હતો. પોતાનો ધણી જીગારી, વ્યભિચારી છે, માટે અન્યોન્નિગ્નેથી મારું ન લાગે એમ યોધ કરે છે.)

વાંક નથિ એક પણ ટાંક પતિ આપનો,
 આંક મુજ કર્મના છેજ એના;
 આપને આશ્રયે મુખ રહું માહકું,
 દે કહો દૈવ તે કેમ લેવા ?
 આપ સંતાપ તવમાત્ર કરશે નહિ,
 સન્નિથ હું પૂર્ણ દિન રાત્ર સેવા;
 પ્રાણવક્ષભ પ્રસન્ન દેખિ પુલકિત બનું,
 જાણું મુજને મળ્યા મિષ્ટ મેવા. ૨૬
 વિપત વાદળ જશે સર્વ વિખરાધ પ્રિય,
 માટ ગભરાધ ન રહો ભરાધ;
 આણિ ઉત્સાહ ઉદ્યોગ શુભ આદરો,
 પ્રતીત* પણ એક ન કરો પરાધ;
 ગતતણો શોચ કરશે ન સ્વામી કદા,
 ચૂક છે કર્મ જોગે કરાધ;
 કલેશ તેનો તજો જગતથી છે ગયા,
 મલિન ચિંતાયિ મનુગો મરાધ. ૧૭
 દાગિના દેખવા માત્રના મુજ ગયા,
 હેમથિર તાતનું નાથ । તેવું;
 સત્ય શણગાર સ્વામી રહ્યા એથિ છે
 સૌ રહું, માનું મન સત્ય એવું;
 સ્વામી વિણ જાણું સંગાર અંગારે હું,
 તાતથિર જીવ વિણ જ્યાળ જેવું;

અધિક સંતાપ એ જોઇ ઉર ઉપજે,

સુખ શી રીત એમાંથી સેવું ?

૧૮

કરે જાતે કંકણો છે તહિ કામનાં,

પગ જાતે નેપુરો છે નકામાં;

ડોક જાતે તુચ્છી હાર નિઃસાર છે,

કંથ જાતે કહું એવિ કામા.

હાથ પગ ડોક છે સ્વસ્થ સ્વામી તમે,

આપ રમણે વિરાગ્યું હું રામા;

એયિ સૌભાગ્ય આધાર ભરતારે ! શણુ-

ગાર સૌ આયિ મળશેજ સમા-

૨૯

સિંહવત્ શૌર્યથી લક્ષ્મી ઉદયોગી જન,

પ્રાપ્ત નિઃસાહસે તો કરે છે;

મલિન મહાઆળસુ મંદઉદયોગી જન,

આશરો નસિય કરે ધરે છે;

હરિગુવત્ લક્ષ્મી નવ એક કામે કરે,

અહિં તહીં એમ ફરતી ફરે છે;

ઉદયમીનું તથી એયિ કાંઈ જનું,

ગર્થ પ્રિય ઉદયમીને ધરે છે.

૩૦

હોય ઉત્સાહ સંપન્ન નવ આળસુ,

દર્શનમાં કુશળ, નિર્વ્યસની શરો;

પાડે ગુણ જાણુ દદ મેત્રી વાળો મનુજ,

સમસ્ત ગુણ માંહિ પરિપૂર્ણ પૂરે;

તેહપર તુષ્ટ થઇ લક્ષ્મીએને વરે,
 ઠાંચા-આલસાપ ન રહે અધૂરો;
 માટ ગતિ મંદ નવ રાખતાં ઝટ કરો.
 આપ ચિંતા તણો અત્ર ચૂરો.

કષ્ટ છે પુરુષ ફેરી કસોટી ખરી,
 તેધિ નવ ત્રાસવું નાથ મારા;
 પાણી ઝગકાવવું એ સમામાં પુરું,
 થાય નિસ્તેજ કાયર નહારા;
 સસતું ખાંડું ને ઘૈર્યની દાસ ધરિ,
 નીતિપથ+ પાય ચલવો તમારા;
 વિનય કરશે ખરો એધિ આ વિશ્વમાં,
 સુસ્ત કહેશે સદાકાળ સારા.

૩૨

દામોં હું આપની છું વગર દામની,
 આપ સુખ માટ ઉપયોગ એનો;
 ઉચિત કરશે નથી આપથી વેગળી,
 તોડ તમ આગળે તુચ્છે તેનો;
 આપ સુખોં જોઈ દે જાણી જીવન ! મંદા,
 જીવ મમ મગ્ન રહેશે જોનો;
 કંથ ! છો મોક્ષના પંથ મારા તમે
 છે ન વિશ્વાસ કહું અન્ય કેનો. x

૩૩

નાથ ! શિર નામિ કરિ અરજ આ આપને,

† અષ્ટ મહાસિદ્ધિની, અભિગ્રાપા-દ્રવ્યની ઇચ્છા. x નિતિનો
 માર્ગ. (પથ-રસ્તા.) + કોઈનો, પણ.

લક્ષમાં તે કદી આપ લાવો,
 તો કંઈક કર્મના લેખ મુજ રહ્યો,
 લપ્થ જન્મ્યા તણો સસ લાવો;
 સ્વામીને હાથ છે સુખ સ્થામાતાણું,
 દેવનો તેપરે છે ન દાવો;
 દૂશકાં સુખ છે કામનીનાં બિન્ન,
 કંથ માનું ખરો મિષ્ટ માવો.”

૩૪

છપ્પા.

સ્વામીને ઉપદેશ, બેસ સરસ્વતી લાં આપે;
 કંઈક વેળમાં કંઈ કાળજાનું કંઈ કાપે;
 મૃદુ વૈણનો મૂલમ, માવ ઘટને દે ધરણી;
 કરે મંદને સ્પંદ, તીવ્ર નવ કહેતાં તરણી; ..
 ધીરજની હાલ ધણીતણી, માઠિ વેળની મિત્ર છે;
 પદ્મની આ પતિવ્રતધારી સુખ, તનમન પૂર્ણ પવિત્ર છે. ૩૫
 હોએ સુસ પવિત્ર, નાર તે મિત્ર ગણીજે;
 રાખી સદૈવ પાસ, માન તેને મસ દીજે;
 જોના સુખના બોલ, તોલ અમૃતથી મીઠા,
 કહેસ અને કંકાસ, જોહથી અજગાદીદા;
 જો ઉપજવે છે પળપળે, ઉરમાં અતિ આનંદને,
 વ્યાંધાંક કરે છે મતુર તે, ધણી તણા મન મંદને. ૩૬
 જોનાં નિર્મળ નેણું, નેહણું સ્વામી ન્યાળે,
 ખીલે બારે ભૂપ હોય તેને નવ આળે;

હસતી અને હમેશ વૈર્થ આપે ધણિયાણી,
 હૈવ ગયે નવ ખુએ, જોહ પોતાનું પાણી;
 મુખ સમયે રાખે સ્નેહ પણ, દુખ વેળે તો દશગણો;
 સંસાર સાગરે સ્ત્રીજ ઓ, ગણપત કહે નૌકા ગમ્ભી.
 આવી હોશે નાર, તેહ જન આ ભવ તરશે;
 એથી ઉત્તરી મળે, ખચિત નર જૂડી મરશે;
 ક્રોધમુખી કો હોય, કપટથી કોઈ ભરેલી,
 દુષ્ટ કામમાં પૂર, હોય નવ જોહ કરેલી,
 દુખમાં સુખ નવ કદિ આપતાં, ક્રોધે ચપકા ચાંપતી,
 ઉપજતી ક્રોધ વિરોધ ને આનંદ—અંકુર કાપતી;

૩.

દોહરો.

સરસ્વતી ને લક્ષ્મી વિષે નિરખો આવો, દેસ;
 પહેલી દુખદવ હોલવે, વાળે ખીછ વેર.+
 સરસ્વતી સંકટ સહાય થઈ, રહિ પિયુને અનુકૂળ;
 લક્ષ્મી દુઃખમાં કામ દઈ, થઈ પતિશું પ્રતિકૂળ.
 અયોગ્ય જોડાં નીવડ્યાં, શિશુવય પરણી આમ:—
 એકનું શિર્ષ સાલું નહિ, એકનું વાંકું વામ.x

૩૯

૪૦

૪૧

+ આ દોહરામાં સ્થોળાર્થ રહેલો છે, એટલે એના બે અર્થ,
 ચાલજ. પેહેલો અર્થ જાતમની પુત્રી સરસ્વતી અને લક્ષ્મી તેના
 પુત્રની સ્ત્રી; બીજો અર્થ સરસ્વતી એટલે વિદ્યા અને લક્ષ્મી એટલે
 પૈસો આ બે અર્થવાળાં નામોના ગુણ મળતાજ છે, એ વિષે વિવે-
 ચન કરવાની જરૂર નથી. ઉપર આ દોહરે સ્વામી અર્થે; ધણીએ,
 સ્ત્રીનું મસ્તક છે. x કામું અંગ સ્ત્રી અર્થે, સ્ત્રી પુરુષનું પ્રયુગંજ છે.

નટવર દુઃખ દખાણુમાં, આઘ્યો આણી વાર; " "
 ખટ પડ્યો ખાલી થયો, બનિયો પ્રભુ ખુવાર. " ૪૩
 એથી અબજાની ગુણી, કમતિ કંઈક દહ કાન; "
 ચૂપ રહ્યો દિન ચાર તે, આવી બસે સાન. ૪૩
 પાણુ પડઠાયો ઝટ પછી, પાણ્યો બસલ નિજ પંથ;
 હલિ ન શકી કશું કામિની, દેખિ ધ્રુવ કુટિલ કંથ. ૪૪
 આનપુન્ન ન્યાયે વળ્યો, આન વૃત્તિનો સ્વાર્મી;
 વનિતા વિશ્વપતિ ઉપર, ધરિ વિશ્વાસ વિશર્મી. ૪૫
 શાકરપાશે એળિયો, મિટ કદા નવ થાય;
 કસ્તૂરીથી લશણની, ગંધ જરા નહિ જાય. ૪૬
 કિયા જગમાં સર્વના, સ્વભાવનો ન ઉપાય;
 પત્નર્મી મય પાને છતે, વિષ એથી ઓકાય. ૪૭
 મૂરખતાનું મહોતજે, ઓસડ કંઈ નવ જાય;
 સાધુ દૂધથી કોયલા, ઘોતાં સ્વેત ન હોય. ૪૮
 પ્રકૃતિ પડી તે જાય છે, પ્રાણ સાય નિર્માર;
 અહિષીન ખૂદે ખાખડાં, ગર્ધવ લોટે છાર. ૪૯
 બાખોણી શિયાળના, હુવાડું ન મિથ્યા હોય;
 સ્વભાવ સા શિર થાય છે, ગુણ બહુ દાખે તોય, ૫૦

૧ સાપ. ૧ લેસ. ૬ શિયાળ 'હાનપણથીજ' હુવા ૧
 હુવા ૧ 'કેરી' શબ્દ કરે છે, તેને ગમે 'તેની તનવીજથી રાંપડું' હોય,
 તો પણ 'તે' સમયે આંખે 'હુવા-આં' 'એવા' લાંબો ધોપડેથી વિના
 રહેજ નહિ. તે ઉપરથી કહેવત આવી છે કે- "શિયાળનાં બાખોણ
 'હુવા' તે 'હુવા.'

- અખળા આમ વિચારિને ધરિ દદતા અતિ ઉર,
સજ યહ સંકટ માંખવા, પેખી દુખનું પૂર. ૫૧
- તોપણ અતિ પરિતાપથી, દોન દુખી દેખાય;
એકાંતે અકળાઈને, મનનું મસ મૂકાય, ૫૨
- છાયા ફપ તણી સદા, ફપ વિષેજ સમાય;
સ્વામી-સંકટ સતી થકી, એ આગે ન કઠાય. ૫૩
- પણ પ્રભુની કરિ પ્રાર્થના, કરે અર્જ જવ નાર,
હિમરાએ તવ ઉર થકી, આપે દુખઉદ્ધાર. ૫૪
- “હે પ્રભુ અગરણુ શરણુ વિભુ, નોંધારો આધાર !
દશ દિશ દવ લાગ્યો દિસે, વળગે મારી વાર ! ૫૫
- બવાટરીમાં ભવપતિ, કદનિ કાળી રાત
બ્રટકાવે ભડકાવિને, સદાય કરો સુખદાત ! ૫૬
- પ્રયત્ન કોટિક માહરા જળમાં ગયા જરર;
હારી મંકટહારો ! હું, ન રહું મુજમાં નર ! ૫૭
- સ્વામીને બહુનામો હો, સૂઝાડો ગુણ પંચ;
મુજ દીધું ક્યું ના વચ્ચું, કળ્યા દુર્ગમિન કંચ, ૫૮
- મતિદાતા પતિને હવે, મુમતિ કંઈક સૂઝાડ;
ગતિ મારી અટપી ગઈ, પડિયા દુખના પહાડ ! ૫૯
- તાર્યા તેં ત્રિભુવનવાણી, અગણિત અવન અપાર,
તો ગાછ રાછ થન, તું મુજ સવ સુધાર ! ૬૦
- વિશ્વપતિ સતો કંઈકની, રાખી બંતી લાજ,
તો અમળા હું સંકટે, શે આજો વિભુ વાજ ! ૬૧
- હરણ હદ થઈ થું કંઈ, તમ મરણ ન કળાય;
ધીરજ શી પેરે ધરું, આ હૈયું અકળાય ! ૬૨

લાજ રાખવી હોય તો, જમદીશ્વર । જવાડ;

નહિ તો નમિ પાપે પડું, પિંડ હવે મુજ પાડના । ૬૩

સોપાઈ.

આમ સ્તુતિ અમળા નમિ કરે, ઝરણુ નેત્રથી દુખનાં ઝરે;

પણ નટવર એવે થું કરે, એક ઘડી ધરમાં નવ ઠરે. ૬૪

ફેલી સૂચે સમનો કરે, લંપટ લાજ કશી નવ ધરે;

દાંડ સૂચે કોથી નવ ડરે, પાપે પિંડ પલિત તે ભરે, ૬૫

જે રસ્તે ખાધા બહુ ખતા, મળી ન જેમાંહીથી મતા,

તે રસ્તે ગર્ધવ* તે ગયો, શિક્ષાથી* સાવધ નવ થયો, ૬૬

બુગારી હાર્યો બમણો રમે, ધન સંચિત જ્યમ ધૂળે ધમે,

સમ બમણો બદ્ધેલે દ્રશ્યો, વિવેક મન જેને નવ વંશ્યો, ૬૭

ધરનો ચોર થયોજ ગમાર, ત્યાં પરતું હરતાં શી. નાર;

પ્રથમ માગિ લેતો મતિઅધ, હવે ચોરીનો ચલવ્યો ધધ. ૬૮

ધરમાંથી છાની બહુ વસ્ત, ચોરે જે આવે નિજ હસ્ત,

બુલો રમે તેમાં જઈ ધરે, કેદ અફિણ ગોળની કરે. ૬૯

પડ્યો રહે ઈંપુશ્ર્વજીને ઘેર, જિવતર આમ કરે તે ઝેર;

વનિતાશું વાળે બહુ ઘેર, કરે ઘેર બહુ અકરાકેર; ૭૦

* ગધેડો. એ શબ્દમાં એવા ધ્વનિ રહેલો છે કે-ગધેડો ખ-
તા ખાધ, તોપણ પાછો તે જગાએ જાય. તેને શિક્ષા (માર) થી
હાનિ આવેતી નથી. ‘અચત્ર’માં એ વિગેની એક વાત છે; જેમાં
ગધેડો કન્યાની લાલચે ત્રણ વાર વાઘ પાસે જઈ અંતે તાણ પામ્યો
હતો. x સ્ત્રીની સારી શીખામણથી બીજાને અર્થ ચોરી થઈ, આગર
ગઈ, વગેરેની શિક્ષા. † પાતર-વ્યભિચારથી સ્ત્રી.

સરસ્વતીના સંકટની વાત, કહી ન જાએ અહિં સાક્ષાત;
 ઘણી થઈને પાડે ધાડ, અળખાં લાં શી રાખે આડ ? ૭૧
 કાર ગામમાંથી અતિ ઘટ્યો, વિપરીત કામ કરીને વટ્યો;
 ધર્મચંદનું કુરિ ધરણાળ, વહો ગુપ્ત વર્તાવી રાળ. ૭૨
 હહાકાર ઉજ્જનમાં થયો, ગજળ અજળ વર્તાવી ગયો;
 સાત વર્ષનો સુત શેઠનો, કીધો ઠેકાણે ઠેકનો । ૭૩
 ઘડ્યો ધરણા માટે ઘાટ, વણિક નિવિત ઊઠાડી વાટ;
 થઈ શહેરમાં શોરાશોર, તજવિજ કરી પકડવા ચોર. ૭૪
 કોટવાળ પાળા લખ પળ્યો, વાર્ષી કૃપ ખોળી સૌ વળ્યો;
 અંતે ક્ષિપ્રાકોતર થકી, શેઠસુત શય જડિયું નકી. ૭૫
 ચક્રવાળા સપડાવ્યા ઘણા, મોકમ માર દિધો નવ મણ;
 લારે નટવરપર શક ગયો, હાજર એહ નથી અહિં થયો. ૭૬
 કુરિ તપાસ તેની પછી ઘણી, બાળ લાધિ નવ લવ* તેતાથી;
 દોડાવ્યા ચલ્લદિશ અસ્ત્રાર, જેહ પકડવે ન કરે વાર. ૭૭
 પશ્ચિમ દિશ પંઠર કોશથી, પકડ્યો પાર્ષી ઉડ્યા હોશથી;
 મુઠ્ઠાસાય મળ્યો મહાકૂર, ઘટ પાપે ભરિયો ભરપૂર. ૭૮
 બાંધિ એડી જડિ હાથ જરૂર, આણ્યો પ્હો કાટયે નિજ પૂર;
 કોટવાળેને કળજે પડ્યો, મોઢે હાથ દબને રડ્યો. ૭૯
 લટકાવ્યો ઊંચે મસ્તકે, અવળા કર બાંધી તે તકે;
 આપ્યો અકોર એને ત્રાસ, લારે પાપ ક્યુજ પ્રકાશ. ૮૦
 ન્યાયાધીશે કીધો ન્યાય, નટવરનો ન્યાળી અન્યાય;
 ખારવપનો કેદી કર્યો, જો કે શુળી આકક કર્યો; ૮૧

વિપ્ર જાણિ વપુદંડ ન દીધ; ન્યાયજ્ઞાસ્મથી ન્યાયજ્ઞ કીધ;
 આ અવસર મરસ્વતી સ્થિતિ સ્પષ્ટ, વર્ણી ન જાય કહુ શું કહુ ! ૮૨
 કંથ કેદ પડિયો જે વાર, મળ્યા બ્રાતમરણ સમાચાર;
 એથી થઈ અબળા અતિ રોક, આવી રહ્યો દુખનો અતિ આંક ૮૩

માલિની વૃત.

વરસ દિવસ વીત્યો દુઃખમાં કામતીને;
 દિવસ વરસરૂપે, સાણી તે સામતીને;
 મરણ દુખદ એવે, સ્વામીનું અર્ધશાકે,
 શુણી સરસ્વતીયે સાં, હાથ ડોઝ્યા કપાવે. ૮૪

“અરર અભિજ્ઞ ત્રાતા, દેવ હા શું કીધું ?
 ધડ પ્રભુ મુજ રાખી, શીર તે આજ લીધું !
 પતિ વિણ ધિક જીવ્યું, આજ ને આજ કોની
 નવ રહિ, જગત્રાતા, તું જરા આમ જોની. ૮૫

કુટિલ વ્યસનો પાપી, કંથ જે કે બચાવો,
 પણ પતિ મલિનતા, + સાસ્મથી એ બચાવો;
 હતી ઉર અભિજ્ઞાના કો દિને ઠીક માના,
 પતી રહિ પતિ જાતે, ધાય છે ધામ ખાવા.” ૮૬

“રૂદન કરતિ રામા આમ સાં વાર વાર,
 “પિયુ પતિ પ્રિય મારા, હા.” કરીને પુકાર;

+ ભોક્ષ. (સ્ત્રીને પતિની સેવનાથીજ સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય છે
 એ આર્યોનાં ધર્મ પુસ્તકોનાં લખેલું છે.)

પ્રતિજ્ઞા પતિ થવાથી નાતના કે સમાજે,
નવ ધરમ જરિં ઝીલી, રે ! તે જગાએ । ૮૭

તવ સરસ્વતી પોતે સાં ગમં દેનું દેવા,
કરિ શ્રમવિધિ વારૂ ઉચ્ચરી “દેવદેવા ।

મુજ તણીં કરણી બે, હોય સારી દયાળુ,
પતિ શુભ ગતિ પામે । મોક્ષ દેજે મયાળુ” ૮૮

પતિ સહ સતીં થાંવા શર વ્યાખ્યું સતીને,
પણ અટકિ વિચારી શુદ્ધ રાખી મત્તિને;
શિશુવય પરણ્યાની હાનિ જાતે જણાવા,
જીવતો રહી જીવંતી, બાપણે તે બણાવા. ૮૯

અધ્યાય ૧૧ મો.

— ૧૧૧ —

સરસ્વતીનો બોધ અને કથાનું સહસ્રમ.

સાક્ષરો.

વિપ્રવાવત આતિ આહરે, વનિતા ખરિ તે વાર,
 બોગ રાંગ સરખા ગળી, ભાગ્યો સી અવલાર. ૧
 ખવિય પરિધાવડ્યું રંગો, પદાનો મારે મર્મ;
 વાજિ સંસારી વાસના, કર શ્રુતિ નિહિત કર્મ. ૨
 “સિવ સિવ સિવ સિવ” આલર્નેશ, આસોઆશ કરોગ;
 તન પરબાળે તપ કરી, પાળ્ય ગળી ન તંબેગ. ૩
 રક્ષાજ અલ્લ જોડજ વખત, જુવતી જગે સદાપ;
 આદામજુવત આગરે, પોડે મહી કદામ. ૪
 રવેત વસ્ત્ર રમાયા મરે, સારું મારે વિનાય;
 બૂંઝિયાર જાયા શુભે, પાતણું નીંજિ બિખાનું. ૫
 શુભે સંતઉપદેશ ને, પોતે ખાળે દે બોધ;
 સતીંગરિમ અર્ચા કરે, કરે ન પ્રાર્થ ક્રોધ. ૬
 ગીતાંબાઠ પડે સદા, ઉપદેશી પદ ગાય;
 નિર્મળ નારી, ગંડુળી સરંસતીસદન બરાય. ૭
 વિપ્રવા સોવપામર્ગ શબ, વાંઝે વનિતા આપ,
 જેથી જુવતી-જુવતી લલમ પડે શુભ લાપ. ૮

- સરસ્વતીના શુભ ચરિત્રી, વાત થઈ વિખ્યાત;
 શુભ માની બહુ બાળીએ, માની બહુએ માને. ૫
- મોટાં છોટાં સ્ત્રી પુરુષ, પૂજ્ય બાવ ધરિ પુર,
 સરસ્વતીને નેરુ નમે નિરખી એમાં નર. ૧૦
- મળવા લાગી એથિ બહુ અન વસ્ત્રની બેઠ;
 ચતુરા કંઈ રહિ પાસ શુભ, કરવા કોડે વેડ. ૧૧
- નાણું પણ ના કહેતાં, આવી મળે હમેશ;
 રાખે રાજી રાખવાં, બોલ ન જોને લેશ. ૧૨
- વિત મળતાં વીતરાગિની, છાંડે નહિ છત જોઈ;
 દાન ધર્મ અતિ આદરે, પ્રીતે પ્રમુ વિત પ્રોઈ. ૧૩
- ચાર વર્ષ ચતુરા રહી, ઉજ્જવનમાં આ રીત;
 વળતી આગળ વાંધવા, ક્યો વિચાર લગીન. ૧૪
- નીચો કરવા તારુણી, જણવી આપ વિચાર,
 વિશુદ્ધ વિધવા ચાર લઈ, યર્ષ સત્વર તૈયાર. ૧૫
- નિજ યોજીને કરજે, પવિત્ર પાળા પાંચ,
 રાખ્યા નિજ સેવક મમા, નાંચે છીની આંચ. ૧૬
- ગાડીમાં ઉપયુક્ત* ભરિ, સામગ્રી સૌ માટ;
 પગ પાજે પોતે પગા, વિકટ પથની વાંટ. ૧૭
- મળ વિચાર પ્રચાર શુભ, કરવા નિશ્ચય છોઈ;
 રાજવાની ધારા તજો રસ્તો પ્રથમે સીધ. ૧૮
- પ્રવાસ કરતી પંડની, ધારામાં મુબદામ;
 આવી ગાળા ધર્મની, મધ્યે ક્યો મુકામ. ૧૯

સરસ્વતીએ દિન સાતમાં, નિજ વાણીગદિમાય •
જણુએ ભાષણ કીર્તને, માનવ ત્યાં નવ માય. • ૨૦
ભોજ સુધી ભાષણ તણી થઇ પ્રસન્ના પૂર;
અધિપતિ અભિલાષા ધરી, નિરખ્યું ત્યાં જઈ નૂર. ૨૧
પ્રસન્ન ભાષણથી થઈ, ભૂપતિ ઉચર્યો આપ;

“ભૂગો કંઈ મુજ પાસથી, પતિત બાઈ આપ.” ૨૨
ઉચરી સર્તો “ભૂપતિ અડો ! ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ;
જુઓ રૂડી રીતથી, સત્ય ધર્મ સંભાળ. ૨૩

ભાષણ આપ સભા નિષે, માણ ભાષણ અવ;
સૌ જનને સુખદાયી શુભ, પ્રગટ કરીશ હું પવ.” ૨૪
પુરપતિ પ્રસન્ન થઈ વદો, “ભણે બાઈ સુખરૂપ,
ભાઈ ભાષણ ભાવથી, એ દિન ગણિયા અનુપ. ૨૫

ભણે સભા અતિ ભય હું, આમંત્રી વિદ્વાન,
મંત્રી, સદ્ગુહસ્થો તથા તેડી બહુ ગુણવાન.” ૨૬
એમ વદી વસુધાપતિ, જિહ્વો ત્યાંથી આપ;

દિન બીજે સુંદર સભા ભરિ ઝટ મોટે માપ. ૨૭

સરસ્વતી સન્માનથી તેડી અન્નિષે ત્યાંહિ;
નવરત્નો નૃપ ભોજનાં, ઝળકે છે શુભ જ્યાંહિ. ૨૮

આખું આસન આદરે, અવનીપતિએ તર્ક;
ભાષણ બામા જિયરી, સભા સર્ગીષ કરિ સર્ક. ૨૯

॥ મહોદયપંચાવની. ॥

રાગ વેળાસર.

“ભોજ ભૂપતિ શુભ ભાવથી, ભાષણ આજ મારું;
મુજ સભાસદ પડિતો, શુભનાં હું ઉચ્ચારું.”

ભોજ. ટેક.

માળવના મહીપતિ અહો, વિધાના વિનોદી,
પંડિત જનના પારખુ, પ્રજાહિતના પ્રમોદી. ભોજ. ૧

ખ્યાત ખરેખરી આપની, નવ ખડે પ્રકાશી;
કીર્તિ કળા કવિ કોવિદે, વખાણીને વિકાશી. ભોજ. ૨

સ્વર્ગ સમું સુખ ભોગવે, પ્રજા આપ અમલમાં;
ન્યૂન નહિ કો વાતની, ખોટ છે જન ખળમાં. ભોજ. ૩

માગ્યા મે' વરસે સદા, માળવે મન માન્યા;
તે પુણ્ય અધિપતિ આપને, મંત્રવેડું પણ માન્યા. ભોજ. ૪

પણ અહો અવતીશ્વર ભક્ષા, અમૃતમાં વિષ ભળિયું,
તે પંડિત ને આપથી, હજી જાય ન કળિયું. ભોજ. ૫

એ વિપથી વસુધાપને ! પ્રજા માત્ર પીડાય;
પ્રતિદિન ગળિ ક્ષય પામેતી, પણ હિપાય ન થાય. ભોજ. ૬

જેની જેરી અમરે કરી, કલેશ કારમો બાપ્યો;
દવ જળતો ભવ થઈ પડ્યો, સૃષ્ટિકર્તાએ સાપ્યો. ભોજ. ૭

મીઠું વિષ મહાનેષ્ટ એ, લાગે તરતજ સારું;
પણ પછિથી પગ દે નહિ-દરવા થઈ ખાડું. ભોજ. ૮

નિર્વાર્તિ નળગી સૃષ્ટિને, એ હળાહળે કીધી;
વજ્ર ક્ષિતિ શુભ વંશની, વંજા બહુ કીધી ! ભોજ. ૯

પાપ અતીતિ અમાપનું, કાળકૂટાં એ કારી;
જાણિ નવ શકિયાં એકથી, જાણુડીપ નરનારી. ભોજ. ૧૦

§ ઇંદ્ર. (મંત્રવા-ગ્રંથ.) x સગવડો. † જે ભાવ મહાદેવેજ, રંગું હતું, તે કોઈથી સહન થઈ ન શકે એવું વિષ છે, એમ શણમાં લખેલું છે. તાત્પર્ય બુદ્ધિજ આકરું વિષ.

એ વિષ બાળ ત્રિવાહનું, બાલુને જનપાળ;
 પ્રસર્યું છે પ્રાંત તમામમાં બ્યાપતાં કળિકાળ. ભોજ. ૧૧
 પણ અહો પુણ્યપવિત્ર શુભ, પરમાર પ્રજ્ઞેશ !
 તમ રાજ્યે તપ* કમિતજી, બ્યાપિયુ નથિ લેશ. ભોજ. ૧૨
 તો વિષ આ કપી દીશથી, આવિ અત્ર ભરાયું !
 પંડિત^૬ પ્રભ કરશથી, x દૂર કયમ ન કરાયું ? ભોજ. ૧૩
 અધિપતિ એ વિષને વિષે, કળિ કૂર રહ્યો છે;
 જોશે નિજ જનાને કરી, દેશ સર્વ દેશો છે. ભોજ. ૧૪
 બાળલક્ષ્મી આલમાં, કળિની રહિ કાયા;
 જેમ મનુષ્ય કાયા થકી, અગાગિ ન રહે છાયા. ભોજ. ૧૫
 કળિ મીળવમાં ધાકિયો, બાળલક્ષ્મજ પૂરે;
 ખખર ન તેની^૭ રાખી જરા, પંડિતજન પૂરે. ભોજ. ૧૬
 રેરે શું કહું આપને, ઢંગ હીકે ન ધરિયા;
 પંડિત પાખડી થઇ, એહને અનુસરિયા. ભોજ. ૧૭
 મનુધારોડું નવ માનતાં, અગિરાનો^૮ અંગારા^૯;
 પાટા આંખે પૂરા ધરી, કરિયોજ સ્વીકાર. ભોજ. ૧૮

* અંધારૂં. x સૂર્ય.-(સૂર્યરૂપ વિદ્વાનો છતાં અજ્ઞાનનું અંધારૂં
 શો પૂરે આવવા પામ્યું. તેમનાથી બાળલક્ષ્મના અજ્ઞાનનો અટકાવ
 કેમ ન થયો ?)

૬ ॥ ત્રિશદર્પો વહેત્ કન્યાં દ્વાદશવાર્ષિકીં ।

ત્ર્યષ્ટવર્ષોઽષ્ટવર્ષી વા ધર્મે સીદતિ સત્ત્વરઃ ॥ ૯. ૧૪ ॥

૭ અંગિરા ॥ અષ્ટવર્ષા ભવેદ્દારી નવવર્ષાતુ રોહિણી ।

મનુજે કન્યા બાર વર્ષની, ત્રીશ વર્ષના સાથે	
પુરુષે પમંદકરી કહી, વરવા નિજ હાથે.	ભોજ. ૧૯
અંગિરાએ દશ વર્ષની, હદ કન્યાનિ આંધ્રી;	
વરની વાત ગંણી ગયા, એથી થઇ આંધી !	ભોજ. ૨૦
એ આંધીમાં અધિપતે, વરત્યો ન વિવેક;	
ગુણુ કે દોષ દેખ્યા વિના વાળી હદ છેક.	ભોજ. ૨૧
પાંચ વરસના પુત્રનાં, સાત વર્ષનાં સાથે	
લગ્ન થવા લાગ્યાં અહીં, બોળવા ભવ હાથે !	ભોજ. ૨૨
અથવા ચાર વરસનીનાં, આળીશ વય વરથી	
લગ્ન થતાં લેખ્યાં ઘણાં, ભૂલ્યો ભવ ધરથી !	ભોજ. ૨૩
બુગતે જોડું જો કહી, વરકન્યાનું નહતું	
મેળવે બહુ તોપણ અરે, માડું મગ માનું.	ભોજ. ૨૪
નીવડશે નર કેહવો, તેમજ એ તરણી ?	
શિશુની મમજળુ ના પડે; એહાં જે પરણી.	ભોજ. ૨૫
એથી મેળ મળે નહિ, મોટપણે વાર;	
બહુ રીતે દુખ ભોગવે, જોડું તે ગિચાડું.	ભોજ. ૨૬
વર નરસો નિવડે અરે, પામે દુખ નારી;	
નયણી સ્ત્રી નિપજ્યા થકી, નર નયજ હારી.	ભોજ. ૨૭

દશમે કન્યકા મોક્તા, અતઃ કુર્ચ્વં રજસ્વલોં ॥ ૧ ॥

તસ્માત્ સંવત્સરે પ્રાપ્તે દશમે કન્યકા વૃધેઃ ।

પ્રદાતવ્યાઃ પ્રયત્નેન, ન દોષઃ કાઠરોપતઃ ॥ ૨ ॥

† અંગિરા જેવો અંગિરાનો ધારો. (સ્મૃતિ.)

વળિ ન્હાનાં પરણેલાંનું, જોડું જોખમ કરી,-
 છે ધાત, પાત, રોગાદિએ વેદિત કો વિચારી. ભોજ. ૨૮
 પરણેલું સાતજ વર્ષનું, વરકન્યાનું જોડું;
 નકામું નવ વર્ષો સુધી, બાણજો કહું ચોડું. ભોજ. ૨૯
 એ સંધિમાં અનિદના, સંજવ છે આઝા;
 સુખ તેમાં નવ સાંપડે, વાગે ધા તામ. ભોજ. ૩૦
 કન્યા કંઈ પાંચ વર્ષની, ચોરીમાં રંડાણી;
 વરને બળિયા નીમરે, મોંકણ મંડાણી. ભોજ. ૩૧
 ધાત ધરેણું માટથી ચાતાં વર ન્હાના
 મૂઝ્યા તળાવ તરવા જતાં, એ બનાવ ન જાના. ભોજ. ૩૨
 બાળપણે પરણ્યા થકી, વિધવા બહુ બાળા
 યંધ લહાવ કંઈ નવ લઈ થકી, લીધા દુઃખ-લાળા. ભોજ. ૩૩
 ખતિનું મુખ પેખ્યા વિના, બાળી બહુ રાંડી;
 પ્રીતની રીત સમજ્યા પ્રથમ, જાગિલી કંઈ છાંડી. ભોજ. ૩૪
 ન્હાનાં જોડાથી નીપજે, નગળાં બહુ બાળા;
 તે શું પરાક્રમ કરિ શકે ? નીપજે કંગાળ. ભોજ. ૩૫
 આપુણ્ય બળ આણું યવા, રીત એ છેજ બૂડી;
 નર દુઃખ-દરિયામાં ફૂળે, ગમ ન પડે રૂડી. ભોજ. ૩૬
 પુત્ર પુત્ર થઈ પરણતું, કહું છે મનુસ્મૃતિએ;
 ઉત્તરી ગંગા આ વહી, માનની ઊંચી મતિએ. ભોજ. ૩૭
 પતિમર્ત્યોદ્ધરેવના, ધર્મશાસનન પુત્રી

† અજ્ઞાતપતિમર્યાદામજ્ઞાતપતિસેવનામ્ ।

નોદ્રાહ્યેત્ પિતા શાલ્કામજ્ઞાતધર્મશાસનામ્ ॥

- સમજેથી પરણાવવી, રહિ નહિ દીર્ઘસૂત્રી.* ભોજ. ૩૮
- પ્રૌઢાઃ ચંદ્ર-ધાર્વતી અહો, શિવ-સાથે વરિયાં;
પ્રેમ નેમ સમજી સૌતા, રામને અનુસરિયાં. ભોજ. ૩૯
- દમયંતીને દ્રૌપદી, પાકાં થઇ પરણ્યાં;
વિવાહચરિત્ર જેનાં રુડાં, કવિઓએ વરણ્યાં. ભોજ. ૪૦
- બાલ સ્વયંવરનો રૂડો-આલસો અટકાવી,
તે ! કોણે પાછળ થકી, સૃષ્ટિ ભટકાવી ! ભોજ. ૪૧
- કન્યાની રમૂતિકારથી, હદ ન્હાની કરાઇ;
પશુ વરની તેની થવા, વાઇ ક્યાંથી બરાઇ ? ભોજ. ૪૨
- ન્હાના તે વરની નારને, સાસુ નથુંદ સંતાપે;
કુમળા કાચી વયનીને, કામ કઠિનજ આપે, ભોજ. ૪૩
- પવિત્ર પ્રેમની ગાંઠ જે, લગ્નપૂર્વે ગણાતું
સ્વેચ્છાથી વરકન્યાતું અહિં, લગ્ન થાતું બણાતું. ભોજ. ૪૪
- ખર્જ ને દાનની પંક્તિમાં, એ ગણાયો ખારો,
ભારથી બાળવિવાહનો, પેડોજ કુધારો. ભોજ. ૪૫
- કન્યાના દાનની લાલચે, પુણ્ય ઝટપટ લેવા,
ઝટપટ ઝટ પરણાવવા, કાધી દુખ દેવા. ભોજ. ૪૬
- સ્વાર્થ આજે શિશુ-મુખનો, નયિ કરતાં વિચાર;
અનિષ્ટ નીપજેથી અરે, દાલી કરતાં પોકાર. ભોજ. ૪૭
- લહાવો લેવાની લાલચે, લાલ લલુવુ કરા
પરણાવી પચાત્તાપમાં-નાંખે દુઃખ ધેર્યાં ! ભોજ. ૪૮

* આગમુ. x સંપૂર્ણ જીવાન થયલી-પ્રેમ નિયમ સમજનારી,
† કન્યાના વયની. (વયનો અધ્યાહારછે.)

દિગ્ગતિ જેમાં ચાલ નહિ, લક્ષ્મી દરિ લલનાનું,
 તેમાં દીબળ આવી વધી, પડ્યું, દુખકર મનમાન્યું. ભોજ. ૪૯
 એથી હે અવનીપતે ! જાણ વર્ણની નારી
 બાળરાંડ બહુ વ્યથ પડી, વંચ નહિ વધનારી ! ભોજ. ૫૦
 સ્વામીનું સુખ દીકા વિના, રાંડિ જે અમ બાળી,
 વિધવાવ્રત અતિ આકર, કહો અમ શકે પ્રાણી ? ભોજ. ૫૧
 જ્ઞેઅન નવ છતી શકે, કંદ ખોટો દસીને,
 છાનાં કુકર્મ કરે વણાં, વસ્તીમાં વસીને. ભોજ. ૫૨
 એથી બાળહત્યા બહુ, બૂણહત્યાઈ અપાર,
 સ્ત્રીહત્યા છાની વણી-થાય છે વારવાર. ભોજ. ૫૩
 પાપ આખોડું દેશમાં, વિસ્તર્યું છે વિશેષ,
 અધિપતિ-શિર ગાળ પાપનો, ભાગ આવે હમેશ. ભોજ. ૫૪
 માટે હો ધારાધીશ્વર ! ધારો બાળવિવાનો,
 અટકાવિ પ્રસારવો ભલો, પ્રેમ પીયૂષ પિવાનો. ભોજ. ૫૫-૮
 છાપા.

પદ્મનીએ દિન પાંચ, બોધ શુભ બાળવિવાનો
 ભોજ-સભામાં ભણ્યો, રહ્યો નહિ કોથી છાનો;
 અધિપતિને બહુ અસર, એહથી થઈ મનમાની;
 બાળલક્ષ્મી અટકાવ-વાત મહોપતિ-મનમાની;
 પુકિર્તને પૂછિ પ્રજાધ શુભ, લગ્ન વિષે રચ્યા સંલો;
 ચરપટ ધરો દંડ બાંધવા, ચતુર ભૂપ ચિતમાં ચલો. ૮

આલણી, કત્રી, વૈશ્ય, આદિ. જીવિવર્ણ જેમાં ઉપરીત દે
 વાંમાં આવે છે તે જ્ઞાતિ. ૧ બાળલક્ષ્મીનું. ૨ ગર્ભહત્યા.

સરસ્વતીનું સન્માન કરી ભવને તિજ તેડી;
 આપી આદરમાન; વાત આ રીતે છેડી;
 “છો કુણુ બાઈ આપ ? દેવોં જેવાં હીસો છો ।
 સરસ્વતીનુંજ સ્વરૂપ, હૃદય સૌનાં હીસો છો ।”
 ઉદેશ મુ બાળવિવાહનો, અટકાવા ક્યાંથી હવો ?
 નારી મેં બહુ નિરખી નયન, આપ ન્યાય ન્યાયો નવો ।” ૮૬
 અતુર તવ ઊચરી, “જૂપ ભાવિક હે ભોજ ।
 નથિ કથવામાં માર, નથી બહુ મારો બોજ;
 શુભિને થશે વિપાદ, સ્વાદ એમાં નથી સારો;
 પણ તું પિતા સમાન, બાપ માનુંછું માં ।”
 માટે, એકાંતે આપને, ઓળખ આથી ઊચરું;
 સમજી જાજો નૃપ સારમાં, અધિક અમો નહિ ઊચરું. ૮૭
 જૂના દાંતાધ્યક્ષ, આપના જે વિદ્યાયુ,
 પુત્રી હું તેમની, મદભાગિની રે કહું શું ?
 ઉત્તર વયનાં બાળ, પુત્રી હું, ને મુજ બાઈ,
 શિશુવયમાં જેમની, કરી કાઢેજ સગાઈ,
 પરણ્યાં તેથી ઉભયનો, સ્વાર્થ અરે કંઈ ન સર્થો;
 વિપતી સહિ હું વિધવા થઈ, બ્રાત અરે ભવ નવ સર્થો ॥૮૮
 બગડ્યું બહુ બાપનું, આપનું* ત્યમ મેં કંઈયું;
 જગમાં બનતું બહુ, પ્રગટ દુષ્ઠ મેં ચિત પ્રેમું;

એચિ સહગમનઈ હુંય, કરિ ન ચકિ સ્વામી સાયે,

માપ દુઃખ આ દુઃકરાવા શુભ નૃપ હાયે—

વિધમ મેં પ્રાદા પુણ્યનો, અધિપતિ હોંશે આદ્યો;

કરેવા મંગળ પગ પ્રથમ મેં, કોડે ધારામાં ધર્મો !”

ફહિતા દાનાધ્યક્ષ તણી જાણી બહુ સાણી,

નરપતિ અતિ મતિસુદ્ધ, પ્રેમ હૈયામાં આણી,

વધોં વહાલ ધરિ આંમ, “નાથ શું સરસ્વતી તાઈ ?

કહું તે કર એક કામ, માની આ વેણુજ માઈ;

આપુ વેતનx શુભ વહાલથી, વસવા મંદિર શાવતું;

રહિ અત્ર ભજો અવિનાશીને, દાન પુણ્ય કર ભાવતું. ૬૦

તુભ ગમતું હું કરિશ, શોચના તજ તું તેની,

અથડાવાને સમય, હાલ નચિ બહુધા બેની !

સંધિવિગ્રહકાં થકી, સાધના સાધિશ સારી;

વિદાનો મોકલી, વાત પ્રસરાવિશ તારી.

માટે હો બેની અત્ર તું વસિ સાધનાં સૌ મળ સદી;

ઈ સ્વામી પાછળ સતી થવું તે. (બાળવિવાહથી થતું પાપ

દુઃખ સારા રાજથી દૂર જાતે કરાવવા, સ્વામી પાછળ સતી ન

અતી જીવતી રહી, એમાં સતી થવા કરતાં એ માર્ગ મોટા પુણ્યનો

ગણેલો છે.) x જીવિકા-વર્ણાશન. + એ વખતમાં મહમદ ગિઝનવીની

સ્વામીઓ હિંદુસ્તાન ઉપર ચતી હતી—સૂરી રાજાઓ માંહોમાંહે લંદી

મરતા. તેમનામાં સંપ નહોતો, તેથી એ સમય અનુકૂળ નહોતો.

† એકચી-વદ્દેચ. (બોજે કહ્યું—ખીજાં રાજાઓમાં એકચીઓ મો-

કલી બંદોબસ્ત થાય તેમ કરીશ, તેમજ વિદાનો મોકલી એ વાતની

અસર ઉપજે તેમ કરીશ.) ‡ મોક્ષવું સાધન.

જોખમ છે. ગુણવંતને ધણું, પ્રવાસ કરવામાં અડી." ૯૧

મમતાની બહુ કરી, મુખદ લાલચ બહુ કહિને,
માન્યું મન નહિ જરા, વદી વનિતા દર રહિને;
“નયિ મુખનો અભિલાષ, ધામ ધનને નવ મરજું,
પતિ જતાં બચ હવે, પૃથ્વી પડમાં નવ પ્રીધું;
ઉદેશ પાર શુભ પાડવા, ફરવું તીર્થ મન આદ્યું !
રે ‘એકપંથ દો કાળ’ મેં કરવા નિશ્ચય છે કયું.” ૯૨

જો મમતા મસ હોય, મહોપ મુજ પર મનમાની,
તો તનિ આ સૌ વાત, વિનતી મારી હર માની;
આપો મુજને સદાય, અટન નિર્વિદ્યે કરવા;
મુજ બ્રાત તણા બાળ, પાળજો ગુણિયુલ ગરવા;
એથી વિશેષ નયિ જોઈતું, ધર્મશી. ધારાધણી !
મમત્તેજો થોડામાં ધણું, તાત વાત શું કરું ઘણી ?” ૯૩

- મહોપતિ મન મોહિત કર્યું, અસર બહુ ઉપજાવિ,
સાંભર* ફરિને સરસ્વતી, ચિત્રકૂટ* પછિ આવિ. ૯૯
- કનોજ* કાશીમાં કર્યું-ભાષણ મૃદુ મહિલાય;
બાળવિવાહની બહુ વિધે, લલના દાખી લહાય. ૯૯
- રાજસ્થાન તમામમાં, ચર્ચા ચતુરા વાત;
સૌ ભૂપે ભૂંડું ગણ્યું, બાળલગ્ન હુ મદાત, ૧૦૦
- ભોજે પૂરા ભાવથી, શુભ ધારો સાક્ષાત
દયવા આપે આદર્યો, પણ અનિષ્ટ બની વાત. ૧૦૧
- અકસ્માત અવનીપતિ, અમરલોક એ ચાર
ગરો અનિલ જગતચક્રી, રસો ઉરે ઉદ્ગાર. ૧૦૨
- ભત્રી ભૂપે પરસ્પર, કરી સ્પર્ધા* હંપાર, ..
બડિ લડિને લૂલા થતાં, મ્લેચ્છ થતા અસવાર. ૧૦૩
- એથી જોકે વાત આ, બાળલગ્નની કેડે ..
ખૂંચી સૌ રાગ હૃદય, પણ ગણિ મનથી વેડે. ૧૦૪
- કંઈકે ધારો બાંધવા નિશ્ચય મનથી કીધ;
ઉપદ્રવો આવી પડે, કામ થયું નહિ સિદ્ધ. ૧૦૫
- અંધાધુધી એ પછી, આલી દેશ અપાર;
ધવનોને ઉપદ્રવે, થઈ ન શક્યો સુવિચાર. ૧૦૬
- પ્રાંત વીજળીરૂપમાં ઝગકી ઝટ થઈ બંધ;
સૈંદ્ર* હંચ ચીત્રો પછી, મંજિયો મુખકર સંધ. ૧૦૭
- અકસ્માતશહે આદરે, કરી ખચિત શુભ ખોજ;
બાળવિવા અટકાવવા, જન્મ્યો જાણે ભોજ. ૧૦૮

* અમરગેર x કિતોડ + હરીશાહ, અદેખાઈ.

- અણબો ધારો ચિત્ત દષ્ટ, હિતકરક નિર્ધાર;
પાદશાહ પડને પછી, ટક્યો ન તે બહુ વાર. ૧૦૯
- કારણ કે એ પછિ થયા, સ્વાર્થી સહુ સુન્દતાન;
આર્યોના કદા અરિ, તુચ્છ તેમનું તાન. ૧૧૦
- ત્રીજે સૈકે ત્યાર પછિ, શાંત સમયમાં આજ,
દિગ્વિજયી વિદ્યારિયા કરે સુખદ સુરાજ, ૧૧૧
- અર્ચા બાળવિવાહની-ઘવા લાગિ બહુ હીંક;
દેશ શુભેચ્છુ સજ્જનો કરે પ્રયાસ અધિક. ૧૧૨
- આલ દુષ્ટ અટકાવવા, પારશિ ભારતમિત્ર,
બહેરામજી મલબારીએ, દર્શાવી દુષ્ટ મિત્ર, ૧૧૩
- મહાય, માગિ સરકારની, કર્યો બગીરથ યત્ન;
ઉત્તેજન એ વાતમાં, આપ્યું આર્થ નરરત્ન. ૧૧૪
- પણ શુભ હેતુ પાર નથિ-પડ્યો હજી લવસેશ,
વર્તમાનપત્રે યધ, અર્ચા જેનિ વિશેષ. ૧૧૫

હરિગીત છંદ.

સરકાર આ અંગ્રેજનો, સિદ્ધાંત પાકો ભાળવો.

વ્યવહાર ધર્મ પ્રજાતણામાં, હાથ નવ કદિ ધાલવો.

* બહેરામજી મહેરવાનજી મલબારીએ બાળવિવાહના સંબંધમાં લખાણ દ્વારા મોટી અર્ચા ઊભી કરી સરકારની સહાય માગેલી, જેથી સરકારે આ દેશના વિદ્વાનોનાં એ વિષેનાં મતનો સંગ્રહ કર્યો છે.—એ વાતમાં આ દેશના વિદ્વાનોએ સારો મત આપ્યો છે, જેનું એક પુસ્તક સરકારે છપાત્રી બહાર પાડ્યું છે, ને શું કરવું એ વિષે વિચાર ચાલે છે.

રાગ્નતણો છે વર્મ, પરંથી થાતિ પાડા ટાળની,
રાખી સમીધાની સદા, રૈયત સકળ સંભાળવી;

પૃથુ આપ ધર હાથે પ્રજાને, રાય તેને શું કરે ?

આ^૧ ન્યાયે હો મુજ દેશો, જોતાં સ્પષ્ટ છે એવો ખરે । ૧૧૭

વગિ રાયથી સ્થાયી સુધારો પ્રજાનો થાતો નથી,
નયિ સ્થાયી રાગ્ન સર્વદા, એકજ અહો શું કહું કથી ?

એકનો ધારો અન્ય ઉલટાયે અમલ નિજ જામતાં,
માટે મડીપતિ મદદથી, નયિ સ્થાયી સુખ જન પામતાં । ૧૧૮

જે જે સુધારા કે કુધારા, પ્રજાના વ્યવહારમાં
પ્રસર્યા છ તેહ પ્રજાધિ બનિયા છે સકળ સંસારમાં;

શાસ્ત્રોયિ રૂઢિ છે ચઢી, દેખાય આ દુનિયા મહી,
માટે સુધારો સદા, પોતાનો કરો પોતે સહી । ૧૧૯

સર્વસ્વતી અને ગુણવંતનું આખ્યાન આ શુભિ સ્નેહથી,
મજ ધોઈ મનનો દેશો મારા, તજ આજસ દેહથી,

ચટ ચાલ જાળસગનતણો, અટકાવશે આગળ પડી,
ઉત્કર્ષ યાશે દેશનો, અટ દેખશે સુખની ધડી । ૧૨૦

મુણે^૨ સુક્તિ^૩ સક્તિ^૪ ભૂમિ^૫ સંવત, વિક્રમાર્ક તણો ભણો,
આંખે દેશજી હુણુ ભુગુવામર ભણો આવી ભગ્યો;

તે દિવસે રીજે પ્રેર રચના, પૂર્ણ કરિજ કયાતણી,
દેજ સ્વ ગણપતરામ, બાવે તાર પ્રભુ કેરે ભણી । ૧૨૧

૪૬૧.૦૬

૫૬૭૭

ભરૂગં

(લાલ)

જાખલગ્નથી થતી હાનિ વિશે
સરસ્વતી ગુણવર્તની કથા

૨૨ ૭/૭૫

૪૬૧.૦૬

ભરૂગં

(લાલ)

૫૬૬૩

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અ'થાલય

અમદાવાદ - ૬